

Noora Ellonen & Satu Rantaeskola (toim.)

Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaali- rikosepäilyjen tutkinta

POLIISIAMMATTIKORKEAKOULUN OPPIKIRJAT 24

LAPSIIN KOHDISTUVIEN VÄKIVALTA- JA SEKSUAALIRIKOSEPÄILYJEN TUTKINTA

Noora Ellonen & Satu Rantaeskola (toim.)

LAPSIIN KOHDISTUVIEN VÄKIVALTA- JA SEKSUAALIRIKOSEPÄILYJEN TUTKINTA

Noora Ellonen & Satu Rantaeskola (toim.)

Poliisiammattikorkeakoulu

Tampere, 2016

Noora Ellonen & Satu Rantaeskola (toim.):

LAPSIIN KOHDISTUVIEN VÄKIVALTA- JA SEKSUAALIRIKOSEPÄILYJEN
TUTKINTA

Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjat 24

ISBN 978-951-815-314-9 (painettu)

ISBN 978-951-815-315-6 (pdf)

ISSN 1455-8270

Kannet: Juvenes Print

Taitto ja paino: Suomen Yliopistopaino – Juvenes Print, Tampere 2016

ESIPUHE

Käsillä oleva teos on toinen painos oppikirjasta, jonka alkuperäinen versio julkaistiin vuonna 2013 osana Suomen Akatemian tutkijatohtoriprojektia *Väkivalta lasten kokemana ja poliisien tutkimana* (252106). Kiitos Suomen Akatemialle silloisen projektin rahoituksesta. Kiitos Tampereen yliopistolle ja Poliisiammattikorkeakoululle tämän uuden painoksen kustannusten kattamisesta.

Kirjan uudessa painoksessa on päivitetty ne lait, asetukset ja ohjeet, jotka ovat muuttuneet ensimmäisen painoksen julkaisun jälkeen. Muutoin sisältö on sama ja tuo sisältö (niin kuin päivityksetkin), on koottu yhteistyössä eri alojen asiantuntijoiden kanssa, joista Minna Joki-Erkkilä, Julia Korkman, Ilkka Lahtinen, Anu Mantila, Satu Rantaeskola, Leena Salovartio, Mia Tuominen ja Sarimari Tupola ovat myös kirjan kirjoittajia. Kiitokset heille kaikille asiantuntijuutensa jakamisesta ja osallistumisesta kirjoitustyöhön.

Lapsiin kohdistuviin väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyihin liittyvät asiat muuttuvat niin nopealla tahdilla, että päivitettäviä asioita vuodesta 2013 vuoteen 2016 oli yllättävänkin paljon. Koska muutostahdin ei voi olettaa hidastuvan, on tätä kirjaa lukiessa huomioitava se, että lait, asetukset ja ohjeet muuttuvat myös jatkossa. Sen sijaan sellaiset olennaiset asiat, joihin lapsiin kohdistuneita pahoinpitely- ja seksuaalirikosepäilyjä tutkittaessa tulee kiinnittää huomiota, eivät muut niin nopeasti. Tätä kirjaa kannattaakin lukea sillä ajatuksella, että kirjassa tuodaan esiin kaikki huomiota vaativat toimenpiteet ja lapsiin kohdistuvien rikosten erityispiirteet, mutta sovellettaessa niitä käytäntöön, on hyvä vielä varmistaa uusimmat ohjeet hallinnon sisäisestä ohjeistuksesta.

Edelleen on pidettävä mielessä se, että lapsiin kohdistuva väkivalta ilmiönä muuttuu jatkuvasti tuoden uusia haasteita poliisin työhön. Muuttuva normitus ja ohjeistus näkyvät luonnollisesti myös muiden viranomaisten toiminnassa, joka niin ikään vaikuttaa poliisin työhön. Viranomaisten toimintaan vaikuttavat myös laajemmat käsitysten muutokset esimerkiksi lapsen edun toteutumisesta ja lapsen osallisuudesta. Rikoksen uhrin suojelua koskevat säännökset toivottavasti yhdenmukaistavat myös lapsien kohtelua rikoksen uhreina, kaikkien asianomistajien kohtelun yhdenmukaistuessa. Tämän oppikirjan tarkoituksena on antaa eväitä tuleville poliisimiehille lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkintaan tämän muuttuvan toimintaympäristön keskellä.

Tampereella, 22.3.2016

Noora Ellonen ja Satu Rantaeskola

KIRJOITTAJAT

Noora Ellonen (kriminologian dosentti, yliopistonlehtori) on työskennellyt yliopistonlehtorina Tampereen yliopistossa vuodesta 2015 alkaen. Aikaisemmin Ellonen työskenteli Poliisiammattikorkeakoulussa Suomen Akatemian rahoittamana tutkijatohtorina. Tämä kirja on osa tuota tutkijatohtoriprojektia. Projektia ennen Ellonen on tutkinut lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa ja siihen liittyviä viranomaisprosesseja muissa tutkimushankkeissa usean vuoden ajan. Ellonen edustaa laaja-alaista tutkimusosaamista lapsiin kohdistuvasta väkivallasta sekä kriminologian että sosiaalitieiden alalta.

Minna Joki-Erkkilä (LT, naistentautien ja synnytysten erikoislääkäri) on työskennellyt 1998–2010 TAYS: n lapsi- ja nuorisogynekologisella vastaanotolla, minkä osana on tutkittu lapsiin kohdistuneet seksuaalirikosepäilyt. Vuodesta 2008 Joki-Erkkilä on työskennellyt lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen yksikön yhteydessä, johon lasten seksuaalisten hyväksikäyttöjen tutkimukset eriytettiin. Joki-Erkkilä on ollut kehittämässä niin valtakunnallisesti kuin paikallisestikin epäillyn lapsen kohdistuneen seksuaalisen kaltoinkohtelun somaattista tutkimusta, seksuaalirikosnäytteiden taltiointia ja viranomaisyhteistyötä. Hän on toiminut THL:n asiantuntija työryhmässä, LASTA pilottihankkeen alueellisen johtoryhmän somaattisena asiantuntijana, Suomen lapsi- ja nuorisogynekologisen yhdistyksen puheenjohtajana, sosiaalipediatrian valiokunnan gynekologian yhdyshenkilönä, sekä kansainvälisen Helfer's Society asiantuntijaryhmän että Tampereen kaupungin lapsen kaltoinkohtelun puuttumisen työryhmän jäsenenä. Hänen oikeuslääketieteellinen väitöskirjansa 2015 käsitteli lapsen seksuaalisen hyväksikäyttöön liittyviä myyttejä, somaattisesti tutkittujen tapausten etenemistä rikosoikeudellisessa prosessissa sekä näytön taltiointitekniikoita sukuelinalueelta.

Julia Korkman (PsT, psykologi) on ollut kiinnittynyt HUS lasten ja nuorten oikeuspsykiatriseen osaamiskeskukseen sen perustamisesta eli vuodesta 2006 lähtien. Korkman tekee myös tieteellistä tutkimusta yhteistyössä Åbo Akademin psykologian laitoksen oikeuspsykologisen tutkimusryhmän kanssa. Vuonna 2006 Korkman väitteli lasten haastatteluista seksuaalisen hyväksikäytön epäilyjen yhteydessä. Hän on ollut mukana kehittämässä ensimmäistä laajaa koulutusta poliisille lasten kuulemisesta rikosprosesseissa, ja kouluttaa jatkuvasti muun muassa Oikeusministeriössä, Valtakunnansyyttäjänvirastossa sekä yliopistoissa ja yliopistollisissa sairaaloissa.

Ilkka Lahtinen (käräjätuomari) on työskennellyt Espoon käräjäoikeudessa ja nyttemmin Helsingin hovioikeuden ma. hovioikeudenneuvoksena ja Korkeimman oikeuden esittelijäneuvoksena. Lahtinen on käsitellyt sekä lapsiin kohdistuneita rikoksia että lasten tekemiä rikoksia. Lahtinen on myös toiminut kouluttajana muun muassa oikeusministeriössä, poliisihallinnossa ja syyttäjänvirastossa.

Anu Mantila (OTL, valtiosyyttäjä) on toiminut Valtakunnansyyttäjänvirastossa naisiin ja lapsiin kohdistuneisiin rikoksiin erikoistuneen syyttäjäröhmän vetäjänä vuodesta 2007 lähtien. Aihealueen juridiikan asiantuntijatehtävässään hän on osallistunut lainvalmistelutyöhön, syyttäjien koulutuksen suunnitteluun sekä valtakunnallisen tason sidosryhmäyhteistyöhön.

Satu Rantaeskola (yliopettaja, varatuomari) on toiminut lapsiin kohdistuvien rikosten käsittelyssä rikosprosessissa sen eri vaiheissa. Rantaeskola on käsitellyt tapauksia sekä käräjäoikeudessa että hovioikeudessa ja toiminut syyttäjänä lapsiin kohdistuneissa ja nuorten tekemissä rikoksissa. Rantaeskola on toiminut pitkään asianajotehtävissä avustuen lasta tai nuorta tämän ollessa asianomistajan asemassa tai rikosasiassa edunvalvojan sijaisena toimien. Rantaeskola toimii tällä hetkellä yliopettajana Poliisiammattikorkeakoulussa päävastuuaineinaan rikosprosessioikeus, siviilioikeus ja rikosoikeus. Tähän vastuualueeseen sisältyy myös erityisesti lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnan koulutuksen suunnittelu ja toteutus poliisin tutkintokoulutuksen eri tasoilla (AMK ja YAMK) ja poliisihallinnon täydennyskoulutuksessa.

Leena Salovartio (kihlakunnansyyttäjä) on toiminut naisiin ja lapsiin kohdistuvien rikosten avainsyyttäjänä vuodesta 2000 ja erikoissyyttäjänä vuodesta 2008 alkaen. Vahvana painotuksena hänen työssään ovat olleet lapsiin kohdistuvat rikokset. Salovartio on osallistunut aihealueen lainvalmistelutyöhön ja lapsiin kohdistuvien rikosten paikalliseen ja valtakunnalliseen kehitystyöhön sekä toiminut kouluttajana syyttäjälaitoksessa ja sen ulkopuolella.

Mia Tuominen (HTM, rikoskomisario, virkavapaalla) on työskennellyt naisiin ja lapsiin kohdistuvien rikosten väkivallan asiantuntijatehtävissä vuodesta 2009 lähtien. Hän toimii Poliisihallituksen toteuttaman haastattelukoulutuksen vetäjänä. Nykyisten tutkinnanjohtajan tehtävien lisäksi Tuominen työskentelee muun muassa kansallisen lapsiin kohdistuvien rikosten selvittämisen asiantuntijaryöhmän jäsenenä sekä kansallisena asiantuntijana muissa lapsirikoksiin liittyvissä tehtävissä. Tällä hetkellä hän toimii siviilinkriisinhallinnan tehtävissä YK:lla poliisin asiantuntijana, jossa hänen yksi vastuualueistaan on neuvoa ja tukea paikallista poliisia kehittämään rakenteita ja käytänteitä naisiin ja lapsiin kohdistuvan väkivallan torjumiseksi ja selvittämiseksi.

Sarimari Tupola (LT, lastentautien erikoislääkäri) on työskennellyt HYKS sosiaalipediatrian vastaanotolla vuodesta 2002 alkaen. Hän on ollut mukana kehittämässä HYKSin toimintamalleja lasten pahoinpitelyselvittelyissä sekä osallistunut vuosien ajan Helsingin alueen lasten pahoinpitelyselvittelyjä arvioivan viranomaisryöhmän toimintaan.

SISÄLLYSLUETTELO

<i>Esipuhe</i>	5
<i>Kirjoittajat</i>	7
1 Johdanto	13
OSA I	
2 Tutkinnanjohtajan rooli	17
3 Esitutkintayhteistyö syyttäjän kanssa	19
3.1 Esitutkintayhteistyötä ohjaavat säädökset	19
3.2 Esitutkintayhteistyö käytännössä.....	21
4 Viranomaisyhteistyö ja ilmoitusvelvollisuudet	23
4.1 Yleistä viranomaisyhteistyöstä	23
4.2 Viranomaisten ilmoitusvelvollisuudet	25
4.3 Tiedonvaihto viranomaisyhteistyön edellytyksenä.....	30
4.3.1 Poliisin oikeus tiedon saamiseen	31
4.3.2 Sosiaaliviranomaisen oikeus tiedon saamiseen	34
4.4 Viranomaisyhteistyön käytänteitä	35
4.4.1 Yhteistyö lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kanssa	35
4.4.2 Yhteistyö somaattisten lääkäreiden kanssa.....	37
4.4.3 Yhteistyö lasten ja nuorten oikeuspsykiatristen yksiköiden kanssa.....	37
4.4.4 Tiedonkulku esitutkintaviranomaisen ja tuomioistuimen välillä	38
4.4.5 Yhteistyö päiväkotien ja koulujen henkilöstön kanssa.....	39
4.4.6 Viranomaispalaverit.....	39
5 Esitutkinta-aineiston julkisuus	41
5.1 Lähtökohtana julkisuus	41
5.2 Salassapito esitutkinnan aikana	43
5.3 Asiakirjojen ja tiedon antaminen	44

OSA II

6	Rikosilmoitus ja esitutkinnan aloitus	47
6.1	Esitutkinnan aloittaminen	47
6.1.1	Lapsiin kohdistuneiden rikosten esitutkinnan aloittamisen kynnys	48
6.1.2	Esiselvityksen hyödyntäminen esitutkinnan aloittamista arvioitaessa	48
6.1.3	Tutkinnan aloittamisen kiireellisyys	49
6.2	Rikosnimikkeen valinta	50
6.3	Rikosnimikkeet	52
6.3.1	Pahoinpitelyrikosnimikkeet	52
6.3.2	Seksuaalirikosnimikkeet	53
6.4	Ennakoilmoitus syyttäjälle	58
6.5	Tutkintasuunnitelma	59
6.6	Hypoteesien asettaminen	61
6.7	Esitietojen hankkiminen esitutkintaa varten	62
7	Asianosaiset ja heidän oikeutensa	65
7.1	Asianomistaja	65
7.1.1	Asianomistajan oikeus edunvalvojaan	68
7.1.2	Asianomistajan oikeus oikeusavustajaan	70
7.1.3	Asianomistajan oikeus tukihenkilöön	72
7.1.4	Asianomistajan oikeus vahingonkorvauksiin	72
7.1.5	Haitan arviointi	74
7.2	Epäilty	76
7.2.1	Alle 15-vuotias rikollisesta teosta epäilty	77
7.2.2	Epäillyn oikeus oikeudenkäyntiavustajaan	78
8	Asianomistajan kuuleminen	79
8.1	Lapsen huoltajan tai muun laillisen edustajan kuuleminen	80
8.2	Yleistä lapsen kuulemisesta	80
8.2.1	Haastattelujen videointi	81
8.2.2	Kontradiktorisuusperiaatteen toteutuminen	83
8.2.3	Haastattelussa läsnä olevat henkilöt	85
8.2.4	Haastattelu tulkin avulla	86
8.2.5	Luotettavuuden arviointi	87
8.3	Lapsen kuulemisen puitteet	88
8.3.1	Kuulustelutila ja oheismateriaalia	88
8.3.2	Kuulustelukertojen määrä ja kesto	89
8.3.3	Lapsen valmistelu haastattelua varten	89

8.4	Lapsen kuuleminen käytännössä	90
8.4.1	Kuulemisen suunnittelu	90
8.4.2	Kontaktin luominen ja sääntöjen kertominen	92
8.4.3	Harjoitushaastattelu	93
8.4.4	Epäilyn käsittely	93
8.4.5	Kuulemisessa käytetyt kysymykset	94
8.5	Lapsen haastattelu virka-apuna terveydenhuollon yksikössä	98
8.5.1	Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen työryhmän antamat lausunnot	100
8.5.2	Asiantuntijalausunnoista yleisesti	102
9	Uhrin suojelutarpeen määrittäminen	103
9.1	Uhridirektiivin aiheuttamat muutokset esitutkintalakiin	103
9.2	Uhrin suojelutarpeen määrittäminen	104
9.3	Asianomistajan kuuleminen rikoksen johdosta ja suojelutarpeen määrittäminen	107
10	Epäillyn kuulustelu.....	109
11	Todistajat.....	111
12	Pakkokeinot	113
12.1	Etsinnät ja takavarikko	113
12.1.1	Kotietsintä ja paikanetsintä.....	114
12.1.2	Laite-etsintä	115
12.1.3	Takavarikko ja jäljentäminen	115
12.2	Vakuustakavarikko	117
12.3	Salainen tiedonhankinta ja salaiset pakkokeinot	118
13	Tekninen tutkinta	121
13.1	Teknisistä tutkimuksista yleisesti	121
13.2	Paikkaan ja henkilöön kohdistuvat tutkimukset	124
14	Elektroniset aineistot.....	127
14.1	Videot, kuvat ja tiedostot	127
14.2	Elektronisten laitteiden käsittely	129
14.3	Tutkinnassa ja kuulustelussa selvitettäviä asioita	130

15	Somaattiset tutkimukset ja lääkärinlausunnot.....	131
15.1	Somaattiset tutkimukset virka-apuna.....	131
15.1.1	Poliisin rooli somaattisissa tutkimuksissa	134
15.1.2	Milloin somaattiset tutkimukset tulisi pyytää?.....	135
15.1.3	Lapsen valmistelu somaattisiin tutkimuksiin	137
15.1.4	Lapsen ja vanhemman suostumus tutkimusten tekoon.....	138
15.1.5	Haastattelu somaattisen tutkimuksen yhteydessä	139
15.1.6	Oikeuslääketieteelliset näytteet	139
15.2	Lääkärinlausunto	140
15.3	Tyypillisimmät vammat ja löydökset	144
15.3.1	Pahoinpitely.....	144
15.3.2	Kemiallinen pahoinpitely	145
15.3.3	Seksuaalinen hyväksikäyttö.....	146
16	Esitutinnan päättäminen	147
16.1	Esitutinnan tarkastuslista	147
16.2	Sovittelu.....	148
16.3	Esitutkintapöytäkirjan laatiminen	149
16.4	Asianomistaja suojelutarve – lomakkeen salassapidon määrittäminen	151
16.5	Loppulausunto	154
16.6	Esitutinnan päättämistavat.....	155
17	Lopuksi.....	159
	<i>Kirjallisuus.....</i>	<i>161</i>
	<i>Virallislähteet</i>	<i>164</i>
	<i>Liitteet</i>	<i>167</i>
	<i>Liite 1. Esimerkki tutkintasuunnitelmasta</i>	<i>167</i>
	<i>Liite 2. Edunvalvonnan pikaopas</i>	<i>171</i>
	<i>Liite 3. Lapsen oikeuspsykologinen haastattelu.....</i>	<i>172</i>
	<i>Liite 4. Tutkinnan tarkastuslista</i>	<i>187</i>

1 JOHDANTO

Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen¹ tutkinta poikkeaa muiden väkivaltarikosten tutkinnasta ja vaatii siksi erityistä huomiota ja erityistaitoja. Merkittävimmät eroavaisuudet lapsiin ja aikuisiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnassa liittyvät lapsen kuulemiseen asianomistajana, mutta myös muissa tutkintatoimenpiteissä tulee huomioida lapsen poikkeava asema verrattuna aikuisiin. Esitutkintalain (ETL 4:7) periaatteen mukaan alle 18-vuotiasta on kohdeltava hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla ja on huolehdittava siitä, että hänelle ei aiheudu tutkinnassa tarpeetonta haittaa. Lapsiin kohdistuviin väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyihin liittyy myös ominaispiirteitä, jotka tekevät niiden tutkinnasta haasteellista. Näistä rikoksista on usein vaikea saada näyttöä. Esimerkiksi somaattisia vammoja löydetään vain harvoin. Yksi syy tähän on se, että tapaukset tulevat poliisiin tietoon usein viiveellä. Toinen syy on se, että kaikki teot eivät ole omiaan aiheuttamaan fyysisiä vammoja tai että vammat ovat parantuneet ennen tutkimusta. Monipuolisen näytön kerääminen tilanteen selvittämiseksi olisi kuitenkin tärkeää, sillä lapsiin kohdistuneissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä rikoksesta epäilty ei juuri koskaan tunnusta mahdollista tekoaan. Siksi tutkintataktiikan merkitys korostuu erityisesti lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnassa. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkinta luokitellaankin aina vaativaksi rikostutkinnaksi.

Haasteellisuuden ja erityisvaatimusten vuoksi esitutkintalain (ETL 4:7) sekä poliisin ohjeiden² mukaan lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä tulisi tutkia vain erityiskoulutuksen saaneet poliisimiehet. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnan täydennyskoulutusta järjestävät Poliisiammattikorkeakoulu ja Poliisihallitus. Koulutuksista ja lain määräyksestä huolimatta erityiskoulutettuja poliisimiehiä ei kuitenkaan ole vielä riittävästi, jotta lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinta voitaisiin keskittää yksinomaan erikoiskoulutuksen käyneille poliiseille. Varsinkin, kun poliisille ilmoitettujen lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen määrää kasvaa vuosittain³. Siksi jokaisen poliisimiehen tulee tietää ne erityispiirteet, jotka liittyvät lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkintaan ja omata valmiuksia perehtyä niihin, kun tällainen tapaus tulee tutkittavaksi omalle kohdalle.

Tähän kirjaan on koottu lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnan erityispiirteitä liittyen kaikkiin esitutkinnan vaiheisiin. Kirja on tarkoitettu oppikirjaksi poliisin peruskoulutukseen. Kirjassa ei kerrata kaikkia yleisesti rikostutkintaan liittyviä toimenpiteitä vaan tuodaan esiin niitä asioita, jotka joko poikkeavat jotenkin tutkittaessa lapsiin kohdistuneita väkivaltarikoksia, vaativat erityistä huomiota tai jotka poliisien käytännön kokemuksen mukaan ovat osoittautuneet erityisen vaikeiksi asioiksi näiden rikosten tutkinnassa. Kirja on siten suunn-

1 Tässä oppikirjassa käytetään termejä lapsiin kohdistuva väkivalta- ja seksuaalirikos, vaikka kyseessä on koko esitutkinnan ajan vasta epäily rikoksesta.

2 Poliisihallitus, 2013a

3 Tilastokeskus, 2016

nattu niille poliisiopiskelijoille ja -miehille, jotka jo tuntevat esitutkintaan liittyvät säädökset ja toimenpiteet yleisesti.

Kirjan sisältö perustuu ennen kaikkea käytännön kokemukseen lapsiin kohdistuvien väkivaltarikosten tutkinnasta. Kirjan lähtökohtana on 12 lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan erikoistuneen poliisimiehen työkokemus. Poliisimiehet osallistuivat haastatteluun omasta työstään ja heidän asiantuntemustaan käytetään tässä kirjassa. Kun kirjassa viitataan lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan erikoistuneiden poliisimiesten kokemukseen, tarkoitetaan sillä tätä tutkijajoukkoa. Tätä tietotaitoa täydennetään yhdeksän poliisihallinnon, syyttäjälaitoksen, tuomioistuimen ja terveydenhuollon asiantuntijan osaaamisella. Lisäksi kirjan sisältöön ovat vaikuttaneet monet muut asiaan perehtyneet ammattilaiset.

Lainsäädännön näkökulmasta lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinta ja tämä kirja perustuu muun muassa esitutkinta-, poliisi- ja pakkokeinolakeihin. Kirjan perustana käytetään pääsääntöisesti Helmisen, Fredmanin, Kanervan, Tolvasen ja Viitasen teosta *Esitutkinta- ja pakkokeinot* (2014), Helmisen, Kuusimäen ja Rantaeskolan teosta *Poliisilaki* (2012) sekä Rantaeskolan toimittamia näihin lakeihin liittyviä kommentaareja (Rantaeskola 2014a; 2014b; 2015). Näistä kirjoista lukija voi tarkastaa tarkemmin muun muassa niitä lainsäädännön perusteita sekä yleisiä rikostutkintaan liittyviä säännöksiä, joihin ei tässä kirjassa perehdytä. Lisäksi kirjassa käytetään aiheesta tehtyjä uusia tieteellisiä tutkimuksia.

Kirja rakentuu kahdesta eri osasta. Ensimmäinen osa koostuu neljästä luvusta, joissa käsitellään aiheita, jotka ovat tärkeitä huomioida koko esitutkinnan ajan. Niitä ovat tutkinnanjohtajan rooli, yhteistyö syyttäjän kanssa, yhteistyö muiden viranomaisten kanssa sekä asioiden julkisuuteen liittyvät kysymykset. Kirjan toisessa osassa käydään läpi esitutkinnan eri vaiheita. Vaiheita käsitellään kronologisessa järjestyksessä niin pitkälle kuin niitä on mahdollista laittaa järjestykseen. Tutkintatoimenpiteiden järjestys voi usein kuitenkin vaihdella tapauskohtaisesti. Luku aloitetaan esitutkinnan aloittamiseen liittyvillä asioilla, minkä jälkeen siirrytään käsittelemään erilaisia tutkintatoimenpiteitä. Tutkintatoimenpiteiden käsitteleminen aloitetaan asianomistajan kuulustelulla, joka on yksi tärkeimmistä tutkintatoimenpiteistä tutkittaessa lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä. Siitä jatketaan uhridirektiivin edellyttämän uhrin suojelutarpeen selvittämisen käsitteilyyn. Sen jälkeen käsitellään, mitä erityistä tulee muistaa epäillyn ja todistajien kuulustelussa, minkä jälkeen pohditaan pakkokeinojen käyttöä. Pakkokeinojen jälkeen perehdytään teknisiin tutkimuksiin sekä elektronisiin todistusaineistoihin. Lopuksi käsitellään, mitä kuuluu somaattisiin tutkimuksiin ja lääkärintoimituksiin. Kirjan päätteeksi kerrataan esitutkinnan päättämiseen liittyviä asioita.

OSA I

2 TUTKINNANJOHTAJAN ROOLI

Tässä luvussa perehdytään tutkinnanjohtajan rooliin lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnassa. Lähtökohtaisesti tutkinnanjohtaja johtaa aina poliisin tekemää esitutkintaa lapsiin kohdistuneissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä (ETL 2:2). Tämä siksi, että lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen esitutkinta toteutetaan aina täydellisenä. Suppea esitutkinta ei sovellu tutkinnan erityispiirteiden vuoksi näiden tapausten tutkintaan. Tutkinnanjohtajan tehtäviä lapsiin kohdistuneissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä ovat tietenkin kaikki ne tehtävät, jotka kuuluvat tutkinnanjohtajalle kaikissa rikosepäilyissä. Tässä luvussa ei kuitenkaan käsitellä kaikkia tutkinnanjohtajan tehtäviä, vaan tuodaan esiin niitä tutkinnanjohtajan tehtäviä, jotka ovat erityisen tärkeitä huomioida lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkinnassa⁴.

Tutkinnanjohtajan rooli korostuu lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä heti tutkinnan alusta alkaen. Tutkinnanjohtajan vastuulla on ensinnäkin aloittaa esitutkintayhteistyö syyttäjän kanssa heti tutkinnan alkuvaiheessa tekemällä ennakoilmoitus syyttäjälle tutkittavana olevasta asiasta (ETL 5:1). Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä suositellaan myös aina tehtäväksi tutkintasuunnitelma. Tutkintasuunnitelmassa kirjataan ylös tapauksen selvittämiseksi tehtävät tutkintatoimenpiteet. Tutkinnanjohtaja on vastuussa tutkintasuunnitelman laatimisesta ja siitä, että sen tiimoilta tehdään yhteistyötä syyttäjän kanssa (lisää tutkintasuunnitelmasta luvussa 6.5. ja syyttäjän kanssa tehtävästä yhteistyöstä luvussa 3).

Tutkinnan edetessä tutkinnanjohtajan päätöstä tarvitaan monissa yksittäisissä tutkintatoimenpiteissä. Osa näistä on sellaisia, jotka yleensä suoritetaan vasta tuomioistuimen pääkäsitelyssä. Näistä toimenpiteistä tyypillisin esimerkki on lapsen kuuleminen, joka lapsen ollessa alle 15-vuotias tallennetaan aina todisteena käyttämistä varten (ETL 9:4). Kuulemisen toteuttamiselle on asetettu tietyt edellytykset ja tutkinnanjohtajan tulee valvoa niiden toteutumista. Säännöksen mukaan tutkinnanjohtaja voi päättää, että muukin kuin esitutkintaviranomainen voi valvonnan alaisena esittää kysymyksiä kuultavalle lapselle. Yksi tutkinnanjohtajalle kuuluvista tehtävistä onkin päättää syyttäjää kuultuaan siitä, milloin lasta kuulee poliisi ja milloin kuulemiseen pyydetään virka-apua lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisesta yksiköstä (virka-avusta lasten kuulemisessa luvussa 8.5). Jos lasta kuullaan virka-apuna lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä, on poliisi kuitenkin vastuussa siitä, että lapsen kuuleminen palvelee esitutkinnan tarpeita ja että vastakuulustelun mahdollisuus toteutuu. Käytännössä tämä on tutkinnanjohtajan vastuulla. Harkinta luonnollisesti tehdään yhdessä tutkijan kanssa, mutta päätöksen virka-apupyynnöstä tekee tutkinnanjohtaja. Vastaavasti tutkinnanjohtaja päättää somaattisten tutkimusten tarpeesta.

Lisäksi tutkinnanjohtaja tekee päätöksen mahdollisesta lapsen edunvalvojan tarpeesta. Esitutkintalain (ETL 4:8) mukaan tuomioistuimen on määrättävä edunvalvoja, jos on perusteltua syytä olettaa, että huoltaja, edunvalvoja tai muu laillinen

⁴ Tutkinnanjohtajan muista tehtävistä voi lukea Helminen ym., 2014.

edustaja ei voi puolueettomasti edustaa lapsen etua. Hakemuksen käräjäoikeudelle tekee tutkinnanjohtaja tai syyttäjä (lisää edunvalvojan hankinnasta luvussa 7.1.1).

Tutkinnanjohtajan rooli korostuu lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä myös siksi, että näiden rikosten esitutkinta edellyttää lähes poikkeuksetta moniammatillista viranomaisyhteistyötä. Käytännössä se toteutuu usein erilaisina virka-apupyynnöinä, ja tutkinnanjohtaja vastaa sekä virka-apupyynnöjen tekemisestä että niiden oikeellisuudesta (PoL 9:2). Tutkinnanjohtajan tulee olla erityisen hyvin perillä siitä, minkälaisia virka-apupyynnöjä on mahdollista esittää ja missä vaiheessa tutkintaa.

Koska tutkinnanjohtaja on vastuussa tutkinnan oikeellisuudesta, tulisi tutkinnanjohtajan myös mahdollistaa riittävä resurssointi lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkintaan sekä huolehtia näitä tapauksia tutkivien poliisimiesten työhyvinvoinnista. Lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnan asianmukainen resurssointi on samalla tavalla yksiköiden vastuulla kuin muidenkin rikosten tutkinnassa. Poliisille annettujen ohjeiden mukaan lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä tulisi aina tutkia pareittain. Esimerkiksi lapsen kuulemisen suunnittelu tutkintaparina tuo tutkittavaan asiaan laajemman näkökulman. Tutkintaparin käytöllä pystytään myös turvaamaan mahdollisten poistumien aiheuttamat ongelmatilanteet. Tutkinnanjohtajan tulisikin varmistaa se, että työskentely pareittain on mahdollista. Tutkinnanjohtajan tulee myös huolehtia tutkijoiden henkisestä hyvinvoinnista ja seurata heidän työkykyään, sillä lapsiin kohdistuvat väkivalta- ja seksuaalirikokset voivat olla henkisesti kuormittavia. Tutkijoille tulisi myös tarjota mahdollisuus työnohjaukseen.

Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten selvittäminen vie yleensä huomattavasti enemmän aikaa kuin aikuisiin kohdistuvien väkivaltarikosten selvittäminen. Lapsiin kohdistuviin väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyihin erikoistuneiden poliisimiesten kokemuksen mukaan resurssointi ei kuitenkaan vastaa tarvetta⁵. Syyn tähän arvellaan olevan se, että tutkinnanjohtajat vain harvoin tietävät, mitä erityispiirteitä lapsiin kohdistuvien rikosten selvittäminen edellyttää ja miksi niiden selvittäminen kestää usein kauan. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkintaan liittyviä erityispiirteitä tulisikin aktiivisesti tuoda esiin tutkijoiden lisäksi myös tutkinnanjohtajille.

5 Heinonen & Ellonen, 2013; Humppi & Ellonen, 2010

3 ESITUTKINTAYHTEISTYÖ SYYTTÄJÄN KANSSA

Tässä luvussa perehdytään poliisin ja syyttäjän yhteistyöhön lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnassa. Poliisin ja syyttäjän välinen yhteistyö eli niin sanottu esitutkintayhteistyö on edellytys onnistuneelle rikosprosessille lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä. Esitutkintayhteistyötä voidaan tarvittaessa toteuttaa kaikissa esitutkinnan vaiheissa, mutta monessa vaiheessa se on jopa edellytys. Poliisin ja syyttäjän yhteistyö on tärkeää, koska poliisin suorittaman esitutkinnan tarkoitus on paitsi selvittää mahdollinen rikos, myös toimia syyteharkinnan ja rikosprosessin valmisteluna. Esitutkinnan tulee palvella kaikkien asianosaisten etuja ja mahdollista rikosprosessia siten, että kaikki todistelu voidaan ottaa pääkäsittelyssä vastaan yhdellä kertaa. Vaikka poliisi toimii esitutkinnan johtajana, on syyttäjällä viime kädessä vastuu siitä, että juuri pääkäsittelyn valmisteluun liittyvät näkökohdat on otettu esitutkinnan aikana riittävästi huomioon.⁶ Syyttäjällä on vastuu siitä, että esitutkinta kelpaa asianmukaisen syyteharkinnan perustaksi ja että syyteharkintaa seuraava oikeudenkäynti voi tapahtua keskitetysti. Rikosasia on käsiteltävä yhdessä ja yhtäjaksoisesti toteutetussa pääkäsittelyssä. Tämä edellyttää toimivaa yhteistyötä. Toimiva esitutkintayhteistyö turvaa siten esitutkinnan laatua sekä nopeaa etenemistä⁷.

3.1 Esitutkintayhteistyötä ohjaavat säädökset

Lapsiin kohdistuneissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä esitutkintayhteistyö aktivoituu varsin varhaisessa vaiheessa, sillä lapsiin kohdistuneissa rikoksissa on tehtävä esitutkintalain 5 luvun 1 §:n mukainen ennakoilmoitus syyttäjälle. Poliisihallituksen ja Valtakunnansyyttäjävirston ohjeiden mukaan ennakoilmoitus on tehtävä, kun tutkittavan rikoksen vähimmäisrangaistus on neljä kuukautta vankeutta tai enemmän, tutkittavaan rikokseen tulee todennäköisesti liittymään epäillyn vangitseminen, matkustuskielto tai tutkittavaan rikokseen liittyy lapsen kohdistunut, vähäistä vakavampi väkivaltarikos, seksuaalirikos tai muu lapsen oikeuksia merkittävästi loukkaava rikos.⁸ Käytännössä siis lapsiin kohdistuvissa rikoksissa ilmoitus on syytä tehdä lähes aina. Poliisihallituksen ohjeen mukaan ilmoitus syyttäjälle tulee tehdä mahdollisimman pian rikosilmoituksen tekemisen jälkeen.⁹ Lisäksi esitutkintalain 11 luvun 9a §:n mukaan esitutkintaviranomaisen on kuultava syyttäjää erityisen suojelun tarpeesta ja sen vuoksi tarvittavien erityisten toimenpiteiden tarpeellisuudesta, jos asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja rikoksen laatu sitä edellyttää. Lapsen ollessa asianomistajana syyttäjän kuulemista on pidettävä lähtökohtana myös tästä näkökulmasta.

6 VKS, 2013a, VKS; 2013b

7 Koljonen, 2010

8 VKS, 2013a; VKS, 2013b; Poliisihallitus, 2013d

9 Poliisihallitus, 2013a

Valtakunnansyyttäjävirston antaman yleisen ohjeen syyttäjille mukaan poliisin tekemän ennakoilmoituksen jälkeen juttu jaetaan syyttäjävirstossa syyttäjälle, jonka on otettava yhteyttä tapauksen tutkinnanjohtajaan¹⁰. Pyrkimyksenä on ollut keskittää lapsiin kohdistuvat väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyt tietyille asiaan perehtyneille syyttäjille. Mikäli syyttäjän yhteydenotto ei tapahdu nopeasti, tulee tutkinnanjohtajan ottaa yhteyttä syyttäjävirstoon. Syyttäjä on saatava mukaan heti alusta alkaen, jotta esitutkinnassa on mahdollista lähteä selvittämään tapahtumia tavalla, joka palvelee syyteharkintaa ja mahdollista oikeuskäsittelyä mahdollisimman hyvin.

Ennakoilmoituksen jälkeen tutkinnanjohtajan ja syyttäjän on järjestettävä aloituspalaveri, jossa keskustellaan ja suunnitellaan tutkinnan toteutuksesta (lisää ennakoilmoituksesta ja aloituspalaverista luvussa 6.4). Käytännössä tämä tarkoittaa tutkintasuunnitelman käymistä yhdessä läpi. Tutkintasuunnitelma tulisi laatia kaikissa tavanomaista vaikeammassa rikosepäilyssä¹¹. Tutkintasuunnitelma on kirjallinen dokumentti suunnitelluista tutkintatoimenpiteistä. Sitä päivitetään tutkinnan edetessä ja sen avulla syyttäjä voi seurata tutkinnan etenemistä ja ottaa kantaa sen sisältöön. Tutkintasuunnitelman teko, päivitys ja saattaminen syyttäjän tietoon ovat tutkinnanjohtajan vastuulla (lisää tutkintasuunnitelmasta luvussa 6.5).

Ennakoilmoitusvelvollisuuden lisäksi esitutkintalakiin on kirjattu erillinen säännös (ETL 5:3) yhteistyövelvollisuudesta, jolla viitataan nimenomaan poliisiin ja syyttäjän väliseen yhteistyöhön. Lakia koskevan hallituksen esityksen mukaan yhteistyövelvoite liittyy ennen kaikkea niiden tapausten tutkintaan, joista on tehtävä ennakoilmoitus syyttäjälle. Siten yhteistyövelvoite koskee myös lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkintaa. Yhteistyövelvollisuuden mukaan poliisiin tulee asian laadun tai laajuuden edellyttämällä tavalla ilmoittaa syyttäjälle esitutkinnan toimittamiseen ja esitutkintatoimenpiteisiin liittyvistä seikoista sekä tutkinnan etenemisestä (ETL 5:3). Hallituksen esityksen mukaan yhteistyösäännöksen tarkoituksena on, että poliisi saa tarvittaessa tukea syyttäjältä harkinnan- tai tulkinnanvaraisissa asioissa. Syyttäjällä on rikos- ja rikosprosessuaalista asiantuntemusta, jota tulee hyödyntää esimerkiksi rikosnimikkeiden valinnassa, vanhentumiskysymyksissä, pohdittaessa menettämisseuraamuksia ja muita rangaistusvaatimuksen liitännäisvaikutuksia jne. Toisaalta säännöksen tarkoituksena on pitää syyttäjä ajan tasalla esitutkinnan etenemisestä, jotta hän voi tarvittaessa käyttää esitutkintatoimivaltuuksiaan.¹²

Esitutkintalakiin on rikoksen uhrin suojelutarpeen määrittämisvelvoitteen myötä lisätty siihen liittyvä syyttäjän kuulemisvelvoite. Syyttäjää on kuultava asianomistajan erityisen suojelun tarpeesta ja tähän liittyvistä erityisistä toimenpiteistä, jos asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet tai rikoksen laatu sitä edellyttää. Säännös täydentää erityissäännöksenä aikaisempaa esitutkintayhteistyötä koskevaa yleissäännöstä ja koskee myös erityisesti lapsiin kohdistuvien rikosten tutkintaa (lisää suojelutarpeen selvittämisestä luvussa 9).

10 VKS, 2013b

11 HE 222/2010

12 HE 222/2010: 208

3.2 Esitutkintayhteistyö käytännössä

Käytännössä lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä yhteistyötä on syytä tehdä useassa eri esitutkinnan vaiheessa. Jo ennen esitutkinnan varsinaista aloittamista voidaan yhdessä syyttäjän kanssa miettiä, onko tapauksessa ylipäätään syytä aloittaa esitutkinta. Varsinaisten tutkintatoimenpiteiden yhteydessä syyttäjän kanssa on keskusteltava niiden tarpeesta ja järjestyksestä. Erityisen tärkeä esitutkintayhteistyökysymys on, kuka lapsen kuulee, koska lapsen kuuleminen on yksi tärkeimmistä tutkintatoimenpiteistä. Syyttäjälle tulee myös varata mahdollisuus osallistua asianosaisten kuulemisen seuraamiseen. Syyttäjän kanssa on keskusteltava myös haitan arvioinnin tarpeesta sekä lapsen kertomuksen luotettavuuden arvioinnin tarpeesta. Esitutkinta-aineiston julkisuuteen (käytännössä salassapitoon) ja tiedottamiseen liittyvät kysymykset ovat lapsiin liittyvissä rikoksissa erityisesti esitutkintayhteistyön piiriin kuuluvia asioita. Tällaisia kysymyksiä ovat erityisesti asianosaisten tiedonsaantioikeuden ajankohta ja ylipäätään esitutkinta-aineiston salassa pidettävyys. Esitutkintayhteistyössä voidaan joutua arvioimaan myös sitä, miltä osin aineisto kopioidaan asianosaiselle ja miltä osin hänelle varataan tilaisuus tutustua aineistoon poliisilaitoksella. Esimerkiksi ääni- ja kuvatalenteita ei lähtökohtaisesti anneta luovuttamalla tallenteita asianosaisille, vaan luovuttamalla tallenne esitutkintaviranomaisen luona nähtäväksi, ellei ole ilmeistä, ettei kopion antaminen loukkaa kuultavan yksityisyydensuojaa (ETL 9:7 ja JulKL 16 §). Mikäli ollaan tilanteessa, jossa joudutaan arvioimaan, onko riittävän ilmeistä, ettei tallenteen antaminen johda yksityisyydensuojan loukkaamiseen, on asiasta syytä keskustella syyttäjän kanssa.

Keskeinen vaihe esitutkintayhteistyön näkökulmasta on esitutkinnan päättämisen lähestyminen. Tutkinta-aineiston riittävyttä tulee arvioida yhdessä syyttäjän kanssa. Esitutkintalain mukaan tutkinnanjohtajan on kuultava syyttäjää ennen tutkinnan päättämistä niissä tapauksissa, joista on tehty syyttäjälle ennakkoilmoitus (ETL 5:3). Syyttäjällä on mahdollisuus tuki pyytää lisätutkintaa myös syyteharkintavaiheessa, mutta tavoitteena on vähentää lisätutkinnan tarve minimiin ja arvioida tutkinta-aineiston riittävyys jo ennen esitutkinnan päättämistä. Syyttäjää on hyvä kuulla myös pohdittaessa loppulausuntojen tarpeellisuutta ja niiden sisältöä.

Esitutkintalakiin kirjattu käsite yhteistyö*velvollisuus* ei kuvaa yhteistyön luonnetta parhaalla mahdollisella tavalla, sillä lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä tutkivat poliisimiehet kokevat yhteistyön pääsääntöisesti niin hyödylliseksi, että siitä voisi käyttää nimitystä yhteistyö*oikeus*. Lapsiin kohdistuneisiin väkivalta- ja seksuaalirikoksiin erikoistuneiden poliisimiesten kokemusten mukaan erityisesti näihin rikoksiin erikoistuneiden syyttäjien kanssa tehdyn aktiivisen yhteistyön avulla päästään parempaan lopputulokseen kuin ilman yhteistyötä. Huonona puolena poliisimiehet mainitsevat sen, että syyttäjillä ei ole aina aikaa osallistua esitutkinnan suunnitteluun ja lapsen kuulemisen seuraamiseen siinä määrin, kuin mitä poliisi toivoisi. Haasteeksi yhteistyölle koetaan myös erikoistuneiden poliisimiesten ja syyttäjien vähyys ja syyttäjien vaihtuvuus. Niin poliisimiesten kokemus kuin aiheen uusin tutkimuskin osoittavat sen, että esitutkintayhteistyö sujuu huomattavasti paremmin, jos yhteistyötä tehdään samojen ihmisten kanssa ja yhteyttä pidetään yleisemmälläkin tasolla¹³.

13 Humpi & Ellonen 2010; Koljonen, 2010

4 VIRANOMAISYHTEISTYÖ JA ILMOITUSVELVOLLISUUDET

Tässä luvussa perehdytään viranomaisten väliseen yhteistyöhön lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikoksia tutkittaessa. Lapsiin kohdistuvassa väkivallassa ja seksuaalisessa hyväksikäytössä on aina kysymys moniulotteisesta ilmiöstä. Se liittyy paitsi lapsen terveyteen, psykososiaaliseen hyvinvointiin ja juridisiin oikeuksiin, myös koko perheen elämään. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen selvittäminen vaatiikin viranomaisten välistä yhteistyötä sekä moniammatillista työskentelyä. Kun asiantuntijuutta jaetaan tarkoituksenmukaisesti, päästään pienemmillä resursseilla usein parempaan lopputulokseen. Viranomaisten yhteistyö on siten sekä prosessiekonomista että lapsen edun huomioivaa toimintaa. Tässä luvussa perehdytään ensin yhteistyön muotoihin, jonka jälkeen käsitellään viranomaisten ilmoitusvelvollisuuksia liittyen lapsiin kohdistuviin väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyihin. Tämän jälkeen perehdytään laajemmin tiedon vaihtoon liittyviin säännöksiin ja lopuksi käsitellään konkreettisia yhteistyökäytäntöjä.

4.1 Yleistä viranomaisyhteistyöstä

Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen selvittäminen edellyttää yhteistyötä erityisesti poliisin, sosiaaliviranomaisten, lääkäreiden ja muun terveydenhoitohenkilökunnan kanssa sekä joskus myös koulun ja päiväkodin henkilökunnan kanssa. Lisäksi poliisin ja syyttäjän välinen yhteistyö esitutkinnan aikana on tutkinnan onnistumisen edellytys (lisää poliisin ja syyttäjän välisestä yhteistyöstä luvussa 3). Tässä luvussa keskitytään poliisin, sosiaaliviranomaisten, terveydenhoitoviranomaisten ja koulun sekä päiväkodin henkilökunnan yhteistyöhön.

Yhteistyötä eri viranomaisten kesken tarvitaan kaikissa lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen eri vaiheissa. Yhteistyötä tarvitaan tapausten tunnistamisessa, niihin puuttumisessa, asian tutkimisessa sekä mahdollisen jatkohoidon turvaamisessa. Yhteistyön tulisi olla osa normaalia viranomaisten työskentelyä eikä sitä tule nähdä erillisenä tehtävänä jossain tietyssä prosessin vaiheessa.

Yhteistyö voi olla muodoiltaan erilaista. Yhteistyötä voidaan tehdä keskittyen omaan perustehtävään mutta huolehtien siitä, että tieto kulkee tarvittaessa seuraavallekin viranomaiselle. Yhteistyötä voidaan tehdä myös tiiviimmin jakaen eri alojen viranomaisten asiantuntijuutta käytännön tasolla. Tällöin puhutaan usein moniammatillisesta yhteistyöstä. Moniammatillisuuden ideana on mahdollisimman kokonaisvaltaisen kuvan hahmottaminen ja lopputuloksen saavuttaminen. Käytännössä tämä tarkoittaa eri asiantuntijoiden tietojen ja taitojen yhdistämistä asiakaslähtöisesti, ja kokonaisuuden kannalta parhaan lopputuloksen tavoittelua.

Yhteistyössä voidaan korostaa myös sen virallista tai epävirallista puolta. Virallisella yhteistyöllä tarkoitetaan usein papereiden välityksellä tapahtuvaa yhteistyötä, kuten virka-apupyynnöiden, lausuntojen ja virallisten ilmoitusten antamista ja saamista. Epävirallisella yhteistyöllä viitataan aktiiviseen tietojen ja taitojen jakami-

seen viranomaisten välillä konsultoimalla toisia yksittäisissä asioissa ilman virallisia asiakirjoja. Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä tarvitaan molempia yhteistyön muotoja. Tutkimusten mukaan epävirallisempi ja jatkuva yhteydenpito sekä tieto-aidon vaihto viranomaisten välillä edistää hyvään lopputulokseen pääsemistä parhaalla mahdollisella tavalla¹⁴. Jatkuva yhteydenpito viranomaisten välillä ja avun pyytäminen tarpeen mukaan kuuluukin siten olennaisena osana lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä tutkivien poliisimiesten työhön. Tämä on yksi niistä piirteistä, joissa lapsiin kohdistuvia väkivaltarikoksia tutkivien poliisimiesten työnkuva poikkeaa hieman muiden poliisimiesten työnkuvasta.

Tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että viranomaiset ovat joskus epävarmoja käymään avointa keskustelua toisten viranomaisten kanssa¹⁵. Tämä johtuu siitä, että suomalainen palvelujärjestelmä on edelleen hyvin sektoroitunutta ja kullakin sektorilla on omat lakisääteiset tehtävät ja lain määrittämät velvollisuudet, eikä avoimen yhteistyön nähdä aina istuvan näihin raameihin. Monet näkevät sille jopa lainsäädännöllisiä esteitä, mikä ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Eri viranomaisilla on myös omat ammattikulttuurinsa, jotka ohjaavat yksittäisten toimijoiden ajatuksia. Viranomaisia pyritään kuitenkin jatkuvasti kouluttamaan avoimen yhteistyön toteuttamiseen erityisesti lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen yhteydessä, koska se palvelee lapsen edun toteutumista parhaalla mahdollisella tavalla, ja lapsen etu on periaate, joka sitoo kaikkia viranomaisia yhtäläisesti. Tutkimusten mukaan yhteistyötä edesauttaa se, että viranomaiset tuntevat toisiaan vähintään kasvoilta, jolloin myös luottamus toiseen kasvaa¹⁶. Lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä tutkivia poliiseja, sosiaaliviranomaisia ja terveystervanomaisia kehotetaan tapaamaan toisiaan säännöllisin väliajoin toimivan yhteistyösuhteen ylläpitämiseksi.

Viranomaisten välisestä yhteistyöstä puhuttaessa on syytä myös huomioda, että Suomi on sitoutunut vuonna 1989 hyväksytyyn YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen. Sen mukaan kaikissa lapsia koskevissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten ja lainsäädäntöelimien toimissa on huomioitava lapsen etu. Lapsen edun huomioiminen mainitaan myös suomalaisessa lastensuojelulaissa sekä sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetussa laissa. Lasten oikeuksien sopimuksen mukaan, mikäli jostain kansallisesta erityislaista puuttuu vastaava normitus, tulee toiminnassa noudattaa lapsen oikeuksien sopimusta tältä osin.¹⁷

Lapsen suojeleminen kaikenlaiselta väkivallalta on aina lapsen edun mukaista ja viranomaisten tulee siten toimia sen mukaan ja tulkita säännöksiä myös tästä näkökulmasta. Vaikka lapsen etu sinällään on varsin vaikeasti määriteltävä termi, yhteistyö yleensä takaa sen, että sen kaikki eri ulottuvuudet tulevat otettua huomioon. Siksi viranomaisten välinen yhteistyö tulisi ensisijaisesti nähdä lapsen edun turvaamisena ja siten viranomaisten keskeisenä työtehtävänä.

14 Humppi & Ellonen, 2010

15 Humppi & Ellonen, 2010; Rautava, 2012

16 Humppi & Ellonen, 2010

17 Unicef, 2011: 37–43

4.2 Viranomaisten ilmoitusvelvollisuudet

Ensimmäinen yhteydenotto viranomaisten välillä on usein ilmoitus epäilystä lapsen kohdistuneesta väkivalta- tai seksuaalirikoksesta. Ilmoitus voi tulla sosiaalitoimesta, terveydenhuollon ammattilaisilta tai muilta lastensuojelulain 25 §:n mainitsemilta tahoilta. Vastaavasti poliisi tekee lastensuojeluilmoituksen kunnan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle, jos poliisille on muualta ilmoitettu epäily lapsen kohdistuneesta väkivalta- tai seksuaalirikosepäilystä. Ennaltaehkäisyn näkökulmasta toivottavaa olisi, että poliisimiehen ja sosiaalityöntekijän olisi mahdollisuus keskustella tapauksista vaikka nimettömästi jo silloin, kun viranomaisilla on vasta epämääräinen huoli lapsesta, mutta ei vielä mitään konkreettista osoittamaan huolen johtuvan juuri väkivaltaepäilystä. Resurssien vähäisyyden takia tämäntyyppinen varhaisen puuttumisen työ on kuitenkin valitettavan vähäistä. Uusimmassa lastensuojelulain muutoksen lainvalmistelutöissä kuitenkin suositellaan, että ilmoitusvelvolliset tahot ovat tarvittaessa yhteydessä poliisiin harkitessaan, ovatko ilmoituksen tekemiseen velvoittavat olosuhteet kyseisessä tapauksessa olemassa. Mahdollisuus konsultoida poliisia ilmoittamatta kyseessä olevan henkilön nimeä madaltaa toisaalta ilmoittamiskynnystä ja toisaalta ehkäisee väärin ilmoitusten tekoa.¹⁸

Sekä poliisin, lastensuojeluviranomaisten että terveydenhoitoviranomaisten oikeuksia ja velvollisuuksia ilmoituksen tekoon toiselle viranomaiselle säädellään lailla. Poliisin, terveydenhoitoviranomaisten ja muidenkin erikseen mainittujen viranomaisten velvollisuus lastensuojeluilmoituksen tekoon on määritelty lastensuojelulaissa. Sen mukaan ”sosiaali- ja terveydenhuollon ja lasten päivähoidon, opetustoimen- ja nuorisotoimen, poliisitoimen, rikosseuraamuslaitoksen, palo- ja pelastustoimen, sosiaalipalvelujen, lasten päivähoidon tai terveydenhuollon palvelujen tuottajan, opetuksen tai koulutuksen järjestäjän, seurakunnan tai uskonnollisen yhdyskunnan, turvapaikan hakijoiden vastaanotto toimintaa tai hätäkeskustoimintaa harjoittavan yksikön, koululaisten aamu- ja iltapäivätoimintaa harjoittavan yksikön sekä tullin, rajavartiolaitoksen ja ulosottoviranomaisen palveluksessa olevilla henkilöillä on velvollisuus lastensuojeluilmoituksen tekemiseen tilanteessa, jossa he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä” (LSL 25 §). Huomioitavaa säännöksessä on se, että lastensuojeluilmoituksen tekoon riittää huoli lapsen elinoloista. Väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että epäily väkivallasta riittää lastensuojeluilmoituksen tekoon. Näyttöä rikoksen tapahtumisesta ei vielä tarvitse olla. Myöskään minkäänlaista harkintaa esimerkiksi vammojen vakavuudesta ei edellytetä ilmoituksen tekoa mietittäessä. Lastensuojeluilmoituksen tekemisen velvoite on siten nähtävä hyvin yksiselitteisenä.

Lastensuojeluilmoitusvelvollisuuden lisäksi viranomaisilla on velvollisuus ilmoittaa epäilystään poliisille kaikissa seksuaalirikosepäilyissä sekä kaikissa niissä pahoinpitelyrikosepäilyissä, josta säädetty enimmäisrangaistus on vähintään kaksi vuotta vankeutta. Käytännössä tämä tarkoittaa lievää pahoinpitelyä, vamma-

18 HE 164/2014: 144–145

tuottamusta ja pelastustoimen laiminlyöntiä lukuun ottamatta kaikkia pahoinpitelyrikosepäilyjä. (LSL 25 §). Esitutinnan toimittamisen velvollisuus muodostuu esitutkintaviranomaiselle silloin, kun on syytä epäillä rikosta. Myös esitutinnan toimittamiskynnys on siten matala (esitutinnan aloittamisen kynnyksestä lisää luvussa 6.1.1). Tämä siksi, että lievemmiltäkin vaikuttavien tekojen, kuten esimerkiksi tukistaminen, taustalla voi olla voi olla myös vakavampia tekoja. Vähäisemmiltä vaikuttaviin tekoihin tulee suhtautua riittävällä vakavuudella myös esitutinnan toimittamisvelvollisuuden näkökulmasta.

Näiden lastensuojelulaissa määriteltyjen selkeiden *velvollisuuksien* lisäksi laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista antaa lastensuojelutyöntekijöille *oikeuden* ilmoituksen tekoon poliisille myös rikoslain 21 luvussa rangaistavaksi säädettyissä lievemmissä pahoinpitelyrikosepäilyistä ja niissä muissa rikosepäilyissä, jotka jäävät lastensuojelulain määrittämän ilmoitusvelvollisuuden ulkopuolelle. Lain mukaan sosiaalihuollon järjestäjällä tai toteuttajalla on oma-aloitteisesti oikeus ilmoittaa kaikesta lapseen kohdistuneesta väkivallasta, mikäli se on lapsen edun taikka erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi välttämätöntä (SHAL 17–18 §).

Edelleen sosiaalihuollon järjestäjällä tai toteuttajalla on oma-aloitteisestikin *oikeus* ilmoittaa poliisille, jos henkilö on tehtäviä hoitaessaan saanut tietoja olosuhteista, joiden perusteella hänellä on syytä epäillä jonkun olevan vaarassa joutua väkivallan kohteeksi. Tällöin on oikeus ilmoittaa henkeen ja terveyteen kohdistuvan uhkan arviointia ja uhkaavan teon estämistä varten välttämättömät tiedot. Tällöin ei siis vielä ole syytä epäillä rikoksen tapahtuneen, vaan ennakoidaan sellaisen tapahtumista esillä olevien olosuhteiden perusteella.

Sekä seksuaalirikosepäilyissä että pahoinpitelyrikosepäilyissä ilmoituksen tekoon siis riittää, että ilmoittajalla on *syytä epäillä* rikosta. Viranomaiselta ei siis edellytetä konkreettista näyttöä epäilylle, vaan ilmoitusvelvollisuus poliisille syntyy, jos viranomaiselle jonkin seikan perusteella nousee huoli rikosepäilystä.

Ilmoitusvelvollisuuksista ja -oikeuksista puhuttaessa on huomioitavaa myös se, että salassapitovelvollisuus väistyy aina silloin, jos tietojen luovuttamiseen saadaan asiakkaan lupa (JulkL 26 §). Jos asiakas tai hänen huoltajansa antaa kirjallisen luvan, väistyy salassapitovelvollisuus kaikilta viranomaisilta ja viranomainen saa tehdä rikosilmoituksen väkivalta- tai seksuaaliepäilyistä ilman esteitä¹⁹.

Lastensuojeluviranomaisia, terveydenhoitoviranomaisia, koulujen ja päiväkotien henkilöstöä sekä poliisia koskevat ilmoitusvelvollisuudet on koottu vielä tiivistetysti seuraavaan taulukkoon (taulukko 1).

19 Tätä kysymystä on käsitelty myös Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO:2011:91

Taulukko 1. Viranomaisten ilmoitusvelvollisuudet ja -oikeudet

Pahoitteleilyrikoksepäilyt		
<i>Viranomainen</i>	<i>Ilmoitusvelvollisuus tai -oikeus</i>	<i>Säännös</i>
Lastensuojelu- viranomainen	Velvollisuus ilmoittaa poliisille, jos syytä epäillä, että lapseen on kasvuympäristössään kohdistettu rikoslain 21 luvussa rangaistavaksi säädetty teko, josta säädetty enimmäisrangaistus on vähintään 2 vuotta vankeutta. Käytännössä ilmoitusvelvollisuus koskee kaikkia muita tilanteita, paitsi epäilyä lievistä pahoitteleilystä, vammantuottamuksesta ja pelastustoimen laiminlyönnistä.	L.SL 25 §
Lastensuojelu- viranomainen	Oikeus ilmoittaa poliisille myös lievistä pahoitteleilyistä ja muista em. rikoksista, mikäli se on lapsen edun taikka erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi välttämätöntä.	SHAL 17–18 §
Terveystieteiden- viranomainen	Velvollisuus lastensuojeluilmoituksen tekemiseen tilanteessa, jossa he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä.	L.SL 25 §
Terveystieteiden- viranomainen	Velvollisuus ilmoittaa poliisille, jos syytä epäillä, että lapseen on kasvuympäristössään kohdistettu rikoslain 21 luvussa rangaistavaksi säädetty teko, josta säädetty enimmäisrangaistus on vähintään 2 vuotta vankeutta. Käytännössä ilmoitusvelvollisuus koskee kaikkia muita tilanteita, paitsi epäilyä lievistä pahoitteleilystä, vammantuottamuksesta ja pelastustoimen laiminlyönnistä.	L.SL 25 §
Poliisi	Velvollisuus lastensuojeluilmoituksen tekemiseen tilanteessa, jossa he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä.	L.SL 25 §
Koulun ja pääväkötin henkilöstö	Velvollisuus lastensuojeluilmoituksen tekemiseen tilanteessa, jossa he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä.	L.SL 25 §
Koulun ja pääväkötin henkilöstö	Velvollisuus ilmoittaa poliisille, jos syytä epäillä, että lapseen on kasvuympäristössään kohdistettu rikoslain 21 luvussa rangaistavaksi säädetty teko, josta säädetty enimmäisrangaistus on vähintään 2 vuotta vankeutta. Käytännössä ilmoitusvelvollisuus koskee kaikkia muita tilanteita, paitsi epäilyä lievistä pahoitteleilystä, vammantuottamuksesta ja pelastustoimen laiminlyönnistä.	L.SL 25 §
Kaikki viranomaiset	Asianosaisen suostumuksella saa ilmoittaa kaikista rikoksista.	JulkL 26 §

Seksuaalirikospäilyt		
<i>Viranomainen</i>	<i>Ilmoitusvelvollisuus</i>	<i>Säännös</i>
Lastensuojeluviranomainen	Velvollisuus ilmoittaa poliisille, kun heillä on tehtävässään tietoon tulleiden seikkojen perusteella syytä epäillä lapsen kohdistuneen rikoslain 20 luvussa rangaistavaksi säädetty teko.	L.SL. 25 §
Terveystieteiden viranomaisen	Velvollisuus lastensuojeluilmoituksen tekemiseen tilanteessa, jossa he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä.	L.SL. 25 §
Terveystieteiden viranomaisen	Velvollisuus ilmoittaa poliisille, kun heillä on tehtävässään tietoon tulleiden seikkojen perusteella syytä epäillä lapsen kohdistuneen rikoslain 20 luvussa rangaistavaksi säädetty teko.	L.SL. 25 §
Poliisi	Velvollisuus lastensuojeluilmoituksen tekemiseen tilanteessa, jossa he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä.	L.SL. 25 §
Koulun ja päiväkodin henkilöstö	Velvollisuus lastensuojeluilmoituksen tekemiseen tilanteessa, jossa he ovat tehtävässään saaneet tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä.	L.SL. 25 §
Koulun ja päiväkodin henkilöstö	Velvollisuus ilmoittaa poliisille, kun heillä on tehtävässään tietoon tulleiden seikkojen perusteella syytä epäillä lapsen kohdistuneen rikoslain 20 luvussa rangaistavaksi säädetty teko.	L.SL. 25 §
Kaikki viranomaiset	Asianosaisen suostumuksella saa ilmoittaa kaikista rikoksissa.	Julk. 26 §

4.3 Tiedonvaihto viranomaisyhteistyön edellytyksenä

Käytännössä ilmoituksen teon jälkeenkin viranomaisten välinen yhteistyö tiivistyy usein tiedonvaihtoon ja salassapitosäännösten sisältöihin. Tiedonvaihto on viranomaisten välisen yhteistyön edellytys mutta samalla usein käytännössä suurin este. Erityisen haasteen tämä muodostaa siksi, että tiedonvaihtoa säätelevä lainsäädäntö on puutteellinen moniammatillisen yhteistyön näkökulmasta. Lainsäädäntö on ensinnäkin hajanainen. Eri ammattiryhmiä koskevat salassapitosäännökset ja oikeudet sekä velvollisuudet niiden rikkomiseen on kirjoitettu erikseen eri ammattiryhmiä koskeviin lakeihin kyseisen ammattiryhmän näkökulmasta. Kokonaisuus on vaikeasti hahmotettavissa, ja erilaisille tulkinnoille jää tilaa. Koska palvelukulttuurimme on edelleen hyvin sektoroitunutta, tulkitsee kukin viranomainen lakia yleensä oman ammattiryhmänsä näkökulmasta. Tulkintaerot saavat aikaan normien välisen ristiriidan, josta asiantuntijoidenkin on vaikea aina päästä yksimielisyyteen. Säädökset eivät myöskään ole kaikilta osin yhtenäisiä sisällöltään eivätkä kirjoitustavaltaan, jolloin syntyy ristiriita siitä, mikä laki on määräävässä asemassa. Tämä aiheuttaa näkökulmaeroja, joita ei ole lainsäädännöllisesti ratkaistu.

Lähtökohtaisesti kaikki viranomaisen työssään saama tieto, mitä ei ole nimenomaisesti määrätty salassa pidettäväksi, on julkista (JulkL 1 §). Julkisuuslain (24 §) mukaan asiakirjat, jotka sisältävät tietoja sosiaalihuollon asiakkaasta, tämän saamista etuudesta tai tukitoimesta tai sosiaalihuollon palvelusta tai hänen saamastaan terveydenhuollon ja kuntoutuksen palvelusta ovat kuitenkin salassa pidettäviä. Salassapitoa määritellään vielä kunkin ammattiryhmän kohdalla erikseen (esim. POL, SHAL, PotilasL), mutta myös kaikkia viranomaisia koskevassa laissa viranomaisten toiminnan julkisuudesta (JulkL). Olennaista salassapitosäännöksiä kannalta on myös henkilötietolaki (HetiL), jossa määritellään muun muassa arkaluontoisen tiedon tunnuspiirteet. Tietojen vaihtaminen on kuitenkin viranomaisten välisen yhteistyön edellytys. Keskeiseksi lainsäädännöksi muodostuukin tällöin se, milloin normaalisti salassa pidettävä tieto tai aineisto on salassapitosäännösten estämättä annettavissa toiselle viranomaiselle.

Julkisuuslain mukaan viranomainen voi antaa tietoja salassa pidettävistä asiakirjoista, mikäli tiedon antamisesta tai oikeudesta tiedon saamiseen on laissa erikseen nimenomaisesti säädetty, tai jos se, jonka etujen suojaamiseksi salassapitovelvollisuus on säädetty, antaa siihen suostumuksensa (JulkL 26 §). Asianosaisten suostumuksen myötä salassapitovelvoitteet väistyvät siis automaattisesti yhteistyön tieltä. Lainsäädäntömme sisältää myös useita eri viranomaisia koskevia säännöksiä tiedon antamisesta ja oikeudesta tiedon saamiseen, jotka määrittävät sekä tiedonsaantioikeutta että sen laajuutta. Viranomainen voi saada tietoja myös asianomaisen viranomaisen oman harkinnan mukaan tietojen luovuttamiseen oikeuttavan säännöksen nojalla. Viranomaisen tulee tutustua mahdollisten säännösten olemassaoloon, sillä mikäli asianosaisen suostumusta ei saada tai sitä ei ole saatavilla, joudutaan tulkitsemaan eri säännöksissä kirjattuja salassapitovelvoitteiden väistymisen edellytyksiä.

4.3.1 Poliisin oikeus tiedon saamiseen

Poliisilain mukaan poliisilla on oikeus saada muilta viranomaisilta virkatehtävien suorittamiseksi tarpeelliset tiedot salassapitovelvollisuuden estämättä oli kyseessä millaisen enimmäisrangaistuksen sisältävästä rikoksesta tahansa, jollei sellaisen tiedon tai asiakirjan antamista poliisille ole laissa kielletty tai rajoitettu (PoL 4:2). Sellaisia säännöksiä ei liene annettu, joissa nimenomaan olisi *kielletty* tiedon tai asiakirjan antaminen poliisille. Säännöstä tulkitaan siten, että tiedon antamista ei esimerkiksi estä asianomaisen virkamiehen oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 12 §:ssä säännelty salassapitovelvollisuus²⁰. Säännöksen (OK 17:12,1) mukaan virkamies voi olla velvoitettu kertomaan asioista salassapitovelvollisuudesta huolimatta lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 16 §:n 3 momentin tai sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (812/2000) 18 §:n 1 momentista taikka muusta vastaavasta lainkohdasta johtuen. Lastensuojelulain rikosepäilyä koskeva ilmoitusvelvollisuus on katsottava olevan säännöksessä mainittu muu vastaava lainkohta, joka antaa virkamiehelle oikeuden tiedon antamiseen. Oikeudenkäymiskaaressa (17:14) mainittujen henkilöiden todistelurajoitus kuitenkin *rajoittaa* muun muassa lääkäreiden oikeutta antaa tietoja. Tähän palataan hieman myöhemmin. Muilla viranomaisilla on myös velvollisuus antaa poliisille virkapuuta poliisin virkatehtävän suorittamiseksi (PoL 9:2). Tutkinnanjohtajalla on lisäksi oikeus hankkia esitutkinnassa asiantuntijalausuntoja (ETL 11:4).

Poliisin pyytäessä tietoja sosiaalihuollolta tai terveydenhuollolta on otettava huomioon edellä mainitun PoL:n 4 luvun 2 §:n säännöksen ohella sosiaalihuollon asiakkaan asemasta annetun lain säännökset. Tämän säännöksen mukaan sosiaalityöntekijän on salassapitosäännösten estämättä annettava kaikki rikoksen selvittämiseen tarvittava tieto poliisille, syyttäväviranomaiselle tai tuomioistuimelle heidän sitä pyytäessä, jos se on tarpeen sellaisen rikoksen selvittämiseksi, josta rikoslain 15 luvun 10 §:ssä on määritelty ilmoitusvelvollisuus tai jonka enimmäisrangaistus on vähintään neljä vuotta vankeutta (SHAL 18 §). Edelleen sosiaalityöntekijällä on oikeus tietojen antamiseen toiselle viranomaiselle, kun tiedon antaminen on lapsen edun mukaista tai tietoja annetaan asiakkaan välttämättömien etujen ja oikeuksien turvaamiseksi eikä asiakkaalla itsellään ole edellytyksiä arvioida asian merkitystä (SHAL 17 §). Edelleen salassa pidettävästä asiakirjasta sosiaalityöntekijä saa antaa oma-aloitteisestikin tiedon, kun epäillään edellä mainitusta rikoslain 15 luvun 10 §:ssä 2 momentissa ilmoitusvelvollisuuden tarkoittamasta rikoksesta tai rikoksesta, jonka enimmäisrangaistus on vähintään neljä vuotta vankeutta. Edelleen sosiaalityöntekijä saa antaa oma-aloitteisestikin tiedon silloin, kun epäillään jonkun syyllistyneen edellä mainittua vähäisempään rikokseen, jos sosiaalihuollon järjestäjä ja toteuttaja arvioi sen olevan välttämätöntä lapsen edun taikka erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun vuoksi (SHAL 18 §). Sen lisäksi kyseinen laki antaa sosiaalityöntekijälle oikeuden antaa tietoja kenelle tahansa viranomaiselle, mikäli siihen on erikseen laissa säädetty oikeus tai velvollisuus (SHAL 18 §).

20 Helminen ym., 2012: 430–441

Edellä esitetyt säännökset antavat sosiaalihuollon viranomaisille oikeuden tiedon antamiseen poliisille, kun selvitetään rikosepäilyjä. Uusimpana muutoksena (SK 270/2015) sosiaalihuollon järjestäjälle ja toteuttajalle on säädetty oikeus salassapitovelvollisuuden estämättä ilmoittaa poliisille myös henkeen ja terveyteen kohdistuvan uhkan arviointia ja uhkaavan teon estämistä varten välttämättömät tiedot, jos henkilö tehtäviään hoitaessaan on saanut tietoja olosuhteista, joiden perusteella hänellä on syytä epäillä jonkun olevan vaarassa joutua väkivallan kohteeksi (SHAL 18 §). Tämä tarkoittaa siis sitä, että sosiaalihuollon viranomaisella on oikeus ennakoiwaan oma-aloitteeseen tiedon antamiseen poliisille, jos on syytä epäillä väkivallan uhkaa.

Käytännössä poliisilakia ja lakia sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista noudatetaan tässä siis yhtäaikaan. Poliisilla on oikeus pyytää tietoja oman säännöksensä (PolL 4:2) perusteella, mutta sosiaalihuollon työntekijä joutuu tietoja antaessaan ottamaan huomioon sen, onko hänellä oikeus antaa tietoja. Käytännössä säännökset eivät tuota ongelmia. Poliisin tiedonsaantia voidaan nopeuttaa sillä, että sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain mukaiset tiedot voidaan huomioida jo tietopyyntöä laadittaessa.

Terveydenhoitohenkilöstön kohdalla tiedon antaminen poliisille ei ole yhtä yksiselitteinen. Poliisilain antamaan oikeuteen tarvittavien tietojen saamiseksi on terveydenhoitohenkilöstön osalta nähtävissä rajoite. Oikeudenkäymiskaaren (17:14) mukaan ”lääkäri tai muu terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetussa laissa (559/1994) tai sen nojalla annetussa asetuksessa tarkoitettu terveydenhuollon ammattihenkilö, ei saa todistaa henkilön tai hänen perheensä terveydentilaa koskevasta arkaluonteisesta tiedosta tai muusta henkilön tai perheen salaisuudesta, josta hän asemansa tai tehtävänsä perusteella on saanut tiedon, ellei se, jonka hyväksi salassapitovelvollisuus on säädetty, suostu todistamiseen.” Lääkäri voidaan kuitenkin velvoittaa todistamaan oikeudessa, kun syyttäjä ajaa syytettä, josta saattaa seurata vankeutta kuusi vuotta (OK 17:14). Tämän perusteella lääkäri on myös oikeutettu todistamaan esitutkinnassa ilman henkilön suostumusta kyseisiä törkeitä rikoksia tutkittaessa (ETL 7:8). Asiakirja voidaan myös takavarikoida silloin, kun lääkäri voidaan oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 14 §:n nojalla velvoittaa todistamaan, ja tutkittavana on kyseinen törkeä rikos (PKL 7:3). Lievemmissä tilanteissa salassapito väistyy kuitenkin ainoastaan henkilön suostumuksella. Mikäli suostumusta ei saada, tietoja ei voida luovuttaa. Tämä koskee niin henkilön aikaisempia terveystietoja kuin poliisin pyytämien somaattisten tutkimusten yhteydessä saatuja tietoja. Edelliseen nähden lievemmin rangaistujen tilanteiden osalta on kuitenkin huomiotava lastensuojelulaisissa (LSL 25 §) lääkärille säädetty ilmoitusvelvollisuus poliisille kaikista seksuaalirikosepäilyistä sekä pahoinpitelyrikosepäilyistä lievää pahoinpitelyä, vammantuottamista tai pelastustoimen laiminlyömistä lukuun ottamatta. Lainsäätäjä ei ole erikseen maininnut lastensuojelulain esitöissä, että ilmoitusvelvollisuus kattaa oikeuden tiedon antamiseen rikosepäilyn osalta. Käytännössä säännöstä tulkitaan, että ilmoituksen poliisille tekävän viranomaisen tulee salassapitosäännösten estämättä antaa poliisille ne tiedot, jotka liittyvät kyseiseen epäilyyn, vaikkei potilaan

suostumusta olisikaan²¹. Tätä tulkintaa tukee myös edellä käsitelty säännöksen (OK 17:12,1) sanamuoto niistä tilanteista, jolloin muu lainsäädäntö antaa virkamiehelle mahdollisuuden tietojen luovuttamiseen suostumuksen ohella.

Seksuaali- ja pahoinpitelyrikosepäilyjen osalta tietojen antamiseen on tehty myös toinen poikkeus. Lapseen kohdistuneen seksuaali- ja pahoinpitelyrikoksen selvittämisen järjestämisestä (Järjestämislaki 4 §) mukaan seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyrikoksen selvittämiseksi tutkimuksia tekevä yksikkö voi salassapitosäännösten estämättä luovuttaa tutkimuksen aikana kertyneet tiedot tutkimuksen pyytäneelle poliisille, syyttäjälle ja tuomioistuimelle. Samaan lakiin vedoten yksiköllä on myös oikeus salassapitosäännösten estämättä saada poliisilta, syyttäjältä ja tuomioistuimelta sekä lukuisilta muilta viranomaisilta, kuten terveys- ja sosiaaliviranomaisilta tietoja, jotka ovat välttämättömiä laissa tarkoitettujen tutkimusten tekemiseksi.

Järjestämislaissa todetaan edellä mainittujen tietojen luovuttamisesta koskevien säännösten olevan voimassa ”salassapitosäännösten estämättä” (4 §). Tämä tarkoittaa, että lapseen kohdistuneen seksuaalirikoksen ja pahoinpitelyrikoksen selvittämiseksi tämä laki erityislakina antaa oikeuden tietojen antamiseen muiden salassapitosäännösten estämättä. Tietojen luovuttaminen on kuitenkin mahdollista vain tutkimuksen pyytäneelle poliisille, syyttäjälle tai tuomioistuimelle (Järjestämislaki 4 §). Lisäksi tutkimuksen päätyttyä tutkimusyksikkö voi salassapitosäännösten estämättä antaa lapsen terveydentilaa koskevan loppulausunnon lapsen psyykkisestä hoidosta vastaavaan terveydenhuollon toimintayksikköön, jos se on välttämättöntä lapsen tarvitseman hoidon järjestämiseksi. Säännöksen lainvalmistelutöissä todetaan, että kyseessä on poliisille annettu virka-apu, ja lausuntopyynnön mukana tuleva materiaali ja muu tutkimusyksikön asian selvittämiseksi hankkima selvitys ovat nimenomaan poliisin asiakirjoja²². Edelleen lainvalmistelutöissä todetaan, että lapsen terveydentilaa koskeva lausunto ei ole sama kuin syyttäjälle, poliisille tai tuomioistuimelle annettu lausunto, vaan kyse on lapsen hoidon turvaamasta lausunnosta.

Järjestämislakiin perustettava tietojen luovuttamisoikeus koskee vain poliisin virka-apuna pyytämien tutkimusten aikana kerättyjä tai tarvittuja tietoja. Niiden tietojen osalta, jotka eivät liity virka-avun antamiseen, sovelletaan edellä kuvattua oikeudenkäymiskaaren (17:14) määrittämää poikkeusta salassapitovelvollisuuteen. Seksuaalirikosepäilyjen ja pahoinpitelyrikosepäilyjen (pois lukien lievät) kohdalla on kuitenkin jälleen huomioitava lastensuojelulain (LSL 25 §) lääkärille määräämä ilmoitusvelvollisuus poliisille. Mikäli lääkäri tekee ilmoituksen poliisille lapseen kohdistuneesta seksuaali- ja pahoinpitelyrikosepäilystä, voidaan hänellä tulkita olevan oikeus antaa poliisille myös ne potilastiedot, joihin epäily perustuu²³.

21 Rätty, 2015: 228

22 HE 126/2008: 11

23 Rätty, 2015: 228

4.3.2 Sosiaaliviranomaisen oikeus tiedon saamiseen

Sosiaalityöntekijällä on sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (SHAL 20 §) nojalla oikeus saada toiselta viranomaiselta sosiaalihuollon asiakassuhteeseen olennaisesti vaikuttavat tiedot ja selvitykset salassapitosäännösten sitä estämättä, mikäli ne ovat välttämättömiä mm. asiakkaan sosiaalihuollon tarpeen selvittämiseksi, sosiaalihuollon järjestämiseksi ja siihen liittyvien toimenpiteiden toteuttamiseksi. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että jos sosiaalityöntekijän tietoon tulee epäily lapseen kohdistuneesta väkivallasta tai hyväksikäytöstä, tulee muiden viranomaisten antaa sosiaalityöntekijälle asian selvittämiseen liittyvät olennaiset tiedot salassapitosäännösten sitä estämättä ja sosiaalityöntekijän sitä pyytäessä. Tämä koskee myös poliisia esitutkintaviranomaisena.

Esitutkintaviranomaisella on myös lastensuojeluilmoituksen tekemisvelvollisuus (LSL 25 §), jos viranomainen on tehtävässään saanut tietää lapsesta, jonka hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä. Lisäksi kun alle 18-vuotiaasta epäillään rikoksesta tai rikollisesta teosta, sosiaaliviranomaiselle on ilmoitettava teosta ja varattava tilaisuus lähettää edustajansa kuulusteluun, jollei tämä ole selvästi tarpeetonta (ETL 7:16).

Edellä mainitut säännökset tarkoittavat, että sosiaaliviranomainen saa tiedon esitutkinnan vaiheista joko lastensuojeluilmoituksen tekemisen tai viimeistään kuulusteluvaiheessa. Käytännössä sosiaaliviranomainen voi saada tiedon esitutkinnan tilasta aikaisemmin kuin asianosaiset, koska esitutkintaviranomainen voi sekä julkisuuslain (11 §) että esitutkintalain (4:15) perusteella olla antamatta asianosaiselle tietoa esitutkinnan tilasta, mikäli tietojen antamisesta on haittaa asian selvittämislle. Edelleen tietoja voidaan olla antamatta asianosaiselle, jos tiedon antamatta jättäminen on välttämätöntä erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun turvaamiseksi. Kun harkitaan asianosaisen oikeutta saada tietoja tai sen rajoittamista, arvioinnissa on otettava huomioon asianosaisen oikeus puolustautua asianmukaisesti tai muuten asianmukaisesti valvoa oikeuttaan oikeudenkäynnissä. Lainsäätäjän näkökulma sosiaaliviranomaisen oikeuteen kattavaan tiedon saamisen liittyy lapsen edun mukaisen toimenpiteiden tärkeyteen.

Poliisimiesten kokemuksen mukaan poliisit kuitenkin antavat varsin heikosti tietoja sosiaaliviranomaisille esitutkinnan ollessa kesken. Tiedon pelätään päätyvän asianosaisten tietoisuuteen ja siten häiritsevän tutkintaa. Poliisiin ja sosiaaliviranomaisen tulisi huomioida, että ne käsittelevät samaa rikosasiaa, joskin hyvin erilaisesta näkökulmasta. Esitutkintaviranomaisen näkökulmana on saattaa vastuuseen taho, joka on loukannut lapsen oikeutta rikosoikeudellisesti. Sosiaaliviranomainen taas suuntaa toimenpiteensä tulevaisuuteen saadakseen lapsen edun mukaisen ratkaisun tämän tulevissa olosuhteissa ja lapselle turvallisen kasvuympäristön. Eri viranomaisten tulisi tunnistaa nämä eri suuntiin ”vetävät” tavoitteet ja pyrkiä yhteistyössä toimimaan niin, että molempien viranomaisten tavoitteet ovat saavutettavissa toisen viranomaisen tavoitteita vaarantamatta.

Sosiaaliviranomaisen tulee myös huolehtia siitä, etteivät esitutkintaan liittyvät tiedot siirry asianosaiselle sosiaaliviranomaisen kautta. Sosiaaliviranomaisella ei ole oikeutta kertoa esitutkintaan liittyvistä seikoista asianosaiselle. Esitutkintaan liittyvien asioiden kertomisesta asianosaisille päättää poliisi (ETL 4:15). Poliisin ja sosiaaliviranomaisen tulisikin paikallisesti kehittää käytäntöjä siten, että tietojen antamiseen liittyvistä menettelyllisistä yksityiskohdista sovitaan riittävän kattavasti.

4.4 Viranomaisyhteistyön käytänteitä

Tutkimusten mukaan Suomessa on erittäin suuret alueelliset erot viranomaisten välisen yhteistyön toimivuudessa selvitetessä lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä. Suomessa on kuntia, joissa on säännöllisesti hyvin toimivat yhteistyöverkostot ja moniammatilliset tiimit, jotka toimivat sekä tapausten selvittämisessä että niiden ennaltaehkäisyssä. Valitettavasti on kuitenkin myös kuntia, joissa yhteistyö ei toimi juuri ollenkaan viranomaisten piiloutuessa salassapitosäännösten taakse.²⁴ Tämä on varsin ongelmallista, sillä lähtökohtana voidaan pitää sitä, että lapsella on oikeus saada asiassaan samanlaista kohtelua asuinpaikastaan riippumatta. Lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä tutkivan poliisimiehen on syytä tutustua oman alueen toimintamalleihin ja tarvittaessa mahdollisuuksien mukaan pyrittävä myös kehittämään niitä. Poliisihallituksen määräyksen mukaan poliisilaitosten tulee myös sopia ilmoitusmenettelyyn liittyvistä käytännön toimenpiteistä ja yhteistyöstä kuntien lastensuojeluviranomaisten kanssa, jotta yhteistyö käynnistyisi ilman aiheetonta viivytyksiä²⁵.

Seuraavassa käsitellään keskeisimpiä käytänteitä liittyen yhteistyöhön poliisin, sosiaalityöntekijän, lääkäreiden, oikeuspsykologien ja koulun sekä päiväkodin henkilökunnan kanssa. Koska yhteistyö on olennainen osa läpi koko esitutkinnan, palataan näihin asioihin vielä tulevaisakin luvuissa.

4.4.1 Yhteistyö lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kanssa

Poliisin ja lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden yhteistyö painottuu esitutkinnan alkuvaiheisiin, mutta onnistunut tutkinta ja lapsen kokonaisedun huomioiminen edellyttävät usein yhteistyötä läpi koko esitutkintaprosessin. Suurin osa poliisille tulevista tutkintapyyntöistä liittyen lapsiin kohdistuvaan väkivaltaan tai seksuaaliseen hyväksikäyttöön tulee lastensuojelusta. Varsinaisen tutkintapyyntöjen tekemisen lisäksi sosiaalityöntekijät ovat tärkeässä asemassa tarvittavien esitietojen toimittamisessa. Poliisi tarvitsee tietoa paitsi epäilyistä tapahtumasta myös lapsesta ja perheestä muuten (lisää esitiedoista luvussa 6.7). Joskus sosiaalityöntekijät toimittavat näitä esitietoja automaattisesti tutkintapyyntöjen yhteydessä, mutta joskus poliisin tulee pyytää niitä erikseen. Poliisilla on oikeus tietojen saamiseen esitutkinnan tueksi (PoL 4:2). Mikäli väkivalta- tai seksuaalirikosepäily tulee poliisin tietoon joltain muuta kautta, tulee poliisin aloittaa yhteistyö sosiaalityöntekijän kanssa tekemällä

24 Humpi & Ellonen, 2010

25 Poliisihallitus, 2013a

asiasta lastensuojeluilmoitus (LSL 25 §). Lisäksi, jos poliisi kuulustelee alle 18-vuotiaasta rikoksesta epäiltynä, tulee poliisin varata sosiaaliviranomaiselle tilaisuus lähettää edustajansa kuulusteluun, jollei tämä ole selvästi tarpeetonta. Poliisin tulee myös toimittaa kuulustelupöytäkirja välittömästi kuulustelun jälkeen sosiaaliviranomaiselle (ETL 7:16).

Poliisin ja sosiaaliviranomaisen tulisi pitää yhteyttä myös varsinaisen tutkinnan aikana. Poliisin on syytä tietää, jos sosiaalityöntekijä saa tutkinnan aikana tietoonsa uutta asiaa koskevaa tietoa. Vastaavasti sosiaalityöntekijän tulisi saada tietää esitutkinnan vaiheista, jotta hän voi järjestää tarvittaessa asianmukaista tukea ja apua lapselle. Tässä on toki huomioitava se, että esitutkinnan aikaisella terapialla voi olla haittaa tutkinnan onnistumiselle, joten tutkinnan vaiheesta on syytä keskustella poliisin kanssa. Tällaisella yhteydenpidolla viitataan usein niin sanottuun epäviralliseen yhteistyöhön. Jos kyseessä on perheen sisäinen väkivaltaepäily, lapsi voi olla sijoitettuna kodin ulkopuolelle tutkinnan aikana. Kyseessä on pääsääntöisesti tilapäinen sijoitus, eikä pysyviä järjestelyjä tehdä ennen sen selviämistä, onko rikos tapahtunut vai ei. Pitkittynyt rikosprosessi tietää pitkittynyttä tilapäistä sijoitusta lapselle, mikä ei ole koskaan lapsen edun mukaista. Siksi lastensuojelun sosiaalityöntekijät pyrkivät usein saamaan tietoja tapauksesta jo esitutkinnan aikana voidakseen tehdä asianmukaisia järjestelyjä perheen suhteen. Poliisin tulee huomioida tämä tiedontarve ja sen merkityksellisyys lapsen edun näkökulmasta. Samalla sosiaalityöntekijöiden tulee ymmärtää, että heillä ei ole oikeutta poliisilta saamiensa tietojen antamiseen asianosaisille. Tässä työskentelyssä tulisi siis huomioida molempien viranomaisten erilainen näkökulma asiaan ja turvata se, ettei kummankaan viranomaisen kautta pääse asianosaisille heille kuulumatonta tietoa. Tähän päämäärään päästään toteuttamalla yhteistyö suunnitellulla tavalla ja toisen viranomaisen kanssa sovittuja pelisääntöjä noudattaen.

Tutkinnan päättyttyä poliisin tulee ilmoittaa tutkinnan päättymisestä ja jatko-toimenpiteistä sosiaalityöntekijälle. Siten turvataan se, että lapsi ja koko perhe saa tarvittavan avun ja tuen tutkinnan jälkeen. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan erikoistuneiden poliisimiesten kokemuksen mukaan poliisilla on tässä parantamisen varaa. Usein ajatellaan, että lastensuojeluilmoitus tai yhteydenotto lastensuojeluun tutkinnan alussa riittää turvaamaan sen, että lastensuojelu huolehtii lapsen tarvitsemasta tuesta. Syynä tähän voi olla tietämättömyys toimenpiteistä, joita sosiaaliviranomaisen puolella tehdään. Lastensuojelun mahdollisuudet ovat kuitenkin rajalliset ennen tutkinnan päättymistä ja siksi lapsen saaman asianmukaisen avun ja tuen kannalta tutkinnan päättymisestä ja sen lopputuloksesta ilmoittaminen lastensuojeluun on äärimmäisen tärkeää. Tämäkin puoltaa sitä, että yhteistyötä jatketaan tiiviisti koko esitutkinnan ajan ja että sitä jatketaan myös esitutkinnan päättymisen jälkeen.

Poliisin ja sosiaaliviranomaisen välinen yhteistyö tulee tärkeänä esiin myös edunvalvontakysymyksissä. Lähtökohtaisesti lapsen huoltajat toimivat lapsen edunvalvojana niin lastensuojelu- kuin rikosprosessissakin. Tietyissä tapauksissa huoltajat ovat kuitenkin estyneitä toimimaan lapsen edunvalvojana. Yksi esimerkki tästä on tilanne, jossa huoltaja on epäiltynä lapseen kohdistuneesta rikoksesta. Tällöin

on syytä aloittaa edunvalvojan määräämistä koskeva menettely. Menettelyn voi käynnistää sekä sosiaalityöntekijä että poliisi (lisää edunvalvojan sijaisesta luvussa 7.1.1). Tärkeintä on, että menettelyyn ryhdyttäisiin mahdollisimman varhaisessa vaiheessa, jotta lapsi saa edunvalvojan koko rikosprosessin ajaksi. Tämän turvaamiseksi poliisin ja sosiaaliviranomaisen on hyvä tehdä yhteistyötä.

4.4.2 Yhteistyö somaattisten lääkäreiden kanssa

Tyypillinen yhteistyö poliisin ja somaattisten lääkäreiden kanssa pitää sisällään virka-apupyynnöt lapsen tutkimiseen sekä tutkimuksista kirjoitettuun lääkärintilanteeseen. Yhteistyö voi alkaa jo aiemminkin, koska lääkärit ovat velvollisia ilmoituksen tekemiseen poliisille niin seksuaalirikos- kuin pahoinpitelyrikosepäilyä koskevassa tilanteessa, lukuun ottamatta lievää pahoinpitelyä, vammantuottamista ja pelastustoimen laiminlyömistä (LSL 25 §). Lain mukaan lääkäri on velvollinen antamaan virka-apua poliisille (PoL 9:2).

Kuten poliisin ja sosiaaliviranomaisen myös poliisin ja lääkäreiden yhteistyössä olennaista on jatkuva konsultoiva yhteistyö virallisten virka-apupyynnöiden ja muiden dokumenttien rinnalla. Mikäli poliisi esimerkiksi epäroi somaattisten tutkimusten tarpeellisuutta, poliisin tulisi konsultoida asiassa somaattisiin tutkimuksiin erikoistuneita lääkäreitä, joita työskentelee yliopistollisten sairaaloiden yhteydessä. Yliopistollisten sairaaloiden yhteydessä olevat erikoistuneet yksiköt neuvovat viranomaisia yli aluerajojen. Kun varsinaiset somaattiset tutkimukset on tehty, on poliisin ja lääkärin usein hyvä keskustella myös mahdollista löydöksistä ja lääkärintilanteesta (lisää somaattisista tutkimuksista ja lääkärintilanteesta luvussa 15). Yhteydenpito esitutinnan aikana myös somaattisten tutkimusten jälkeen on olennaista, sillä poliisi voi saada esitutinnan aikana tietoonsa asioita, jotka ovat hyödyllisiä lääkärin tekemien tutkimushavaintojen syy-yhteyden tulkinnassa. Esimerkiksi löydökseen sopiva vammamekanismi voi selvittää vasta tutkinnan edetessä. Vastaavasti tietyt vammat voivat tulla näkyviin vasta myöhemmin seurantatutkimusten yhteydessä, tai niiden tulkinta saattaa muuttua, mikä voi vaikuttaa lääkärintilanteen johtopäätöksiin. Tällöin voi ilmetä tarve lisälausunnon laatimiselle poliisille. Poliisin tulee olla aktiivinen osapuoli yhteistyön muodostumisessa, sillä somaattiset tutkimukset tehdään virka-apuna osana esitutkintaa, jolloin poliisi on vastuussa siitä, että tehdyt tutkimukset ja kirjoitetut lausunnot palvelevat esitutkinnan tarpeita mahdollisimman hyvin.

4.4.3 Yhteistyö lasten ja nuorten oikeuspsykiatristen yksiköiden kanssa

Somaattisten tutkimusten lisäksi poliisi voi pyytää virka-apua lapsen kuulemiseen lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisesta yksiköstä (lisää virka-apun pyytämisestä lapsen kuulemiseen luvussa 8.5). Lasten ja nuorten oikeuspsykiatristen yksiköt sijaitsevat yliopistollisten sairaaloiden yhteydessä. Lapsen kuulemisen lisäksi poliisi voi pyytää lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisilta yksiköiltä virka-apua sen arvioimiseen, onko tietyssä tapauksessa syytä epäillä rikosta (esimerkiksi lapsen käyttäytymisen

tai piirustusten perusteella). Lisäksi lasten ja nuorten oikeuspsykiatriset työryhmät tekevät pyynnöstä luotettavuusarvioita poliisin tekemistä lapsen kuulemisista ja ottavat tarvittaessa kantaa erityiskysymyksiin.

Koska lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen työryhmän tutkimukset ovat virka-apuna osa esitutkintaa, tulee poliisiin myös tässä olla aktiivinen yhteistyön mahdollistaja ja osallistua aktiivisesti kuulemisen toteuttamiseen. Poliisin velvollisuus on osallistua kuulemisen suunnitteluun ja sen seuraamiseen, vaikka kuulemisen toteutaisivatkin oikeuspsykologiaan erikoistuneet psykologit. Kuulemisen jälkeen voidaan keskustella lausunnon kirjoittamisen tarpeesta ja sen laajuudesta.

Lasten ja nuorten oikeuspsykiatristen yksiköiden työtilanne vaihtelee suuresti ja ajoittain tutkittavien tapausten määrä kasvaa niin, että viive erityisesti lausuntojen saamiseen on suuri. Sen myötä esitutkinta voi pitkittyä. Koska pitkittynyt esitutkinta ei ole lapsen eikä epäillynkään edun mukaista, on syytä tarkkaan harkita erilaisten toimenpiteiden tarvetta ennen niiden hankintaa. Lisäksi voidaan miettiä muunlaisia, kevyemmän prosessin vaativia yhteistyömuotoja poliisin ja oikeuspsykiatrisen yksikön asiantuntijoiden välillä. Tämä edellyttää usein konsultointia ja epävirallisempaa yhteistyötä. Poliisi voi yhdessä lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen yksikön asiantuntijoiden kanssa miettiä tapauskohtaisesti, miten kuuleminen saataisiin toteutettua parhaalla mahdollisella tavalla ottaen huomioon kuitenkin myös esitutkinnan keston näkökulma. Yhteistyö voidaan toteuttaa esimerkiksi niin, että poliisi suorittaa lapsen kuulemisen oikeuspsykologian osajan avustuksella. Myös lausuntojen tarvetta, niiden laajuutta ja aikataulua tulee pohtia yhdessä etukäteen.

Juuri virka-apuprosessien keston ja osittain myös viranomaisprosessien erillisyyden ja yhteistyön haasteellisuuden takia Ruotsissa, Norjassa ja Islannissa on käytössä niin sanottu Lastentalo – malli, jossa lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikoksia selvittävät viranomaiset työskentelevät kaikki saman katon alla selvittäen vain ja ainoastaan lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä. Toimintamallin päämääränä on taata yhteistyön sujuvuus ja muut hyvät toimintaedellytykset lapsen edun toteutumiseksi koko prosessin aikana. Tätä kirjaa kirjoitettaessa vastaavaa toimintamallia testataan myös Suomessa.

4.4.4 Tiedonkulku esitutkintaviranomaisen ja tuomioistuimen välillä

Yhteistyökäytännöissä tulisi huomioida myös tarpeellinen tiedonkulku esitutkinnasta tuomioistuimelle. Tämä voi tapahtua syyttäjän kautta tai syyttäjän kanssa sovitulla tavalla suoraan esitutkintaviranomaiselta tuomioistuimelle. Näitä tärkeitä tiedonkulun varmistamisen tilanteita liittyy erityisesti rikoksesta epäillyn ollessa vangittuna tai hänen ollessa pidätettynä virantoimituksesta. Epäillyn ollessa vangittuna lähtökohtana on, että syyte nostetaan sille asetetussa määräajassa. Jos näin ei kuitenkaan tapahdu, tuomioistuin toivoo tietoa tulevista muutoksista mahdollisimman varhain. Tämä on edellytyksenä sille, että pääkäsitteilyyn voidaan mahdollisimman hyvin varautua myös tuomioistuimen näkökulmasta. Varsinkin tieto mahdollisesta tulos-
sa olevasta syytteen nostamisen määräajan pidentämisestä koskevasta hakemuksesta tulisi välittää käräjäoikeudelle heti, kun on selvinnyt, ettei syytettä tulla nostamaan

asetetussa määräajassa. Esitutkintaviranomaisen ei siis tule odottaa lähelle syytteen nostamisen määräajan päättymistä, jos sen pidentäminen osoittautuu ajankohtaiseksi jo aikaisemmin. Tuomioistuimessa varaudutaan asian käsittelyyn alkuperäisen määräajan mukaan ja sen vuoksi tieto määräajan siirtämisestä tulisi saada käräjäoikeudelle mahdollisimman varhaisessa vaiheessa.

Jos epäilty on virkamies, joka on rikosepäilyn vuoksi virantoimituksesta pidätettynä, olisi tärkeää ilmoittaa siitä tuomioistuimelle. Tämä on tärkeää siksi, ettei tuomioistuimella välttämättä ole tietoa tällaisesta vireillä olevasta esitutkinnasta lainkaan, mikäli epäilty ei ole vangittuna. Näidenkin juttujen pääkäsittely on käräjäoikeudessa toimitettava vangitun jutun tapaan kahden viikon kuluessa siitä, kun syyteasia tulee käräjäoikeudessa vireille (ROL 5:13).

4.4.5 Yhteistyö päiväkotien ja koulujen henkilöstön kanssa

Joskus poliisiin tulee tehdä yhteistyötä myös lasta päivittäin hoitavien tai tapaavien viranomaisten, kuten esimerkiksi päiväkodin tai koulun henkilöstön kanssa. Heidän roolinsa on ennen kaikkea tiedon tuottaminen. Jos poliisille päätyvä tutkintapyyntö on lähtenyt alun perin lastensuojeluilmoituksena päiväkodista tai koulusta, voi poliisi pyytää lisäselvitystä asiasta kyseiseltä taholta. Esitutkintaa ja ennen kaikkea siihen tarvittavia esitietoja ajatellen on hyvä tietää, että erityisesti päiväkodeissa lapsia seurataan tarkoin ja heihin liittyviä asioita dokumentoidaan usein yksityiskohtaisesti. Nämä dokumentit voivat olla erittäin hyödyllisiä esitietoja.

Päiväkodin tai koulun henkilökunnan rooli voi olla myös todistajana toimiminen. Tämä tulee kyseeseen erityisesti silloin, jos lapsi on kertonut kokemuksestaan jollekin aikuiselle päiväkodissa tai koulussa. Näitä henkilöitä on usein hyvä kuulla todistajana.

4.4.6 Viranomaispalaverit

Jos poliisi pyytää virka-apua lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisesta yksiköstä, käynnistyy työskentely yleensä niin sanotulla viranomaispalaverilla tai viranomaisneuvottelulla joko kasvokkain tai videoneuvotteluna. Palaverin tarkoituksena on käynnistää tapaukseen liittyvä yhteistyö keskustelemalla yhdessä eri alojen asiantuntijoiden kuten poliisin, syyttäjän, psykologin, lääkärin ja sosiaalityöntekijän kanssa. Neuvottelussa pohditaan myös yhdessä tutkimushypoteesit ja sovitaan lapsen kuulemisen aikataulusta.

Näiden lisäksi monissa kunnissa on muunlaisia viranomaispalavereja, jotka kokoontuvat säännöllisin väliajoin keskustelemaan joko yksittäisistä tapauksista tai tapauksista yleensä. Olennaista on, että paikalla ovat eri alojen ammattilaiset, jolloin asioista voidaan keskustella huomioimalla kaikki eri näkökulmat ja lapsen kokonaisuus. Viranomaispalaverit on todettu varsin toimivaksi moniammatillisen työskentelyn tavaksi ja niiden kehittäminen on siten suositeltavaa.

Hyviä yhteistyön käytäntöjä on siis olemassa paljon, mutta paljon on edelleen kehitettävää. Yhteistyömuotojen kehittäminenkin on tärkeä osa viranomaisten välis-

tä yhteistyötä. Yksi hyvä tapa kehittää yhteistyötä on palautteen antaminen sosiaalityöntekijöille ja terveydenhoitohenkilöstölle siitä, miten yhteistyö sujui yksittäisten tapausten yhteydessä. Palautteen kautta voidaan kehittää sekä tutkimusten että asiantuntijalausuntojen laatua ja niiden palvelevuutta juuri rikostutkinnan näkökulmasta. Molemminpuolinen palautteen anto olisikin hyvä omaksua yhdeksi yhteistyön muodoksi. Joillain paikkakunnilla on otettu käyttöön viranomaisten yhteiset palautepalaverit yhtenä moniammatillisuuden muotona ja kokemukset niistä ovat positiivisia.

5 ESITUTKINTA-AINEISTON JULKISUUS

Julkisuusasioihin liittyvät kysymykset koetaan esitutkinnassa usein ongelmallisiksi. Asian haasteellisuutta lisää se, että esitutkinta-aineistoa ja sen julkisuutta sääntelee rikosasioissa kaksi eri lakia: laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (JulKL tai julkisuuslaki) ja laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa (YTJulKL). Sovellettava laki riippuu siitä, missä vaiheessa rikosprosessissa ollaan menossa. Haastetta lisää se, että nämä lait eivät ole kaikilta osin yhteneväisiä. Sama tieto saattaa oikeudenkäynnissä olla julkinen, vaikka sitä on ollut käsiteltävä salassa pidettävänä esitutkinnan aikana. Lisäksi soveltamisalaa koskevien säännösten vuoksi, esitutkintaviranomainen soveltaa edelleen vain julkisuuslakia, vaikka asia olisi jo ollut oikeudenkäynnissä esillä. Tämä konkretisoituu esimerkiksi tilanteessa, jossa esitutkinta-aineistoa pyydetään yleisöjulkisuuden perusteella käräjäoikeuden käsittelyn alkamisen jälkeen.

Julkisuusasiat ovat erityisen tärkeä huomioida lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnassa, koska nämä tapaukset sisältävät pääsääntöisesti pelkästään tietoja, jotka ainakin sisältävät salassa pidettäviä tietoja. Asiakirjojen ja tietojen salassa pidettävyys ja esitutkinta-aineistoon kuuluvien asiakirjojen ja tietojen antaminen liittyvät aina myös keskeisesti esitutkinnan onnistumiseen ja siihen osallistuvien oikeusturvaan, ja siksi ne ovat tärkeitä huomioida lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnan edetessä. Tässä luvussa käsitellään tärkeimpiä näkökohtia liittyen lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen julkisuusasioihin²⁶.

5.1 Lähtökohtana julkisuus, ellei muuta ole määrätty

Julkisuuslainsäädännön lähtökohtana on viranomaisten toiminnan julkisuudesta annettu laki. Sen mukaan viranomaisen toiminta on lähtökohtaisesti julkista (JulKL 1 §). Asiakirjat ja tallenteet ovat julkisia, jollei niiden julkisuutta ole välttämättömien syiden vuoksi erikseen lailla rajoitettu. Julkisuuslaissa säännellään julkisuutta kahden henkilötahoon nähden. Nämä ovat yleisöjulkisuus ja asianosaisjulkisuus. Tämä jako on esitutkinnan näkökulmasta julkisuusasioiden tärkeimpiä lähtökohtia, joten näiden kahden käsitteen ero tulee tunnistaa.

Yleisöjulkisuudessa on kysymys jokaisen henkilön oikeudesta tutustua asiakirjaan, joka on julkinen (JulKL 9 §). Yleisöjulkisuuden perusteella ei siis ole oikeutta saada tietoa salassa pidettävästä asiakirjasta tai tiedosta. *Asianosaisjulkisuudessa* asianosaisella on lähtökohtaisesti oikeus saada asiaa käsittelevältä tai käsitelleeltä viranomaiselta tieto muunkin kuin julkisen asiakirjan sisällöstä, mikäli se voi tai on voinut vaikuttaa hänen asiansa käsittelyyn (JulKL 11 §). Asianosaisella on siis oikeus pääsääntöisesti tutustua myös salassa pidettäviin asiakirjoihin. Asianosaisjulkisuus on siten lähtökohtaisesti huomattavasti laajempi kuin yleisöjulkisuus. Siksi asiakirjoja tai tietoja koskevaan pyyntöön vastattaessa on tärkeää tiedostaa, missä asemassa asiakirjaa tai tietoa pyydetään ja että pyytäjällä pystyy tämän asemansa todentamaan.

²⁶ Yleisesti kaikkiin rikoksiin liittyvistä julkisuusasioista voi lukea tarkemmin Helminen ym., 2012, s. 495 alkaen.

Asianosaisen oikeuteen tutustua salassa pidettäviin asiakirjoihin on kuitenkin tehty muutama julkisuuslakiin kirjattu poikkeus. Asianosaisella ei ole oikeutta muun muassa:

- asiakirjaan, josta tiedon antaminen olisi vastoin erittäin tärkeää yleistä etua tai lapsen etua tai muuta erittäin tärkeätä yksityistä etua
- esitutkinnassa esitettyyn tai laadittuun asiakirjaan ennen esitutinnan lopettamista, jos tiedon antamisesta aiheutuisi haittaa asian selvittämislle
- anonyymistä todistamisesta päättämistä koskevaan hakemukseen tai sen valmisteluun tai oikeudenkäyntiasiakirjoihin yleensä liittyviin asiakirjoihin, jos anonyymien todistajan tai sellaiseksi vaaditun henkilöllisyys voisi paljastua
- todistajan tai asianomistajan taikka rikosilmoituksen tai viranomaisen toimenpiteitä edellyttävän muun ilmoituksen tekijän salassa pidettäviin osoite-, puhelin- ja muihin vastaaviin yhteystietoihin, jos tiedon antaminen vaarantaisi todistajan, asianomistajan tai ilmoituksen tekijän turvallisuutta, etuja tai oikeuksia
- asiakirjoihin, jotka sisältävät tietoja tiettyjen rikosten (ETL 4:19) tarkoitetun asianomistajan pyynnöstä saada ilmoitus vangin tai tutkintavangin vapauttamisesta vankilasta tai muusta säilytystilasta poistumisesta taikka tietoja näistä ilmoituksista.

Nämä kaikki tilanteet voivat tulla kysymykseen tutkittaessa lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä. Esimerkiksi lastensuojelulain mukaisen ilmoituksen tekijän henkilöllisyyden kertominen saattaa olla vastoin lapsen etua, jos ilmoituksen tekijä on esimerkiksi hänen isovanhempansa.

Myös esitutkintalain asianosaisjulkisuutta koskeva säännös (ETL 4:15) oikeuttaa esitutkintaviranomaisen rajoittamaan tiedon antamista asianosaiselle, jos tietojen antamisesta on haittaa asian selvittämislle. Saman säännöksen mukaan asianosaisen tiedonsaantioikeutta voidaan rajoittaa lisäksi, jos tiedon antamatta jättäminen on välttämätöntä erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun turvaamiseksi. Tässä arvioinnissa on otettava huomioon asianosaisen oikeus puolustautua asianmukaisesti tai muuten asianmukaisesti valvoa oikeuttaan oikeudenkäynnissä. Myös nämä tilanteet konkretisoituvat usein lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkinnassa. Tätä säännöstä sovelletaan soveltuvin osin esimerkiksi lapsen huoltajaan (ETL 2:5). Tämä tarkoittaa, että huoltajan pyytessä esitutkinnassa luettavakseen esimerkiksi sairaskertomuksia, tulisi ennen tietojen tai jäljennösten antamista harkita, voiko tietojen antamisesta aiheutua esimerkiksi haittaa asian selvittämislle. Tämän ratkaisun tekee esitutkinnassa jutun tutkinnanjohtaja. Kaikki se aineisto, joka myöhemmin tulee oikeudenkäynnissä oikeudenkäyntiaineistoksi, on kaikkien asianosaisten saatavilla, jotta heillä on mahdollisuus tasapuoliseen oikeudenkäyntiin (equality of arms).

5.2 Salassapito esitutinnan aikana

Julkisuuslaki on niin sanottu yleislaki ja esitutkintaviranomaisessa noudatetaan sen asettamia määräyksiä salassa pidettävyydestä. Asiakirja tai tieto on salassa pidettävä, mikäli se on erikseen salassa pidettäväksi määrätty. Julkisuuslain 24 §:ssä on pitkä luettelo salassa pidettäväksi määrättyistä viranomaisen asiakirjoista. Säännöksen kohdat 1–22 pitävät sisällään niin sanottuja yleisiä etuja, ja kohdat 23–32 yksityisiä etuja koskevia tietoja ja asiakirjoja. Lisäksi eri kohdat ovat vielä salassapitoasteeltaan eritasoisia. Tieto voi olla ehdottomasti salassa pidettävää, salassapito-olettaman alaista tai julkisuusolettaman alaista. Seuraavassa taulukossa tuodaan esiin ne kohdat, jotka tulevat tyypillisimmin kyseeseen lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnassa²⁷. On kuitenkin syytä muistaa, että myös muut säännöksen kohdat voivat koskea lapsiin kohdistuneissa rikoksissa käsiteltäviä tietoja.

Taulukko 2. Esimerkkejä asiakirjojen salassapitoasteista

<i>Salassapitoasteen taso</i>	<i>Asia</i>	<i>Säännös</i>
Ehdottomasti salassa pidettävät tiedot	Tietoja sosiaalihuollon asiakkaasta tai työhallinnon henkilöasiakkaasta sekä tämän saamasta etuudesta tai tukitoimesta taikka sosiaalihuollon palvelusta tai työhallinnon henkilöasiakkaan palvelusta. Tietoja henkilön terveydentilasta tai vammaisuudesta taikka hänen saamastaan terveydenhuollon ja kuntoutuksen palvelusta. Tietoja henkilön seksuaalisesta käyttäytymisestä ja suuntautumisesta.	JulkL 24 § 1 mom. kohta 25
	Tiedot rikoksesta epäillyn, asianomistajan tai muun rikosasiaan liittyvän henkilön yksityiselämään liittyvistä arkaluonteisista seikoista.	JulkL 24 § 1 mom. kohta 26
	Tietoja henkilön poliittisesta vakaumuksesta, yksityiselämän piirissä esittämistä mielipiteistä, elintavoista, osallistumisesta yhdistystoimintaan tai vapaa-ajan harrastuksista, perhe-elämästä tai muista niihin verrattavista henkilökohtaisista oloista. (Kohdan mukaan julkisia ovat kuitenkin toimiminen poliittisessa tai muussa luottamustehtävässä tai henkilön pyrkiminen sellaiseen tehtävään, osallistuminen puolueen perustamiseen ja rekisteröintiin tai valitsijayhdistyksen perustamiseen.)	JulkL 24 § 1 mom. kohta 32
Salassapito-olettaman alaiset tiedot	Poliisille ja muille esitutkintaviranomaisille ja viralliselle syyttäjälle sekä tarkastus- ja valvontaviranomaisille tehty ilmoitukset rikoksesta, esitutkintaa ja syyteharkintaa varten saadut ja laaditut asiakirjat sekä haastehakemus, haaste ja siihen annettu vastaus rikosasiassa. Mainitut asiakirjat ovat lähtökohtaisesti salassa pidettäviä, kunnes asia on ollut esillä tuomioistuimen istunnossa tai kun virallinen syyttäjä on päättänyt jättää syytteen nostamatta tai kun asia on jätetty sikseen, jollei ole ilmeistä, että tiedon antaminen niistä ei vaaranna rikoksen selvittämistä tai tutkinnan tarkoituksen toteutumista tai ilman painavaa syytä aiheuta asiaan osalliselle vahinkoa tai kärsimystä tai estä tuomioistuinta käyttämästä oikeuttaan määrätä asiakirjojen salassapidosta oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa annetun lain mukaan.	JulkL 24 § 1 mom. kohta 3
Julkisuusolettaman alaiset tiedot	Tiedot rikoksen uhrista, jos tiedon antaminen loukkaisi rikoksen uhrin oikeuksia tai hänen muistoaan tai läheisiään, jollei tiedon antaminen ole tarpeen viranomaisen tehtävän suorittamiseksi.	JulkL 24 § 1 mom. kohta 26

²⁷ Salassapitoasteita ja salassa pidettäviä asiakirjoja käsitellään tarkasti Helminen, ym., 2012.

Rikosasioiden käsittelyssä jokaiseen salassa pidettävään materiaaliin tulisi aina merkitä myös suojaustasomerkintä, joka kertoo sen, minkälaisia tietoturvasuojauksia asiakirjaa käsiteltäessä on noudatettava (JulkL 25 §; TietoturvasuojauksA 8 §). Suojaustasoja on neljä. Poliisihallitus on antanut 3.6.2015 määräyksen poliisin salassa pidettävien tietoaaineistojen käsittelystä²⁸.

5.3 Asiakirjojen ja tiedon antaminen

Viranomaisen asiakirjan sisällöstä annetaan tieto julkisuuslain mukaan suullisesti, antamalla asiakirja viranomaisen luona nähtäväksi ja jäljennettäväksi tai kuunneltavaksi tai antamalla siitä kopio tai tuloste (JulkL 16 §). Tieto asiakirjan julkisesta sisällöstä on annettava pyydytyllä tavalla, jollei pyynnön noudattaminen asiakirjojen suuren määrän tai asiakirjan kopioinnin vaikeuden tai muun niihin verrattavan syyn vuoksi aiheuta kohtuutonta haittaa virkatoiminnalle. Edelleen videotallenteesta tai muusta vastaavasta tallenteesta, jolla on viranomaisen kuvaama kuulustelu tai muu tapahtuma, jossa henkilöä kuullaan, saa kuitenkin antaa kopion vain, jos tallenteesta kuultava henkilö siihen suostuu tai jos tallenteen sisältö huomioon ottaen on ilmeistä, ettei kopion antaminen johda hänen yksityisyyden suojansa loukkaamiseen (JulkL 16 §).

Edellä mainittu säännös määrittelee sen, että lapsen kohdistuneissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä lapsen kuulemista koskeva videotallenne annetaan katsottavaksi vain poliisilaitoksen tiloissa. Ääni- ja kuvatallennetta koskeva erityissääntely on huomioitu myös esitutkintalaissa yksityisen henkilön oikeusturvan takaamiseksi. Ääni- ja kuvatallenteesta voidaan esitutkintalain (9:7) mukaan antaa tieto vain luovuttamalla tallenne esitutkintaviranomaisen luona nähtäväksi, jos tallenteen sisältö huomioon ottaen on syytä olettaa, että tiedon antaminen muulla tavoin voisi johtaa tallenteesta esiintyvän henkilön yksityisyyden suojan loukkaamiseen. Esitutkintalain säännös tuli voimaan 1.1.2014 ja vastaa siten jo pitkään voimassa ollutta julkisuuslain säännöstä.

28 Poliisihallitus, 2015.

OSA II

6 RIKOSILMOITUS JA ESITUTKINNAN ALOITUS

Tässä luvussa käsitellään niitä esitutkinnan aloittamiseen liittyviä asioita, joita poliisin tulee muistaa tutkittaessa lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä. Luvussa ei käsitellä kaikkia yleisesti esitutkintaan liittyviä asioita, vaan nostetaan esiin niitä tärkeitä huomioita, joita poliisin tulee muistaa tutkiessaan lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä. Kirjassa puhutaan pääasiassa poliisin roolista ja tehtävistä, joilla käytännössä viitataan välillä tutkijan ja välillä tutkinnanjohtajan tehtäviin. Lähtökohtaisesti kuitenkin tutkinta on kokonaisuudessaan tutkinnanjohtajan vastuulla.

Luvussa käsitellään ensin, millaisia asioita on hyvä ottaa huomioon pohdittaessa, aloitetaanko ilmoitetusta epäilystä esitutkinta. Sen jälkeen tuodaan esiin tärkeitä huomioita rikosilmoituksen kirjaamisesta, jonka jälkeen perehdytään rikosnimikkeen valintaan. Luvussa käsitellään esimerkein muutamia seksuaalirikosnimikkeitä. Sen jälkeen käsitellään syyttäjälle tehtävään ennakoilmoitukseen liittyviä asioita. Lopuksi käsitellään tutkinnan suunnitteluun liittyviä asioita, kuten tutkintasuunnitelman tekoa, hypoteesien asettamista sekä esitietojen hankkimista tutkinnan suunnittelua ja varsinaista tutkintaa varten.

6.1 Esitutkinnan aloittaminen

Kun esitutkintaviranomaiselle ilmoitetaan rikos tai tapahtuma, jota ilmoittaja epäilee rikokseksi, esitutkintaviranomaisen on viipymättä kirjattava ilmoitus. Jos ilmoitus on epäselvä tai puutteellinen, ilmoituksen tekijää on tarvittaessa kehotettava täsmentämään tai täydentämään sitä. Erityisen tärkeää on huomata, ettei ilmoitusta voi jättää ottamatta vastaan, mutta esitutkintaviranomaisen tehtävänä on arvioida esitutkintakynnystä riippumattomana ilmoittajan käsityksestä. Rikosilmoituksen kirjaamisvelvollisuus koskee myös muuten kuin ilmoituksen perusteella esitutkintaviranomaisen tietoon tullutta epäiltyä rikosta.

Jos ilmoituksen perustella on syytä epäillä, että rikos on tehty, on poliisin aloitettava esitutkinta. Syy epäillä rikoksen tapahtuneen on siten esitutkinnan aloittamisen kynnyks. Esitutkinnassa selvitetään asian laadun edellyttämällä tavalla epäilty rikos, sen teko-olosuhteet, sillä aiheutettu vahinko ja siitä saatu hyöty, asianosaiset sekä muut syyteharkintaa ja rikoksen johdosta määrättävää seuraamusta varten tarvittavat seikat (ETL 1:2). Lapsiin kohdistuvien rikosasioiden osalta ”asian laatu” edellyttää tutkinnan toteuttamista kiireellisenä.

6.1.1 Lapsiin kohdistuneiden rikosten esitutkinnan aloittamisen kynnys

Lapsiin kohdistuneiden rikosten kohdalla esitutkinnan aloittamisen kynnys tulee lähtökohtaisesti pitää varsin matalana. Se tarkoittaa sitä, että varmuutta tai suurta todennäköisyyttä rikoksen tekemisestä ei vaadita esitutkinnan aloittamiseksi. Tutkinnan aloittamiseen riittää, että tapaukselle on todennettavissa selvittämisintressi. Poliisille annettujen ohjeiden, lain ja kirjallisuuden mukaan on syytä epäillä -kynnyksen ylittymiseen riittää käytännössä se, että asioita huolellisesti harkitseva ihminen havaintojensa perusteella päätyy sellaiseen lopputulokseen. Rajatapauksissa tutkinta on syytä aina aloittaa. Kaikki lapsiin kohdistuvat rikokset ovat virallisen syytteen alaisia.

Koska esitutkinnan tarkoituksena on kuitenkin rikosten tutkinta eikä mahdollisten muiden oikeudellisten erimielisyyksien selvittäminen, tulee sille olla joku perustelu, että kyseessä on nimenomaan epäily rikoksesta. Käytännössä poliisin tulee arvioida, vastaako esitetty teonkuvaus jonkin rikoksen tunnusmerkistöä. Lisäksi voidaan joutua selvittämään myös sitä, onko väitetty tapahtuma voinut tapahtua esimerkiksi ajan tai paikan suhteen siten kuin ilmoituksessa kerrotaan. Tutkintakynnyksen ylittyminen edellyttää, että asiassa on saatavissa myös muuta ulkopuolista selvitystä kuin tutkintapyyntöön tekijän oma käsitys tapahtuneesta.

6.1.2 Esiselvityksen hyödyntäminen esitutkinnan aloittamista arvioitaessa

Joskus on syytä suorittaa toimenpiteitä esitutkinnan aloittamispäätöksen tueksi. Tällöin puhutaan esitutkintalain (ETL 3:3) mukaisesta esiselvityksestä. Säännöksen mukaan ennen esitutkinnan aloittamista esitutkintaviranomaisen on tarvittaessa selvittävä rikosepäilyyn liittyvät seikat erityisesti siten, että ketään ei aiheettomasti aseteta rikoksesta epäillyn asemaan. Tämä 1.1.2014 voimaan tullut säännös korostaa nimenomaan sitä, että aiheettomien rikosepäilyjen osalta tulisi tehdä edellä selostettujen toimenpiteiden kaltaista esiselvitystä ennen esitutkinnan aloittamista. Esiselvitykseen liittyviä toimenpiteitä voivat olla esimerkiksi erilaisten dokumenttien hankkiminen lapsesta tai perheestä lastensuojeluviranomaisilta tai asianosaisten (esimerkiksi lapsen läheisten tai päiväkodin / koulun henkilökunnan) alustava puhuttaminen. Näitä toimenpiteitä voidaan tehdä silloin, kun rikosepäily on varsin ylimalkainen, eli ilmoitustiedot eivät riitä päättämään sitä, onko syytä epäillä rikosta, tai poliisille toimitetut tiedot ovat niukat tai kovin ristiriitaiset. Mikäli epäilystä teosta on kulunut kauan aikaa ja joudutaan miettimään syyteoikeuden vanhentumiseen liittyviä kysymyksiä, tulee asiassa olla yhteydessä syyttäjään, sillä syyteoikeuden vanhentumiseen liittyy useita erityiskysymyksiä.

Lasten kohdalla on syytä muistaa, että lapsen kohdistuneessa väkivalta- tai seksuaalirikoksessa voi olla kyse monenlaisista teoista. Kokenutkin tutkija saa etensä yllättäviä ja uskomattomia tapauksia. Pohdittaessa tutkinnan aloittamista ja sen toteuttamista poliisin tulee pyrkiä huomioimaan epäilyn eri vaihtoehtoisia se-

lityksiä ja pyrkiä tiedostamaan omia mahdollisia ennakkokäsityksiä, jotta ne eivät ohjaisi tutkintaa liikaa. Toisaalta ilmoituksiin tulee suhtautua samalla myös kriittisesti. Lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan erikoistuneiden poliisimiesten kokemuksen mukaan viime vuosina ovat lisääntyneet tapaukset, joissa huoltoriitojen yhteydessä toinen vanhempi tekee rikosilmoituksen toisen vanhemman käyttäytymisestä lasta kohtaan ilman suurempia perusteita. Esitutinnan aloittaminen tällaisissa tilanteissa ei ole kenenkään osallisen etu. Esitutkien hankkiminen ja sen tarkistaminen, onko väitetty teko esimerkiksi ajallisesti ja paikallisesti mahdollinen, onkin hyvä aina ensin tarkistaa. Onko lapsi esimerkiksi ollut sinä viikonloppuna kyseisen vanhemman luona, jota epäillään esimerkiksi seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Mikäli esitutinnan kynnyksilytys ylittyy, esitutkinta tulisi aloittaa. Tehtyihin ilmoituksiin tulisi kuitenkin suhtautua vakavuudella ja varoa ennakkoluuloja siitä, että kaikki huoltoriitojen yhteydessä tehdyt ilmoitukset ovat perättömiä. Joissakin tilanteissa rikosepäilyt osoittautuvat oikeiksi ja niitä voidaan kuvata huoltoriidan alkulähteeksi.

6.1.3 Tutkinnan aloittamisen kiireellisyys

Ilmoituksia lapsiin kohdistuvista väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyistä tulee suhteellisen paljon ja tutkijoilla on useita tutkittavia tapauksia samanaikaisesti. Kuten muissakin rikosepäilyissä, myös lapsiin kohdistuvissa rikosepäilyissä joudutaan suorittamaan juttujen keskinäisessä suhteessa jonkintasoista priorisointia. Esitutkittoimenpiteet voidaan olosuhteiden sitä edellyttäessä asettaa tärkeysjärjestykseen (ETL 3:11). Ilmoituksen kirjaamisen jälkeen tulee välittömästi arvioida tapauksen kiireellisyys muihin samassa juttuluokassa oleviin juttuihin nähden. Mikäli tutkinnan käynnistämistä viivytetään, tulee sen tapahtua perustellusti ja suunnitelmallisesti.

Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnan kiireellisuuden arvioimiseen on mahdoton määritellä aukotonta ohjetta, koska tapaukset eroavat toisistaan hyvin paljon. Olennaista on myös se, kauanko epäillystä tapahtumasta on kulunut aikaa. Niin sanottuihin akuutteihin rikosepäilyihin tulee aina reagoida välittömästi, jotta mahdollista teknistä tai somaattista näyttöä ei menetetä.

Joissain yksiköissä on kehitetty omia malleja tapausten kiireellisuuden arvioimiseksi. Yksi esimerkki tällaisista malleista on käytössä Keski-Suomessa. Sen perusteella kiireellisen tapauksesta tekee, jos teolle on olemassa jatkamisvaara tai sotkemisvaara. Jatkamisvaara on esimerkiksi silloin, kun epäilty ja lapsi asuvat samassa taloudessa, teosta on kulunut vain vähän aikaa tai lapsella havaitaan vammoja. Sotkemisvaara on puolestaan olemassa esimerkiksi silloin, kun perheen sisällä toista tai kumpaakin huoltajaa epäillään rikoksesta tai muu lapsen kanssa samassa taloudessa asuva henkilö on epäiltynä, tapahtumapaikkatutkinta esim. lapsen kotona on suorittamatta tai teknistä näyttöä on mahdollisuus hävittää (esim. tietokoneet).

Tutkinnan kiireellisyyttä arvioitaessa tulee viipymättä selvittää ainakin seuraavat asiat:

- Asuuko lapsi edelleen epäilyllä kanssa ja onko hän turvassa?
- Onko lastensuojeluviranomaisella huoli lapsen terveydestä?
- Lapsen terveydentila: onko tuoreita väkivaltaan sopivia vammoja?
- Onko aikaisempia väkivaltaan tai uhkaan liittyviä lastensuojeluilmoituksia?
- Onko lapsen kohdalla harkittu kiireellistä sijoittamista tai huostaanottoa?
- Onko lapsi oireillut tai muuttunut käytökseltään?
- Millä tavalla rikoksena pidetyt tapahtumat ovat tulleet ilmi: kenen kertomana ja minkälaisilla kysymyksillä tieto on lapselta saatu?

Huolellisen taustaselvityksen jälkeen ei-kiireellisenä voidaan pitää yksittäistä ja vähäisenä pidettävää tekoa, joka on yksittäinen huolellisen taustaselvityksen jälkeenkin, vanhemmilla ei ole aikaisempaa taustaa, lapsen voidaan katsoa olevan turvallisessa ympäristössä, teko on vähäisenä pidettävä ja tekijä on perheen ulkopuolelta. Myös nämä kriteerit täyttävissä tapauksissa voi tuki olla kiireellisiä tapauksia, joten tilanne on arvioitava aina tapauskohtaisesti. On myös syytä huomioda, että edellä kuvatut asiat eivät aina selviä ilman lapsen perusteellista kuulemistä, jota puolestaan ei voida enää pitää taustaselvittelynä.

6.2 Rikosnimikkeen valinta

Kuten todettu, lapsiin kohdistuneissa väkivalta- tai seksuaalirikosepäilyissä voi olla kyse monenlaisista teoista. Lapseen voi ensinnäkin olla kohdistunut samaan aikaan useampia rikoksia, esimerkiksi sekä seksuaalista hyväksikäyttöä että muuta väkivaltaa. Tämä on syytä huomioda mietittäessä rikosnimikettä tai nimikkeitä. Mikäli tapauksessa epäillään sekä seksuaali- että väkivaltarikosta, tulee molemmat rikosnimikkeet kirjata ilmoitukseen huolimatta siitä, mikä niiden vakavuusaste on. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan erikoistuneiden poliisimiesten kokemuksen perusteella voidaan todeta, että jos lapseen on kohdistunut seksuaalista hyväksikäyttöä sekä lievää pahoinpitelyä, pahoinpitelyrikosnimike jää helposti huomioimatta. Näin ei kuitenkaan saisi tapahtua, sillä se voi vähentää teon todellista moitittavuutta, ja siten johtaa jopa liian alhaiseen rangaistukseen.

Useita eri rikosnimikkeitä voidaan joutua käyttämään myös tilanteissa, joissa lapseen on kohdistunut vain seksuaalista väkivaltaa. Erilaisia rikosten tunnusmerkistöjen soveltamiseen liittyviä yksityiskohtia (milloin rikoksen katsotaan sisältyvän toiseen rikokseen) käsitellään tässä yhteydessä joidenkin rikosnimikkeiden osalta luvussa 6.3²⁹. Kunkin rikoslajin kohdalla tulee kuitenkin aina muistaa selvittää, milloin samalla teolla voidaan samanaikaisesti epäillä syyllistymistä yhteen tai useampaan rikokseen. Lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa tapaukseen tulee merkitä kaikki ne nimikkeet, joiden tunnuspiirteet epäilty teko täyttää. Esimerkiksi

29 Muiden rikosnimikkeiden osalta tunnusmerkistöjen soveltamisesta voi lukea yksityiskohtaisesti esimerkiksi Lappi-Seppälä ym., 2009

jos lapseen on kohdistunut teko, jonka on syytä epäillä täyttävän lapsen seksuaalisen hyväksikäytön piirteet ja siitä on maksettu lapselle korvaus, tulee epäillyiksi teoiksi kirjata sekä lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö että seksuaalipalvelujen ostaminen nuorelta. Sama koskee niitä rikoslain 20 luvun pykäläiä, jotka eivät nimikkeen tasolla viittaa lapsiin. Jos lapseen kohdistunut teko täyttää lapsen seksuaalisen hyväksikäytön, törkeän lapsen seksuaalisen hyväksikäytön, seksuaalipalvelujen ostamisen nuorelta tai lapsen houkuttelemisen seksuaalisiin tarkoituksiin, voi teko täyttää myös jonkun muun rikoslain 20 luvun tunnusmerkistön (esim. raiskaus), ja tällöin myös tuon teon nimike tulee liittää kyseiseen tekoon. Hyvä esimerkki tästä lainkonkurrenssitilanteesta on KKO 2015:50 ratkaisussa, jossa henkilön katsottiin lapsen seksuaalisen hyväksikäytön lisäksi (nukkuvasta lapsesta otetut valokuvat) syyllistyneen seksuaaliseen hyväksikäyttöön, koska teko oli kohdistunut avuttomassa tilassa olevaan henkilöön.

Lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä tutkivien poliisimiesten kokemuksen mukaan poliisilla on tässä parantamisen varaa. Usein lasten kohdalla keskitytään vain ja ainoastaan niihin rikosnimikkeisiin, jotka jo nimikkeen tasolla liittävät teon lapseen. Tällöin voi kuitenkin jäädä joku muu rikosnimike huomioimatta, joka voi vaikuttaa teon moitittavuuden aliarvioimiseen ja siten liian alhaiseen rangaistukseen. Käytännössä seksuaalirikosnimikkeen valinnassa voitaisiin ensin arvioida tekoa yleisesti huomioimatta asianomistajan ikää ja määrittää teolle rikosnimike sen mukaan. Vasta sen jälkeen otettaisiin huomioon asiaomistajan ikä ja arvioitaisiin, mitä muita rikosnimikkeitä se tuo tapaukseen. Näin kaikki mahdolliset epäillyt rikosnimikkeet tulisivat huomioiduksi tutkinnassa.

Teon moitittavuuden lisäksi asianmukaisen rikosnimikkeen valinta vaikuttaa moniin käytännön asioihin tutkinnan aikana. Rikosnimikkeellä on merkitystä muun muassa pakkokeinoja käytettäessä, sillä esimerkiksi lievistä pahoinpitelystä epäiltyä ei voida rangaistuksen maksimivaatimukseen liittyvällä perusteella pidättää. Telekuuntelun käyttö on mahdollista muun muassa epäiltäessä lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä tai sen törkeää tekemuotoa sekä törkeää sukupuolisiveellisyttä loukkaavan lasta esittävän kuvan levittämistä. Televalvonta on mahdollinen muun muassa törkeän pahoinpitelyn (ankarin rangaistus vähintään neljä vuotta), seksikaupan kohteena olevan henkilön hyväksikäytön ja parituksen lisäksi lapsen houkuttelemista seksuaaliseen tarkoituksiin epäiltävän rikoksen yhteydessä.³⁰

Rikosnimikkeen valinta tehdään yhdessä tutkinnanjohtajan ja syyttäjän kanssa. Syyttäjän kanssa tulee neuvotella heti esitutkinnan alkuvaiheessa, jotta oikean rikosnimikkeen valinnan lisäksi esitutkinnassa otetaan huomioon mahdollisten useampien rikosnimikkeiden samanaikainen esiintyminen sekä se, mitä tutkintatoimenpiteitä asian selvittäminen edellyttää. Tällöin esitutkinnassa on mahdollista lähteä selvittämään tapahtumia tavalla, joka palvelee syyteharkintaa ja mahdollista oikeuskäsittelyä mahdollisimman hyvin.

30 Telekuuntelun soveltamisalan laajentamisesta lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä koskevaan rikokseen enemmän HE 14/2013: 41 ja televalvonnan soveltamisalan laajentamisesta lapsen houkuttelemisen seksuaalisiin tarkoituksiin koskevaan rikokseen enemmän HE 14/2013: 43

6.3 Rikosnimikkeet

6.3.1 Pahoinpitelyrikosnimikkeet

Lapsiin kohdistuviin pahoinpitelyrikoksiin ei ole olemassa omia, pelkästään lapsille tarkoitettuja rikosnimikkeitä. Pahoinpitelyrikosten nimikkeinä käytetään siten samoja nimikkeitä samoin tunnusmerkistöin kuin aikuisiin kohdistuneissa pahoinpitelyrikoksissa. Seuraavassa on kuvattu pahoinpitelyn, törkeän pahoinpitelyn ja lievän pahoinpitelyn tunnuspiirteet rikoslain mukaan. Näiden tekojen lisäksi rikoslain 21 luvussa kuvataan myös tappo (RL 21:1), murha (RL 21:2), surma (RL 21:3), lapsensurma (RL 21:4), kuolemantuottamus (RL 21:8), törkeä kuolemantuottamus (RL 21:9), vammantuottamus (RL 21:10), törkeä vammantuottamus (RL 21:11), tapeluun osallistuminen (RL 21:12), vaaran aiheuttaminen (RL 21:13), heitteillepano (RL 21:14) ja pelastustoimen laiminlyönti (RL 21:15). Myös nämä voivat tulla kyseeseen lapsiin kohdistuneissa rikoksissa³¹.

Pahoinpitely (RL 21:5)

Joka tekee toiselle ruumiillista väkivaltaa taikka tällaista väkivaltaa tekemättä vahingoittaa toisen terveyttä, aiheuttaa toiselle kipua tai saattaa toisen tiedottomaan tai muuhun vastaavaan tilaan, on tuomittava *pahoinpitelystä* sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.

Yritys on rangaistava.

Törkeä pahoinpitely (RL 21:6)

Jos pahoinpitelyssä

- 1) aiheutetaan toiselle vaikea ruumiinvamma, vakava sairaus tai hengenvaarallinen tila,
- 2) rikos tehdään erityisen raa'alla tai julmalla tavalla tai
- 3) käytetään ampuma- tai teräasetta taikka muuta niihin rinnastettavaa hengenvaarallista välinettä

ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikosentekijä on tuomittava *törkeästä pahoinpitelystä* vankeuteen vähintään yhdeksi ja enintään kymmeneksi vuodeksi.

Yritys on rangaistava.

Lievä pahoinpitely (RL 21:7)

Jos pahoinpitely, huomioon ottaen väkivallan, ruumiillisen koskemattomuuden loukkauksen tai terveyden vahingoittamisen vähäisyys taikka muut rikokseen liittyvät seikat, on kokonaisuutena arvostellen vähäinen, rikosentekijä on tuomittava *lievästä pahoinpitelystä* sakkoon.

Ero lievän, tavallisen ja törkeän pahoinpitelyn välillä tulkitaan lasten kohdalla usein hieman eri tavoin kuin aikuisten kohdalla. Tämä johtuu siitä, että lievän

31 Esimerkkejä pahoinpitelyrikoksista voi lukea Tolvanen & Vuento, 2012

ja törkeän tekemuodon tunnusmerkistön täyttymisessä edellytetään kokonaisuuden arviointia joko vähäisyyden tai törkeyden näkökulmasta. Tässä kokonaisuuden arvioinnissa vaikuttaa olennaisesti se, että teon kohteena on lapsi. Suosituksena voidaan todeta, että lapsen kohdistuva väkivallan teko voisi harvoin olla kokonaisuutena arvostellen vähäinen ja tulla siten esitutkinnassa arvioiduksi lieväksi pahoinpitelyksi. Prosessin myöhemmässä vaiheessa tämä arviointi saattaa kuitenkin muuttua.

Niin sanotut kuritusväkivaltatapaukset, joita ilmoitetaan yhä useammin myös poliisille, ovat viime aikoina herättäneet paljon keskustelua. Kuritusväkivallaksi luokitellut teot kuten esimerkiksi tukistaminen tai luunappien antaminen ovat olleet Suomessa lailla kiellettyjä yli 30 vuoden ajan (LHL³²). Lastensuojelulain muutoksilla on viime vuosina pyritty siihen, että myös nämä teot ilmoitettaisiin poliisille aktiivisesti. Poliisin tuleekin puuttua näihin samoin kuin muihin väkivaltarikoksiin. Siksi jos teko, vaikkakin vain yksi tukistus tai lyönti, täyttää jonkun rikoksen tunnusmerkistön, asiasta on kirjattava rikosilmoitus ja tapaus on tutkittava. Myös nämä ovat virallisen syytteen alaisia rikoksia. Samoin poikien ympärileikkausta koskevat, uskontoon liittyvät toimenpiteet ovat herättäneet paljon keskustelua. Korkein oikeus on pahoinpitelyn tunnusmerkistön täyttymistä koskevissa em. aihepiiriin liittyvissä tapauksissa linjannut asiaa ratkaisuillaan KKO 2016:24 ja KKO 2016:25, joihin kannattaa tutustua, kun tällainen tapaus tulee tutkittavaksi.

6.3.2 Seksuaalirikosnimikkeet

Lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa on käytettävissä useita eri nimikkeitä. Niitä rikoslain 20 luvun rikosnimikkeitä, jotka liittyvät rikosepäilyyn jo nimikkeen tasolla lapseen, ovat lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö (RL 20:6), törkeä lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö (RL 20:7), seksuaalipalvelujen ostaminen nuorelta (RL 20:8a), lapsen houkutteleva seksuaalisiin tarkoituksiin (RL 20:8b) ja sukupuolisiveellisyyttä loukkaavan lasta koskevan esityksen seuraaminen (RL 20:8c). Lisäksi rikoslain 17 luvussa on mainittu törkeä sukupuolisiveellisyyttä loukkaavan lasta esittävän kuvan levittäminen (RL 17:18a), kuvaohjelman laitton esittäminen tai levittäminen alaikäiselle (RL 17:18b) ja sukupuolisiveellisyyttä loukkaavan lasta esittävän kuvan hallussapito (RL 17:19) ja sukupuoliyhteys lähisukulaisten kesken (RL 17:22).

Näiden lisäksi rikoslain 20 luvusta löytyvät ne seksuaalirikosnimikkeet, jotka voivat tulla kysymykseen sekä aikuisten että lasten kohdalla. Näitä ovat raiskaus (RL 20:1), törkeä raiskaus (RL 20:2), pakottaminen seksuaaliseen tekoon (RL 20:4), seksuaalinen hyväksikäyttö (RL 20:5), seksuaalinen ahdistelu (RL 20:5a), seksikaupan kohteena olevan henkilön hyväksikäyttö (RL 20:8), paritus (RL 20:9) ja törkeä paritus (RL 20:9a). Rikoslain 20 luvussa määritellään myös se, mitä laissa tarkoitetaan sukupuoliyhteydellä ja mitä seksuaalisella teolla. Sukupuoliyhteydellä tarkoitetaan sukupuolielimellä tapahtuvaa tai sukupuolielimeen kohdistuvaa seksuaalista tunkeutumista toisen kehoon. Seksuaalisella teolla tarkoitetaan puolestaan sellaista

32 LHL 1 § määrittää monia lapsen hyvinvointiin liittyviä asioita ja siinä kielletään lapsen alistaminen, kurittaminen ruumiillisesti ja muulla tavalla loukkaavasti kohteleva.

tekoa, joka tekijä ja kohteena oleva henkilö sekä teko-olosuhteet huomioon ottaen on seksuaalisesti olennainen. (RL 20:10.)

Seuraavassa käsitellään niitä seksuaalirikosnimikkeitä, jotka nimikkeen tasolla liittyvät lapseen ja jotka löytyvät rikoslain 20 luvusta. Näihin tekoihin keskitytään siksi, että lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyihin erikoistuneiden poliisimiesten kokemuksen mukaan näiden nimikkeiden väliset rajanvedot ovat hankalimpia. Näihin nimikkeisiin on myös tullut muutoksia edellisten rikoslain uudistusten yhteydessä, jolloin niiden tarkempi käsittely on hyödyllistä.³³

Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö (RL 20:6)

Joka koskettelemalla tai muulla tavoin tekee kuuttatoista vuotta nuoremmalle lapselle seksuaalisen teon, joka on omiaan vahingoittamaan tämän kehitystä, tai saa tämän ryhtymään sellaiseen tekoon, on tuomittava *lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

Lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä tuomitaan myös se, joka on sukupuoliyhteydessä kuuttatoista vuotta nuoremmalla lapsella, jos rikos ei 7 §:n 1 momentissa tarkoitetulla tavalla ole kokonaisuutena arvostellen törkeä. Lisäksi lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä tuomitaan se, joka menettelee 1 momentissa tai edellä tässä momentissa tarkoitetulla tavalla kuusitoista mutta ei kahdeksantoista vuotta täyttäneen lapsen kanssa, jos tekijä on lapsen vanhempi tai vanhempaan rinnastettavassa asemassa lapseen nähden sekä asuu lapsen kanssa samassa taloudessa.

Yritys on rangaistava.

Edellytykset lapsen seksuaalisen hyväksikäytön täyttymiselle on siis alle 16 vuoden ikä, seksuaalinen teko ja kriteeri siitä, että teko on omiaan aiheuttamaan vahinkoa lapsen kehitykselle. Kriteereistä jälkimmäinen tarkoittaa sitä, että riittää, että teko on yleisellä tasolla omiaan vahingoittamaan lapsen kehitystä. Teon rangaistavuuteen ei siis vaikuta se, vaikuttaako teko juuri kyseisen lapsen kehitykseen vai ei. Seksuaalinen teko voi olla monia eri asioita³⁴. Käytännössä teko voi olla hyvinkin lievä. Tekotavat voivat olla suutelemista, riisumista, hivelyä, koskettelua, sukupuolielinten nuolemista, esineillä tunkeutumista sukupuolielimiin tai yhdyntäyrityksiä. Myös seksuaalivärätteiden viestien lähettäminen esimerkiksi netissä täyttää lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tunnuspiirteet. Lisäksi tunnusmerkistön mukaan riittää sekin, jos saa lapsen ryhtymään seksuaaliseen tekoon. Tällainen teko voi olla esimerkiksi se, että tekijä saa lapsen tyydyttämään itseään internetissä kameran välityksellä.

Niin sanotun suojaikärajan eli 16 vuotta täyttäneiden mutta alle 18-vuotiaiden lasten kohdalla lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä on kyse silloin, kun tekijä on lapsen vanhempi tai vanhempaan rinnastettavassa asemassa ja asuu samassa taloudessa (esimerkiksi lapsen sijoituskodin vanhempi). Jos tekijä ei ole vanhempi tai vanhempaan rinnastettavassa asemassa ja ei asu lapsen kanssa samassa taloudessa, kyseessä saattaa olla rikoslain 20 luvun 5 §:n mukainen seksuaalinen hyväksikäyttö.

33 Muiden seksuaalirikosten tunnusmerkistöistä ja suhteista toisiinsa nimikkeisiin, voi lukea esimerkiksi Lappi-Seppälä ym., 2013 tai Frände ym., 2014.

34 Seksuaalisesta teosta voi lukea tarkemmin Ojala, 2012: 73

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2015:50 (Ään. 3–2) on ollut kysymys siitä täyttyykö lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tunnusmerkistö. A oli ottanut puhelimella videokuvaa ja seitsemän valokuvaa 7-vuotiaan B:n alastomasta alaruumiista ja sukupuolielimestä tämän nukkuessa. B ei ollut tullut tietoiseksi A:n teosta. Korkeimman oikeuden ratkaisusta ilmenevillä perusteilla teon katsottiin olevan omiaan vahingoittamaan B:n kehitystä, ja A:n katsottiin syyllistyneen lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö. Koska teko oli kohdistunut avuttomassa tilassa olevaan henkilöön, A:n katsottiin syyllistyneen myös seksuaaliseen hyväksikäyttöön.

Törkeä lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö (RL 20:7)

Jos

- 1) tekijä on sukupuoliyhteydessä kuuttatoista vuotta nuoremman lapsen tai 6 §:n 2 momentissa tarkoitettussa tapauksessa kuusitoista mutta ei kahdeksantoista vuotta täyttäneen lapsen kanssa taikka
- 2) lapsen seksuaalisessa hyväksikäytössä
 - a) kohteena on lapsi, jolle rikos lapsen iän tai kehitystason vuoksi on omiaan aiheuttamaan erityistä vahinkoa,
 - b) rikos tehdään erityisen nöyryyttävällä tavalla tai
 - c) rikos on omiaan aiheuttamaan erityistä vahinkoa lapselle hänen tekijää kohtaan tuntemansa erityisen luottamuksen tai muuten tekijästä erityisen riippuvaisen asemansa vuoksi,

ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksentekijä on tuomittava *törkeästä lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä* vankeuteen vähintään yhdeksi ja enintään kymmeneksi vuodeksi.

Yritys on rangaistava.

Lain esitöissä todetaan, että lähtökohtaisesti sukupuoliyhteys lapsen kanssa riittää täyttämään törkeän hyväksikäytön tunnusmerkistön silloin, kun teko kokonaisuutena arvostellen on törkeä. Jos sukupuoliyhteyden sisältävä teko ei ole kokonaisuutena arvostellen törkeää, kyseessä on lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö³⁵.

Lapsen seksuaalisena hyväksikäyttönä tai törkeänä lapsen seksuaalisena hyväksikäyttönä ei kuitenkaan pidetä tekoa, joka ei loukkaa kohteen seksuaalista itsemääräämisoikeutta ja jonka osapuolten iässä sekä henkisessä ja ruumiillisessa kypsytydessä ei ole suurta eroa (RL 20:7a). Tarkkaa rajaa sille, milloin tekoa ei ole pidettävänä seksuaalisena hyväksikäyttönä osapuolten välisen ikäeron vuoksi, on vaikea asettaa. Yleisesti ottaen voidaan todeta, että kahden samanikäisen tai noin vuoden ikäerolla olevien nuorten välistä seksuaalista kanssakäymistä ei ole pidettävä rikoksena³⁶, ellei heidän henkisessä ja ruumiillisessa kypsytydessä tästä huolimatta ole merkittävää eroa. Tulee toki muistaa, että nuorten seurustelusuhhteissa teko voi täyttää jonkin muun seksuaalirikoksen tunnusmerkistön (esim. raiskaus).

35 HE 282/2010: 105

36 HE 6/1997 vp, osa 6/7, yksityiskohtaiset perustelut 20 luvun rikoksille. HE 282/2010 valmisteltaessa todettiin, että aikaisemmassa rajoitussäännöstä koskevissa esitöissä olevia perusteluita ei ole tarpeen tarkastella uudelleen, joten siltä osin HE 6/1997 esitettyä linjausta voidaan pitää edelleen tulkintaohjeena.

Lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö tai törkeä lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö voivat täytyä myös samanaikaisesti raiskausrikoksen kanssa. Raiskauksesta on kyse, kun sukupuoliyhteyteen pakottamisessa käytetään väkivaltaa tai uhataan väkivallalla. Huomioitavaa on se, että lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tunnusmerkistön täytyminen ei edellytä väkivallan tai sillä uhkaamisen elementtiä. Joten aina, jos teko sisältää väkivaltaa tai sillä uhkaamista, tulisi sitä tutkia raiskauksena. Jos raiskauksessa aiheutetaan toiselle vaikea vamma tai hengenvaarallinen tila, rikos tehdään erityisen julmalla tai nöyryyttävällä tavalla tai käytetään ampuma-, teräasetta tai muuta hengenvaarallista välinettä tai uhataan vakavalla väkivallalla ja raiskaus on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, on kyseessä törkeä raiskaus.

Lapsen houkuttelemisen seksuaalisiin tarkoituksiin (RL 20:8b)

Joka ehdottaa tapaamista tai muuta kanssakäymistä lapsen kanssa siten, että ehdotuksen sisällöstä tai olosuhteista muuten ilmenee tekijän tarkoituksena olevan 17 luvun 18 §:n 1 momentissa tarkoitettulla tavalla valmistaa kuvia tai kuvatallenteita, joissa sukupuolisiveellisyyttä loukkaavasti esitetään lasta, taikka kohdistaa lapseen tämän luvun 6 tai 7 §:ssä tarkoitettu rikos, on tuomittava *lapsen houkuttelemisesta seksuaalisiin tarkoituksiin* sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

Jollei teosta muualla laissa säädetä ankarampaa rangaistusta, *lapsen houkuttelemisesta seksuaalisiin tarkoituksiin* tuomitaan myös se, joka houkuttelee kahdeksaatoista vuotta nuoremman henkilön ryhtymään sukupuoliyhteyteen tai muuhun seksuaaliseen tekoon 8 a §:ssä tarkoitettulla tavalla taikka esiintymään sukupuolisiveellisyyttä loukkaavassa järjestetyssä esityksessä.

Edellä 2 momentissa tarkoitettujen rikosten yritys on rangaistava.

Säännöksessä sisältää kaksi eri tekemuotoa, joissa voi syyllistyä lapsen houkuttelemiseen seksuaalisiin tarkoituksiin eli niin sanottuun groomingiin. Näitä eri tilanteita on syytä käsitellä erikseen. Grooming on mahdollista tilanteessa, jossa rikosentekijä viettelee lapsen korvausta vastaan tarjoamaan seksuaalipalveluja tai esiintymään sukupuolisiveellisyyttä loukkaavassa järjestetyssä esityksessä (säännöksen 2. momentti). Tämän tekemuodon yritys on rangaistava.

Toiseksi groomingiin voi syyllistyä se, joka ehdottaa tapaamista tai muuta kanssakäymistä lapsen kanssa siten, että ehdotuksen sisällöstä tai olosuhteista muuten ilmenee tekijän tarkoituksena olevan kohdistaa lapseen hyväksikäyttörikos tai valmistaa lapsipornografiaa (säännöksen 1. momentti). Näissä tapauksissa on kyse teosta, joka edeltää sukupuolisiveellisyyttä loukkaavan kuvan levittämisen, lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tai törkeän lapsen seksuaalisen hyväksikäytön yritystä, eli kyse on valmisteluluontoisesta teosta. Yrityksestä taas on kyse silloin, kun tekijä on aloittanut rikoksen tekemisen ja saanut aikaan vaaran rikoksen täyttymisestä. Yritys on kysymyksessä myös silloin, kun vaaraa ei ole syntynyt, mutta sen syntymättä jääminen on johtanut satunnaisista seikoista. Vaara rikoksen täyttymisestä on ainakin silloin, kun ehdotus on saman tien toteutettavissa. Rangaistavuus edellyttää rikosentekijän tarkoitusta kohdistaa lapseen jokin momentissa mainittu rikos niin, että tarkoitus ilmenee ehdotuksen sisällöstä tai olosuhteista muuten. Rikosenteki-

jän tarkoituksen tulisi siis ilmetä ulkoisista objektiivisesti havaittavista seikoista.³⁷ Tämän tekemuodon yritys ei ole rangaistava.

Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että rikoksenteikijä viimeistään ehdotuksen tekemisen jälkeen toimii tavalla, joka osoittaa tarkoitusta tehdä säännöksessä tarkoitettu rikos. Tekijä on kuitenkin voinut varautua rikoksen tekemiseen jo lapsen kanssa keskustellessaan, mikä saattaa ilmetä keskustelun ja ehdotuksen sisällöstä.

Esimerkkeinä muista rangaistussäännöksen edellyttämistä ulkonaisesti havaittavista toimista voidaan mainita lapsipornografian valmistamiseen liittyvien olosuhteiden luominen (esimerkiksi muiden osallistujien tai kuvauslaitteiston taikka valmistamisessa tarvittavien tilojen tai lavasteiden hankkiminen), poikkeuksellisen tilan (esimerkiksi hotellihuone) varaaminen tapaamista varten tai tapaamispaikan tai -ajan järjestäminen muuten niin, että saapuvilla ei tule olemaan muita henkilöitä (esimerkiksi tapaaminen jossakin syrjäisessä paikassa tai tapaaminen myöhäisenä ajankohtana). Rikoksenteikijä voi myös toimittaa lapselle tarpeistoa (esimerkiksi web-kameran asentaminen tietokoneeseen), jota on tarkoitus hyödyntää rikoksen tekemisessä.

Tämän jälkimmäisenä käsiteltävän groomingin (säännöksen 1. momentin) mukaisen tunnusmerkistön täyttävää tekoa on joskus vaikea rajata suhteessa seksuaaliseen hyväksikäyttöön tai hyväksikäytön yritykseen, sillä seksuaalisesti latautuneiden asioiden kertominen tai seksuaalisväritteisten viestien lähettäminen lapselle täyttää myös lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tunnusmerkistön. Näiden kahden teon välinen suhde kulminoituukin usein tarkoitukseen ja sen ilmaisemiseen. Rikoksenteikijä voitaisiin tuomita rangaistukseen lapsen houkuttelemisesta seksuaalisiin tarkoituksiin, jos tekijä käy keskustelua lapsen tai nuoren kanssa kertomatta kuitenkaan seksuaalisesti latautuneita asioita ja esiintyy todellista ikäänsä nuorempana sekä samalla ehdottaa tapaamista esimerkiksi hotellihuoneessa. Mikäli kanssakäymiseen liittyy myös seksuaalisesta latautuneiden asioiden kertominen tai seksuaalisväritteisten viestien lähettäminen lapselle, voi teossa täytyä jo seksuaalisen hyväksikäytön tunnuspiirteet. Yritys seksuaaliselle hyväksikäytölle täytyisi, vaikka seksuaalisesti latautuneista asioista ei ole vielä kerrottu tai seksuaalisväritteisiä viestejä lähetetty, mutta vaara niiden tekemiselle on olemassa. Vaara on olemassa, mikäli ehdotettu kanssakäyminen on toteutettavissa saman tien. Ehdotus myöhemmästä tapaamisesta ei yleensä täytä vielä vaaraa hyväksikäyttörikoksesta, mutta jos esimerkiksi kuvayhteys tekijän ja lapsen välillä on olemassa ja kanssakäyminen on sen välityksellä heti mahdollista, voivat täytyä hyväksikäyttörikoksen yrityksen tunnuspiirteet. Jos teko on jo edistynyt hyväksikäyttörikoksen yritykseen, tekijää ei rangaistaisi erikseen houkuttelemisesta, koska se sisältyy yritykseen.

Käytännössä lapsen houkuttelemista seksuaalisiin tarkoituksiin kuvaavan säännöksen käyttö on ylipäättään jäänyt vähäiseksi, koska tyypillisesti teko täyttää myös lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tai sen yrityksen tunnuspiirteet. Houkuttelurikoksen haasteena on ollut myös se, että sen yhteydessä ei ole ollut ennen mahdollista käyttää televalvontaa, vaikka suuri osa houkuttelurikoksista liittyy juuri internetissä käytyyn keskusteltuun. Nykyisin televalvonta on kuitenkin mahdollinen myös tilan-

37 HE 282/2010: 106–108

teessa, jossa on kyse epäilystä lapsen houkuttelemisesta seksuaalisiin tarkoituksiin³⁸. Muutoin esitutkintaviranomainen saa (PKL 10:7) kohdistaa televalvontaa rikoksesta epäillyn, asianomistajan, todistajan tai muun henkilön suostumuksella tämän hallinnassa olevaan teleosoitteeseen tai telepäätelaitteeseen muun muassa silloin, kun on syytä epäillä rikosta, jonka säädetty ankarin rangaistus on vähintään kaksi vuotta vankeutta tai teossa epäillä seksikaupan kohteena olevan henkilön hyväksikäyttöä.

Seksuaalipalvelujen ostaminen nuorelta (RL 20:8a)

Joka lupaamalla tai antamalla korvauksen saa kahdeksaatoista vuotta nuoremman henkilön ryhtymään sukupuoliyhteyteen tai muuhun seksuaaliseen tekoon, on tuomittava *seksuaalipalvelujen ostamisesta nuorelta* sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi. (20.5.2011/540)

Seksuaalipalvelujen ostamisesta nuorelta tuomitaan myös se, joka käyttää 1 momentissa tarkoitettuja seksuaalipalveluja, joista toinen on luvannut tai antanut korvauksen.

Yritys on rangaistava.

Teon tunnusmerkistön kannalta olennaista on, että seksuaalipalvelun antamiseen ryhdytään korvauksen lupaamisen tai antamisen seurauksena. Riittävää on, että korvaus ainakin luvataan ennen seksuaaliseen tekoon ryhtymistä, vaikka korvaus itsessään suoritettaisiin vasta teon jälkeen. Ystävyyssuhteisiin tai seurusteluun liittyvät lahjat tai muut taloudelliset järjestelyt eivät tee tällaisessa suhteessa tapahtuvasta seksuaalisesta teosta rangaistavia. Korvauksen ei tarvitse olla rahaa, vaan se voi olla esimerkiksi esineen tai matkan kustantaminen, jonkin toiselle kuuluvan menon suorittaminen tai asunnon tarjoaminen. Korvaukseksi kävisi myös esimerkiksi opintosuorituksen hyväksyminen. Teon rangaistavuutta pohdittaessa nuoren ei katsota syyllistyneen rikokseen, vaikka seksuaalipalvelun ostaminen olisi tapahtunut hänen aloitteestaan.³⁹

Yritykseksi katsotaan teko, jossa on vasta luvattu korvaus tai annettu korvaus, mutta teon kohde ei ole vielä ryhtynyt seksuaaliseen tekoon. Tekijä on tällöin aloittanut rikoksen tekemisen ja saanut aikaan vaaran rikoksen täyttymisestä.

6.4 Ennakoilmoitus syyttäjälle

Lapsiin kohdistuneen väkivallan tai seksuaalisen hyväksikäytön epäilyissä syyttäjä on otettava mukaan tutkintaan heti alkuvaiheessa, jotta esitutkinnassa on mahdollista lähteä selvittämään tapahtumia tavalla, joka palvelee syyteharkintaa ja mahdollista oikeuskäsittelyä mahdollisimman hyvin. Lapsiin kohdistuneissa rikoksissa onkin tehtävä esitutkintalain 5 luvun 1 §:n mukainen ennakoilmoitus syyttäjälle. Nykyisten säännösten mukaan ennakoilmoitus on tehtävä silloin, kun tutkittavan rikoksen vähimmäisrangaistus on neljä kuukautta vankeutta tai enemmän, tutkittavaan

38 Televalvonnan laajentamisesta lapsen houkuttelemisesta seksuaalisiin tarkoituksiin enemmän HE 14/2013: 43

39 HE 6/1997; HE 221/2005: 52–55; HE 282/2010: 50–51.

rikokseen tulee todennäköisesti liittymään epäillyn vangitseminen, matkustuskielto tai tutkittavaan rikokseen liittyy lapseen kohdistunut, vähäistä vakavampi väkivalta-rikos, seksuaalirikos tai muu lapsen oikeuksia merkittävästi loukkaava rikos.⁴⁰

Valtakunnansyyttäjävirston yleisen ohjeen syyttäjille mukaan poliisin tekemän ennakoilmoituksen jälkeen juttu jaetaan syyttäjävirstossa syyttäjälle, jonka on otettava yhteyttä tapauksen tutkinnanjohtajaan⁴¹. Mikäli syyttäjän yhteydenottoa ei kuulu nopeasti, tulee tutkinnanjohtajan ottaa yhteyttä syyttäjävirstoon. Syyttäjä on saatava mukaan heti alusta alkaen, ilmoitus syyttäjälle on siten tehtävä heti, jotta syyttäjä voi aktiivisesti osallistua tutkintaan heti sen suunnittelusta alkaen.

Syyttäjälle tehdyn ilmoituksen jälkeen tutkinnanjohtajan ja syyttäjän tulisi järjestää aloituskokous, jossa sovitaan tutkintaan liittyvistä asioista. Näitä asioita ovat ensinnäkin asianomistajan avustamiseen, edunvalvontaan ja tukihenkilön tarpeeseen liittyvät asiat sekä epäillyn avustaminen. Lisäksi tulee sopia lapsen kuulemisen järjestämisestä, vastakuulustelun mahdollisuudesta ja muun näytön hankkimisesta sekä siitä, missä järjestyksessä tutkintatoimenpiteitä tehdään. Samoin uhrin suojelutarpeen määrittämiseen ja erityisten toimenpiteiden tarpeellisuus esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä kuuluvat yhdessä keskusteltaviin asioihin. Mikäli tapauksessa on syytä pohtia syyteoikeuden vanhentumiseen liittyviä kysymyksiä, tulee ne keskustella aloituspalaverissa. Palaverissa sovitaan tutkittavana olevan rikoksen rikosnimikkeestä ja pohditaan mahdollisia konkurrenssikysymyksiä, käydään läpi julkisuus- ja salassapitoasiat sekä muut mahdolliset erityiskysymykset. Palaverissa tulisi myös tarkistaa, onko asiasta tehty lastensuojeluilmoitus. Yksityiskohtaiset ohjeet aloituspalaverin sisällöstä löytyy esitutkintayhteistyön ohjeesta⁴². Uhrin suojelutarpeen määrittämisestä voi lukea lisää kirjan luvusta 9.

Käytännössä aloituspalaverissa on siis syytä käsitellä tapauksen tutkintasuunnitelma. Lisäksi tutkinnanjohtajan ja syyttäjän tulee määrittellä ajankohdat tutkintasuunnitelman päivittämiseksi. Sen tarkoituksena on varmistaa, että tutkinnanjohtaja ja syyttäjä keskustelevat tutkinnan etenemisestä säännöllisesti ja tutustuvat tutkinnassa kertyneeseen aineistoon. Lisäksi on syytä keskustella tutkinnan aikataulusta.

6.5 Tutkintasuunnitelma

Tavanomaista vaikeammissa rikosepäilyissä tulisi aina laatia tutkintasuunnitelma⁴³. Lapsiin kohdistuvat väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyt ovat pääasiassa aina tavanomaista vaativampaa tutkintaa, joten tutkintasuunnitelma tulisi tehdä varsinkin laajoissa tai mutkikkaita jutuissa. Tutkintasuunnitelma on syytä kuitenkin mukauttaa tutkittavana olevan asian laadun, laajuuden ja yksityiskohtien vaatimalla tavalla. Tutkintasuunnitelman tarve on keskusteltava tutkinnanjohtajan ja syyttäjän kesken. Tutkintasuunnitelma voidaan jättää tekemättä vain, jos tutkinnanjohtaja ja syyttäjä ovat niin sopineet. Poliisissa tutkintasuunnitelma on siten tutkinnanjohtajan vastuulla.

40 VKS, 2013a; VKS, 2013b; Poliisihallitus 2013d

41 VKS, 2013b

42 VKS, 2013a

43 HE 222/2010

Tutkintasuunnitelma on hyvä työväline yhteistyöhön syyttäjän kanssa. Käytännössä tutkintasuunnitelma on asiakirja, johon kirjataan, mitä toimia tutkittavana olevassa asiassa aiotaan tehdä, jotta sen hetkisillä tiedoilla tavoiteltavana oleva tulos saavutetaan. Suunnitelman tekeminen edellyttää pohdintaa tutkintalinjoista eli siitä, mitä vaihtoehtoisia tapahtumankuvauksia käsillä olevalle rikosepäilylle on (hypoteesit). Tutkintasuunnitelma toimii ikään kuin esitutkintatoimenpiteiden muistilistana. Sen avulla varmistetaan, että kaikki vaadittavat ja tarpeelliset esitutkintatoimenpiteet tulevat suoritetuiksi.

Malli tutkintasuunnitelmalomakkeesta on löydettävissä poliisihallinnossa käytössä olevasta dokumenttihallintajärjestelmä Kameleonista, mutta suunnitelman ei tarvitse välttämättä noudattaa tiettyä määrämuotoa. Tutkintasuunnitelmaan olisi hyvä kirjata ainakin seuraavia asioita: lyhyt tapahtumankuvaus ja rikosnimikkeet, minkälaista henkilö- ja asiakirjatodistelua jutussa aiotaan hankkia ja mitä milläkin todistelulla pyritään näyttämään toteen, pakkokeinot, rikoshyöty sekä muut tutkintatoimenpiteet ja niiden aikataulutus. Myös edunvalvontakysymykset on hyvä kirjata suunnitelmaan, samoin kuin uhrin suojelutarpeen selvittäminen tehtynä toimenpiteenä ja siitä aiheutuvat erityiset toimenpiteet eli tehdyn selvityksen lopputulos. Tutkintasuunnitelmaan on syytä kirjata myös tutkinnan toteutus, jolla tarkoitetaan mainintaa tutkinnanjohtajasta ja tutkijoista, syyttäjistä ja ennakoilmoituksen ajankohdasta, esitutkinnan aloituksesta ja arvioidusta valmistumispäivämäärästä ja yhteistyöstä muiden viranomaisten kanssa. Yksi esimerkki tutkintasuunnitelmasta on tämän kirjan liitteessä 1.

Tutkintasuunnitelman päivittäminen on tärkeää, koska tutkittavat jutut muuttuvat usein tutkinnan edetessä. Päivityksellä varmistetaan, että syyttäjällä ja poliisilla on sama näkemys esitutkinnan kohteesta ja laajuudesta koko tutkinnan ajan. Sillä myös varmistetaan, että esitutkinta vastaa sitä, mitä syyttäjä siltä edellyttää. Samalla varmistetaan, että henkilövaihdoksista huolimatta tieto siirtyy esitutkinnan aikana oikealla ja riittävällä tavalla uudelle henkilölle. Jutun laadusta riippuen tutkintasuunnitelma voi olla suppeampi tai laajempi.

Koska tutkintasuunnitelma on asiakirja, joka voi tai on voinut vaikuttaa asian käsittelyyn, on asianosaisella lähtökohtaisesti oikeus saada siitä tieto (JulKL 11 §). Tutkintasuunnitelman antamista asianosaiselle voidaan kuitenkin siirtää, jos tietojen antamisesta on haittaa asian selvittämiseksi. Tässä on kysymys asianosaisen tiedonsaannin rajoittamisesta samalla tavalla kuin se on muunkin esitutkinta-aineiston osalta mahdollista (ETL 4:15).

Tutkintasuunnitelman tärkeimpiä tavoitteita on riittävän näytön hankkiminen asiassa. Todistelua koskevat säännökset ovat muuttuneet vuoden 2016 alusta lukien, mutta tämän teoksen yhteydessä ei ole tarkoituksenmukaista käsitellä todistelua laajemmin kuin tiettyjen erityispiirteiden osalta⁴⁴.

⁴⁴ Tarkemmin todisteluun liittyviin asioihin voi tutustua Rautio & Frände, 2016, Pölonen & Tapanila, 2015 ja Jokela, 2015.

6.6 Hypoteesien asettaminen

Tärkeä osa tutkinnan suunnittelua on miettiä vaihtoehtoisia selityksiä esitetyle epäilylle. Näitä vaihtoehtoisia selityksiä kutsutaan hypoteeseiksi ja ne ovat verrattavissa tutkintalinjoihin. Hypoteesiajattelun tarkoituksena on, että tapahtuneelle esitetään vaihtoehtoisia selityksiä puolesta ja vastaan, ja näitä selityksiä testataan systemaattisesti tutkinnan aikana. Hypoteesit ovat erityisesti lapsen kuulemisessa keskeinen työväline.

Olennaista hypoteesien laatimisessa on pohtia, mistä ilmoituksessa esitetty asia, esimerkiksi lapsesta löytyneet vammat, lapsen kertomukset tai poikkeava käyttäytyminen, voivat johtua. Esitutkinnassa ei tule pyrkiä löytämään tukea ainoastaan rikosepäilylle. Se ohjaa tutkintaa liikaa tiettyyn suuntaan. Pelkän rikosepäilyn vahvistaminen on myös vastoin oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteita. Esitutkinnassa on selvitettävä ja otettava huomioon sekä rikoksesta epäiltyä vastaan että hänen puolestaan vaikuttavat seikat ja todisteet (ETL 4:1). Rikosepäilyä tutkittaessa tulisikin laajemmin miettiä, mistä asiassa voi olla kyse, ja sitä kautta kirjata ylös vaihtoehtoisia selityksiä eli hypoteeseja, jotta voidaan arvioida saadun näytön perusteella, mikä vaihtoehtoisista selityksistä saa eniten tukea.

Varsinkin pienten lasten kohdalla vaihtoehtoisten selitysten löytäminen edellyttää usein esitietojen hankkimista perheen tilanteesta. Esimerkiksi tilanteessa, jossa epäillään lapsen kohdistunutta väkivaltaa vammojen perusteella, on syytä selvittää, onko lapsi ollut osallisena jossain sellaisessa tilanteessa, jossa vammat olisivat voineet syntyä ilman väkivaltaa. Tällainen tapahtumankulku on siten vaihtoehtoinen hypoteesi pahoinpitelyepäilylle. Hypoteeseja on syytä tarvittaessa myös päivittää esitutkinnan kuluessa. Esimerkiksi vanhempien haastatteluissa voi tulla esiin asioita, jotka muodostavat uusia vaihtoehtoisia hypoteeseja.

Tapauksissa, joissa on esimerkiksi valokuva- tai videomateriaalia vammoista ja siten epäilystä lapseen kohdistetusta väkivallasta, muita vaihtoehtoisia selityksiä ei käytännössä ole, paitsi edellä mainittu vaihtoehtoinen selitys vammojen aiheutumisen alkuperästä. Tällöin kuulemisen ja muiden tutkintatoimenpiteiden tavoite on silloin saada mahdollisimman paljon tietoa tapahtuneesta ja mahdollisesta vaihtoehtoisesta selityksestä vammojen alkuperästä. Mikäli mitään selkeää materiaalia ei ole, on hypoteeseja syytä pohtia sitä perusteellisemmin mitä heikommasta epäilystä on kyse. Jos esimerkiksi epäily on herännyt lapsen spontaanista, selkeästä ja epäilyn suhteen neutraalille henkilölle tuotetusta kertomuksesta, epäily on lähtökohtaisesti vahva. Jos taas epäily on herännyt aikuiselle lapsen epämääräisen oireilun perusteella, tilanteelle löytyy monesti useita vaihtoehtoisia ja tilastollisesti todennäköisempiä selityksiä kuin fyysinen väkivalta tai seksuaalinen hyväksikäyttö. Erityisesti hyväksikäyttöepäilyissä on usein epäselvää, onko rikosta tapahtunut lainkaan, jolloin vaihtoehtoiset selitykset ovat tärkeässä asemassa. Seuraavassa on kuvattu esimerkkejä hypoteeseista seksuaalisen hyväksikäytön epäilyille.

- Hyväksikäyttö on tapahtunut epäilyllä tavalla ja epäilyn toimesta
- Hyväksikäyttö on tapahtunut, mutta syyllinen on joku muu kuin pääepäilty
- Hyväksikäyttöä ei ole tapahtunut, vaan kyse on väärinymmärryksestä ja hyvässä uskossa tehdystä tutkintailmoituksesta
- Lapsi on psyykkisesti sairas ja oireilee sen takia
- Hyväksikäyttöä ei ole tapahtunut, vaan kyse on perusteettomasta ilmiannosta ja vilpillisesti tehdystä tutkintailmoituksesta
- Hyväksikäyttöepäilyn paikkansapitävyydestä ei voida lausua, sillä todistusaineistoon on vaikutettu (esim. lasta on johdateltu)

6.7 Esitietojen hankkiminen esitutkintaa varten

Esitutinnan alussa tutkintasuunnitelmaa tehtäessä on hyvä pohtia, mitä esitietoja tarvitaan hypoteesien laatimista varten. Esitiedot auttavat tutkinnan edetessä mutta ne palvelevat jo tutkintasuunnitelman tekemistä. Merkittäviä esitietoja ovat tiedot lapsen elinoloista, kuten esimerkiksi käynnissä olevat vanhempien väliset huoltoriidat tai asianosaisten muut konfliktit, vanhempien epäluottamus lapsen hoitopaikkaan, vaikeat kotiolot yms.

Poliisin tulee aina pyytää lasta ja perhettä koskevat tiedot lastensuojelusta, mikäli ne eivät automaattisesti tule tutkintapyynnön yhteydessä. Poliisilain (4:2) mukaan poliisilla on oikeus saada tiedot toiselta viranomaiselta poliisille kuuluvan tehtävän suorittamiseksi, jollei sellaisen tiedon tai asiakirjan antamista poliisille tai tietojen käyttöä todisteena ole laissa nimenomaisesti kielletty tai rajoitettu. Poliisin pyytäessä tietoja sosiaalihuollolta tai terveydenhuollolta on otettava huomioon edellä mainitun PolL:n 4 luvun 2 §:n säännöksen ohella sosiaalihuollon asiakkaan asemasta annetun lain ja potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain säännökset. Tarkemmin asiaa on käsitelty teoksen luvussa 4.

Myös lapsen aikaisemmat terveystiedot voivat olla merkityksellisiä esitietoja. Niiden saamisessa on kuitenkin rajoitteita. Mikäli kyseessä on rikosepäily, josta voi seurata vankeutta vähintään kuusi vuotta, tällaisen rikoksen yritys tai osallisuus tällaiseen rikokseen, voi terveydenhuollon henkilöstö luovuttaa henkilöä koskevat tiedot ilman asianosaisen suostumusta (OK 17:14; ETL 7:8,3; ETL 7:9,3; PKL 7:3). Mikäli kyseessä on lievemmän rangaistuksen rikosepäily, tarvitaan terveystietojen antamiseen lähtökohtaisesti asianosaisen lupa. Nykyisen lainsäädännön tulkinnan mukaan poikkeuksena tästä ovat ne lapseen kohdistuneet pahoimpitely- ja seksuaalirikokset, joissa lääkäri on tehnyt lastensuojelulain (LSL 25 §) velvoittaman ilmoituksen poliisille. Tämän ilmoitusvelvollisuuden myötä lääkärin tulee antaa poliisille ne lasta koskevat tiedot, joihin epäily perustuu⁴⁵. Tiedon antamiseen liittyviä säännöksiä on käsitelty tarkemmin luvussa 4.3.

Lisäksi esitietoja voi pyytää esimerkiksi päiväkodista, koulusta ja neuvolasta, jos se katsotaan tarpeelliseksi. Kuten sosiaalityöntekijät, myös päiväkotien, koulujen ja neuvoloiden työntekijät saavat poliisilain nojalla antaa tietoja esitutkintaa varten.

⁴⁵ Rätty, 2015: 228

Joskus myös vanhempien terveystiedot voivat olla merkityksellisiä arvioitaessa lapsen elinoloja ja niiden yhteyttä epäiltyyn tekoon. Mikäli vanhempi on rikoksesta epäilty, vanhemman terveystiedot ovat usein hyvinkin olennaista tietoa. Vanhempien terveystiedot voivat olla olennaisia myös niissä tilanteissa, joissa vanhempi ei ole rikoksesta epäilty. Vanhempien psykiatrinen problematiikka tai päihdeongelmat voivat esimerkiksi altistaa lasta hyväksikäytölle ja tuoda siten näkökulmaa tutkintaan. Säännösten perusteella vanhemman terveystietojen saaminen ei ole kuitenkaan yksiselitteistä. Olennaista on se, onko vanhempi rikoksesta epäilty vai ei.

Esitutkintalain (1:2) mukaan esitutkinnassa selvitetään epäilty rikos, sen teko-olosuhteet sekä aiheutettu vahinko asian laadun edellyttämällä tavalla. Haaste on siinä, milloin vanhempien terveystietojen selvittäminen katsotaan kuuluvan asian laadun edellyttämään selvittämistapaan. Jos vanhempi on rikoksesta epäilty, tekijän psykiatriset ja somaattiset ongelmat saattavat olla sellaisia seikkoja, jotka tulisi ottaa huomioon teko-olosuhteita selvittäessä. Tiedolla on myös merkitystä harkittaessa rikoksen johdosta määrättävää seuraamusta. Tällöin vanhempien terveystietojen hankkiminen voidaan nähdä usein perusteltuna. Mikäli vanhempi ei ole rikoksesta epäilty, tulee tehdä tapauskohtaista harkintaa.

Lähtökohtaisesti potilasasiakirjoihin sisältyvät tiedot ovat salassa pidettäviä eikä niitä saa antaa sivulliselle ilman potilaan kirjallista suostumusta (PotilasL). Mikäli vanhempi siis antaa kirjallisen suostumuksen, voidaan hänen terveystietonsa antaa poliisille salassapitosäännösten estämättä, oli vanhempi epäiltynä rikoksesta tai ei. Laissa kuitenkin säädetään, että suostumuksesta voidaan tehdä poikkeus, mikäli tiedon saamisesta tai oikeudesta tiedon saamiseen on laissa erikseen nimenomaisesti säädetty. Poliisilain (4:2) mukaan poliisilla on oikeus saada muilta viranomaisilta tarpeelliset tiedot poliisille kuuluvan tehtävän suorittamiseksi, jollei sellaisen tiedon tai asiakirjan antamista poliisille tai tietojen käyttöä todisteena ole laissa nimenomaisesti kielletty tai rajoitettu. Mikäli vanhempi ei anna kirjallista suostumustaan, onkin ratkaistava mihin poliisin tiedonsaantioikeus on perustettavissa. Tiedonsaantioikeus saatetaan tapauksesta riippuen johtaa edellä mainituista lainsäädännöksistä (esim OK 17:14; PKL 7:3; ETL 7:8,3; ETL 7:9; LSL 25 §). Tiedonsaantioikeutta arvioitaessa on huomioitava, ovatko vanhemman terveystiedot tarpeellisia tai välttämättömiä tutkittavana olevan rikoksen, sen teko-olosuhteiden ja vahinkojen asianmukaiseksi selvittämiseksi sekä se, mikä on vanhemman rikosoikeudellinen asema. Kyse on intressipunninnasta poliisin tiedonsaanti- eli rikoksen selvittämisen intressin ja eri salassapitointressien välillä. Huomioon tulee ottaa sen henkilön etu, jonka hyväksi salassapitovelvollisuus samoin kuin viranomaisten salassapitovelvoitteiden tarkoitus. Harkintaa tehtäessä on hyvä olla yhteydessä syyttäjään.

7 ASIANOSAISET JA HEIDÄN OIKEUTENSA

Tässä kappaleessa käsitellään lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikos-epäilyjen asianosaisten rooleja ja oikeuksia. Esitutkinnassa asianosaisia ovat asianomistaja, rikoksesta epäilty ja muu henkilö, jonka oikeuksiin, etuihin tai velvollisuuksiin rikos ja sen selvittäminen voivat vaikuttaa (ETL 2:5). Muun muassa asianosaisten huoltajaan tai edunvalvojaan sovelletaan soveltuvin osin esitutkintalain asianosaisia koskevia säännöksiä. Luvussa perehdytään ensin asianomistajan asemaan ja oikeuksiin. Sen jälkeen käsitellään epäillyn rooliin ja oikeuksiin liittyviä asioita.

Koska kirjan tarkoituksena ei ole käsitellä kaikkea yleisesti rikostutkintaan liittyviä asioita, ei myöskään asianosaisten ja heidän oikeuksiensa kohdalla tehdä asiasta perusteellista esitystä. Sen sijaan nostetaan esiin niitä seikkoja, jotka ovat erityisen tärkeitä muistaa tutkittaessa lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikos-epäilyjä. On syytä kuitenkin huomioida, että myös ne yleiset periaatteet, joita tässä ei käsitellä, pätevät lapsiin kohdistuneissa rikoksissa⁴⁶.

7.1 Asianomistaja

Henkilö saa asianomistajan aseman, jos hänen oikeushyvänsä on rikoksella välittömästi loukattu tai vaarannettu tai jos hänelle on rikoksen myötä syntynyt yksityinen, oikeudellinen vaade. Prosessuaaliselta kannalta asianomistajan aseman saa henkilö, jolla on oikeus vaatia tapahtuneesta rikoksesta rangaistusta⁴⁷. Lainsäädännössä ei ole esitutkinnan asianosaisten lisäksi yksityiskohtaisempaa määritelmää siitä, kuka milloinkin on asianomistaja, joten harkinta siitä jää poliisille. Käytännössä päätöksen asiasta tekee rikostutkinnan yhteydessä tutkinnanjohtaja. Perusteellista oikeuskirjallisuuteen pohjautuvaa pohdintaa asianomistajasta on luettavissa kirjallisuudesta⁴⁸.

Asianomistajaa, jolla ei ole vaatimuksia kuulustellaan rikosasiassa oikeudessa todistajana (OK 17:29). Esitutkinnassa tällainen henkilö kuullaan kuitenkin normaalisti asianomistajana. Esitutkinnassa tulee selvittää asianomistajan vaatimukset, mutta asianomistaja ei välttämättä halua ottaa niihin kantaa. Henkilö voi esitutkinnassa esittämistään vaatimuksista huolimatta jättää ne esittämättä oikeudenkäynnissä. Toisaalta edes asianomistajan esitutkinnassa antama ilmoitus, ettei hänellä ole vaatimuksia aina välttämättä estä esittämästä vaatimuksia oikeudenkäynnissä⁴⁹.

Varsinkin lähisuhdeväkivalta-asioissa edellä selostetulla tilanteella on suuri merkitys. Esitutkinnassa asioista yksityiskohtaisesti kuultu asianomistaja, jolla ei ole vaatimuksia, voi käyttää hänelle käräjäoikeudessa todistajan asemassa kuuluvaa kieltäytymisoikeutta. Tuomioistuimien kuitenkin voi rikosasioissa päättää, ettei todistajana kuultavalla läheisellä, joka on rikoksen asianomistaja, mutta jolla ei ole

46 Yleisesti rikoksen asianomistajasta tai epäilyistä voi lukea tarkemmin Helminen ym. 2014, s. 178–226.

47 HE 222/2010

48 Esim. Helminen ym., 2014: 175

49 HE 34 / 2014 vp s. 33, ks. myös KKO 2002:12.

vaatimuksia, ole vaitiolo-oikeutta, jos on syytä epäillä, ettei hän ole itse päättänyt vaitiolo-oikeuden käyttämisestä (OK 17:18,2)⁵⁰.

Näitä tilanteita saattaa lapsiin kohdistuvien rikosten osalta esiintyä tilanteessa, jossa toista lapsen vanhempaa epäillään rikoksesta ja toisella vanhemmalla ei ole oikeutta käyttää lapsen puolesta puhevaltaa edunvalvojan määräyksen myötä. Tällöin vanhempaa, jota ei epäillä, kuullaan esitutkinnassa asianosaisena, muuna henkilönä, jonka oikeuksiin, etuihin tai velvollisuuksiin rikos ja sen selvittäminen voivat vaikuttaa (ETL 2:5). On johdonmukaista, että tällaista vanhempaa kuullaan esitutkinnassa edellä mainitussa asemassa siitä huolimatta, että hänenkin asemansa muuttuu oikeudenkäynnissä todistajan asemaan, ellei hän siihen mennessä ole esittänyt asiassa vaatimuksia.

Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä väkivallan kohteena oleva lapsi on luonnollisesti asianomistajan asemassa. Alle 18-vuotias on kuitenkin ikänsä perusteella asianomistajana vajaavaltainen. Lähtökohtana on, että kun vajaavaltainen (ikänsä tai muulla perusteella) on asianomistajana rikosasiassa, vajaavaltaisen puhevaltaa rikosasiassa käyttää edunvalvoja tai muu laillinen edustaja. Alaikäinen käyttää lisäksi itsenäisesti puhevaltaansa huoltajan tai muun laillisen edustajan ohella, jos hän on täyttänyt 15 vuotta. 15–18-vuotiaalla on siten laillisen edustajan kanssa rinnakkainen puhevalta.

Vajaavaltaisen lapsen puhevaltaa käyttävät pääsääntöisesti lapsen vanhemmat, mikäli vanhempaa ei ole erotettu huoltajuudesta. Mikäli huoltajilla on yhteishuoltajuus, he ovat molemmat oikeutettuja puhevallan käyttämiseen, riippumatta siitä, kumman vanhemman luona lapsi mahdollisessa erotilanteessa asuu. Mikäli jompikumpi lapsen vanhemmista on rikoksesta epäillyn asemassa, kumpikaan vanhemmista ei voi toimia lapsen edunvalvojana ja siten puhevallan käyttäjänä. Muun muassa näissä tapauksissa lapselle määrätään edunvalvoja (OK 12:1, OK 12:2, ROL 1:4 ja ETL 4:8). Vaikka puhevallan käyttämiseen määrätään edunvalvoja, ei se muuta vanhempien asemaa huoltajana ja siten lapsen laillisena edustajana. Vanhemmilla ei vain ole oikeutta käyttää puhevaltaa lapsen puolesta rikosasiassa. Huoltajan ominaisuudessa vanhemmilla on edelleen oikeus saada tietoa esitutkinnasta ja sen tilasta. Vanhemmilla saattaa olla myös tietoja rikoksesta ja heitä on myös tarpeen kuulla. Hyvänä lähtökohtana voidaan pitää, että lapsen toinen vanhempi kuullaan asiassa. Vaikka hänellä ei välttämättä ole tietoja itse tapahtumasta, hänellä voi olla arvokasta tietoa siitä, miten lapsi on käyttäytynyt, reagoinut jne. varsinaisen tapahtuman jälkeen ja miten lapsen käyttäytyminen on epäillyn rikoksen jälkeen muuttunut. Näissä tilanteissa saattaa tulla esille myös tilanne, että lapsen vanhemman, jota ei epäillä rikoksesta, asema muuttuu edellä kerrotulla tavalla oikeudenkäynnissä todistajaksi. Tällöin on tärkeää, että häntä on kuultu myös esitutkinnassa. Mahdollisen läheisen syytteen vaaran tai itsekriminoinnin perusteella käytetyn vaitiolo-oikeuden osalta tuomioistuin voi lisäksi päättää, ettei todistajana kuultavalla asianomistajalla, jolla ei ole vaatimuksia, ole vaitiolo-oikeutta, jos on syytä epäillä, ettei hän ole itse päättänyt vaitiolo-oikeuden käyttämisestä. Jos todistajana kuultava asianomistaja, jolla ei ole vaatimuksia, kieltäytyy vastaamasta kysymyksiin, häntä ei voida velvoittaa

50 HE 46/2014 vp s. 77

todistamaan sakon uhalla tai painostusvankeudella (OK 17:29 ja 17:63). Sen sijaan hänen esitutkinnassa antamansa kertomusta voidaan käyttää todisteena (OK 17:47).

Kun huoltajalla on oikeus käyttää lapsen puhevaltaa, tulee huoltaja merkitä poliisin järjestelmissä ja kuulusteluissa asianomistajan edustajaksi. Asianomistajan edustajaan (huoltaja tai edunvalvoja) sovelletaan esitutkinnassa soveltuvin osin asianosaisia koskevia säännöksiä (ETL 2:5). Asianosaisen laillisen edustajan kuulustelussa noudatetaan, mitä asianosaisen kuulustelusta säädetään (OK 17:28). Asianosaisiksi määritellään lain mukaan ne henkilöt, joiden oikeuksiin, etuihin tai velvollisuuksiin rikos ja sen selvittäminen voivat vaikuttaa (ETL 2:5). Huomioitavaa on myös se, että huoltaja voi myös itse olla asianomistajan asemassa, jos hänellä itsellään on rikoksesta välittömästi seurannut korvausvaatimus esimerkiksi vahingonkorvauslain 5 luvun 2 §:n perusteella.

Mikäli lapsen huoltaja ei ole oikeutettu käyttämään lapsen puhevaltaa ja lapselle on nimetty edunvalvoja, voidaan huoltajaa kuulla tarpeen mukaan esitutkinnassa todistelutarkoituksessa, mutta edelleen asianosaisena (ETL 2:5 mukaisena muuna henkilönä). Oikeudenkäynnissä yleensä henkilö, joka on nimetty todistajaksi, ei saa olla läsnä asian käsittelyssä enempää kuin hänen kuulustelemaisensa vaatii. Tuomioistuim voi tarvittaessa sallia, että asianomistaja, jolla ei ole vaatimuksia, on läsnä asian käsittelyssä ennen kuin häntä kuullaan todistelutarkoituksessa (OK 17:50,2). Tällainen asianomistaja saa olla läsnä asian käsittelyssä kuulustelunsa jälkeen. Vaikka tällaista huoltajaa kuullaan todistajana, on perusteltua, että hänellä on oikeuksiensa valvomiseksi oikeus osallistua käsittelyyn muita todistajia laajemmin⁵¹. Huoltaja ei siis käytä puhevaltaa rikosasiassa edunvalvojan määräämisen jälkeen, mutta säilyttää asemansa lapsen huoltajana ja siten asianomistajan edustajana. Sen vuoksi hänellä on oikeus saada asiakirjat ja tietoa tutkinnasta asianosaisaseman perusteella (ETL 4:15), luonnollisesti sitä koskevien normaalien, esimerkiksi tutkinnan turvaamista koskevien rajoitusten mukaisesti. Vastaavaa tulkinta on löydettävissä myös oikeuskirjallisuudesta⁵², vaikkakin aikaisempaa oikeudenkäymiskaaren 17 lukua koskien.

Ainoa poikkeus huoltajan kuulemiseen todistajana on tilanne, jossa lapsen huoltajuus on erotettu vanhemmuudesta. Jos esimerkiksi huoltajuus on vain toisella vanhemmalla, käyttää tämä vanhempi yksin lapsen puhevaltaa. Toisella vanhemmalla ei ole oikeutta puhevallan käyttöön ja koska hän ei ole lapsen huoltaja, on hän rikosepäilyyn nähden ulkopuolisen asemassa, mikäli hänelle ei ole syntynyt tapauksesta kustannuksia, joista hän olisi oikeutettu vahingonkorvauksiin. Tällaista vanhempaa voidaan kuulla edelleen jo esitutkinnan aikana tarvittaessa todistajan asemassa hänen tietämistään asioista. Lähtökohtana tällöin on, ettei ole sellaista perustetta, että vanhemmalla voisi olla asianomistajan asemaa.

Vaikka lapsi asianomistajana on vajaavaltainen, on hänellä esitutkintalain näkökulmasta samat oikeudet ja velvollisuudet kuin 15 vuotta täyttäneillä ja täysi-ikäisillä asianomistajilla. Esimerkiksi kuulustelussa lapsella on niin sanottu negatiivinen totuudessa pysymisvelvollisuus kuten kaikilla asianomistajilla (ETL 7:6). Lapsen ei siis tarvitse kertoa kokemuksistaan, mutta jos hän päättää niistä kertoa, tulee hänen

51 HE 46/2014 vp s. 109

52 Lappalainen ym., 2007; Lappalainen, 1988

pysyä totuudessa. Lapselle tule kertoa näistä oikeuksista ja velvollisuuksista hänen ikätasoonsa nähden sopivalla tavalla.

Joiltakin osin lapsen oikeudet ovat jopa laajemmat kuin 15 vuotta täyttäneillä ja täysi-ikäisillä henkilöillä. Lapsen osalta kuuleminen tapahtuu yleensä esitutkinnan aikana ja videoimalla kuuleminen käräjäoikeuden käsittelyä varten (ETL 9:4). Tämä tallenne tulee olemaan osa tulevaa oikeudenkäyntiä pelkästään lapsen iän perusteella eli lapsen ei tarvitse tulla kuulluksi toistamiseen. Lähtökohtana on, että 15 vuotta täyttänyt henkilö kuullaan ilman erityisperustetta tuomioistuimessa henkilökohtaisesti (OK 17:24). Tämä tulee huomioida prosessissa, mikäli lapsi on lähellä 15 vuoden ikää, ettei lapsen tarvitse tulla kuulluksi sekä esitutkinnassa videolle ja henkilökohtaisesti tuomioistuimessa. Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2008:84 käsittelee tällaista tilannetta.

Erityisperusteita kuulla myös yli 15-vuotiaasta esitutkinnassa videolle on useita (ETL 9:4). 15–17 -vuotiaan asianomistajan esitutkinnassa tallennettua kertomusta voidaan käyttää todisteena oikeudessa esimerkiksi silloin kun hänet on todettu olevan erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu. Myös tiettyjen seksuaalirikosten kohdalla 15–17 -vuotiaan asianomistajan, joka ei halua tulla oikeudenkäyntiin kuultavaksi, esitutkinnassa tallennettua kertomusta voidaan käyttää todisteena. Näitä seksuaalirikoksia ovat rikoslain 20 luvun 1, 2, 4, 5, 6 tai 7 §:ssä tarkoitettu rikos. Näiden säännösten myötä edellä mainittu korkeimman oikeuden ratkaisu ei ole enää ajankohtainen niissä tilanteissa, joissa 15 vuotta täyttäneen asianomistajan tilanne (erityinen suojelun tarve) edellyttää videoidun kertomuksen käyttämistä tai käsiteltävänä oleva rikos on tietty seksuaalirikos ja 15 vuotta täyttänyt ei halua tulla kuultavaksi. Näiden samojen seksuaalirikosten kohdalla myös 18 vuotta täyttäneen asianomistajan tallenteelle otettua kertomusta voidaan käyttää todisteena, jos kuuleminen oikeudenkäynnissä vaarantaisi henkilön terveyden tai aiheuttaisi muuta vastaavaa merkittävää haittaa. Tästä terveyden vaaran vaarantumisesta on hyvä hankkia jo esitutkinnan aikana erikoislääkärin lausunto menettelyn varmistamiseksi. Tämä mahdollisuus ei kuitenkaan toivottavasti pitkittyneen oikeudenkäynnin vuoksi tule ajankohtaiseksi kenenkään alle 15-vuotiaana kokeman rikoksen johdosta.

7.1.1 Asianomistajan oikeus edunvalvojaan

Alaikäisen lapsen kohdalla lapsen huoltajat toimivat ensisijaisesti lapsen edunvalvojana eli huolehtivat lapsen asioista ja edusta (HolhTL 4 §). Mikäli huoltaja on jostain syystä estynyt hoitamaan tätä tehtävää, voidaan holhoustoimilain (11 §) mukaan määrätä edunvalvojalle sijainen tuomioistuimen toimesta. Oikeudenkäymiskaaren mukaan (OK 12:1) edunvalvoja tai edunvalvojan sijainen käyttää lapsen puhevaltaa rikosasioissa. Mikäli lapsen vanhemmilla on yhteishuoltajuus, ovat molemmat oikeutettuja puhevallan käyttöön, riippumatta siitä, kumman vanhemman luona lapsi asuu. Mikäli vain toinen vanhemmista on lapsen huoltaja (ns. yksinhuolto), hän käyttää yksin puhevaltaa myös rikosasiassa.

Tyypillisin syy edunvalvontamenettelyn käynnistymiseen lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä on se, että lapsen toinen huoltaja on epäiltynä lapsen kohdistuneesta rikoksesta. Muita syitä voi olla muun muassa vanhempien mielenterveysongelmat tai se, että vanhempi on täysin passiivinen lastaan kohtaan eikä siten käytännössä täytä huoltajan roolia. Myös huoltoristiriidat ja kiistat tapaa- misista voivat johtaa edunvalvojan hakemiseen. Huoltaja ei voi myöskään ajaa lapsensa etua niissä tilanteissa, joissa rikoksesta epäilty on joku muu perheen jäsen, kuten avio- tai avopuoliso tai hänen toinen lapsensa.

Edunvalvojan määrääminen ei kuitenkaan aina ole juridisessa mielessä yksinkertaista, sillä lainsäädännössä ei ole missään tyhjentävästi määritelty sitä, milloin huoltaja on estynyt hoitamasta tehtäviään. Voidaan esimerkiksi kysyä, milloin huoltaja on niin passiivinen lastaan kohtaan, että lapselle olisi syytä hakea edunvalvoja. Rikosoikeudellisesta näkökulmasta haastetta lisää se, että säännöksiä ei ole kirjoitettu rikosoikeudellisesta näkökulmasta vaan rikosprosessin yhteydessä sovelletaan säännöksiä, jotka on kirjoitettu lastensuojelullisesta (LSL) ja perheoikeudellisesta (HolhTL) näkökulmasta. Lapsen oikeus puolueettomaan edustajaan mainitaan kuitenkin lastensuojelulaisissa (LSL 22 §) sekä esitutkintalaisissa (ETL 4:8) Käytännössä perusteltu syy edunvalvojan sijaisen hakemiseen on siis se, että huoltaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua.

Edunvalvojan tehtävänä rikosprosessissa on varmistaa, että tutkinta etenee lapsen edun mukaisesti ja että lasta kuullaan tarvittaessa. Siksi poliisin tulee huolehtia siitä, että edunvalvonnan tarve arvioidaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa esitutkintaa. Viivytyksen välttämiseksi edunvalvojan määräämistä koskevaan menettelyyn tulisi ryhtyä jo silloin, kuin rikosepäily tulee ylipäätään viranomaisten tietoon.

Käytännössä edunvalvojan sijaista voidaan hakea kolmella tavalla. Ensinnäkin lapsen huoltajat voivat hakea sitä yhdessä. He voivat myös esittää tiettyä henkilöä edunvalvojan sijaiseksi. Jos edunvalvojan sijaiseksi esitettävästä henkilöstä ollaan yksimielisiä, on maistraatti toimivaltainen tekemään asiassa päätöksen (HolhTL 12 §; LSL 22 §)⁵³. Edunvalvojan sijaista voi hakea myös sosiaaliviranomainen tai poliisi. Jos lastensuojelun sosiaalityöntekijä saa tiedon rikosepäilystä ennen poliisia, voi hän aloittaa edunvalvojan sijaisen määräämismenettelyn jo siinä vaiheessa, jos hän kokee, että lapsen etu ei tule muutoin turvatuksi (LSL 22 §). Sosiaalityöntekijä voi tehdä hakemuksen käräjäoikeudelle tai ilmoituksen maistraattiin. Mikäli sosiaalityöntekijä on lastensuojelulain nojalla hakenut edunvalvojan sijaista nimenomaan rikosepäilyn johdosta, voi olla tarkoituksenmukaista hakea samassa hakemuksessa edunvalvojamääräystä myös rikosprosessiin. Poliisin ja sosiaaliviranomaisen edustajien on usein syytä keskustella tästä myös yhdessä, mikä on esillä olevassa tilanteessa tarkoituksenmukaisin toimintatapa.

Vaihtoehtoisesti myös poliisi voi hakea edunvalvojan sijaista. Esitutkintalain (4:8) mukaan tuomioistuimen on määrättävä edunvalvoja, jos on perusteltua syytä olettaa, että huoltaja, edunvalvoja tai muu laillinen edustaja ei voi puolueettomasti edustaa lapsen etua. Tutkinnanjohtajan on siis tarvittaessa tehtävä hakemus käräjäoikeudelle edunvalvojan määräämiseksi. Hakemuksen käräjäoikeudelle voi tehdä

53 Katso myös HE 146/1998: 33

myös syyttäjä. Rikosasian jo ollessa vireillä, poliisi voi siis hakea edunvalvojaa rikosasiaan esitutkintalain perusteella. Tällöinkin on hyvä keskustella asiasta yhdessä sosiaaliviranomaisen edustajan kanssa, jotta edunvalvonta myöskin sosiaalitoimen puolella tulee turvatuksi. Poliisi pystyy hakemaan edunvalvonnan vain rikosasiaan ja edunvalvontaa voidaan tarvita myös sosiaalitoimen puolella.

Sosiaaliviranomaisen tai poliisin hakiessa edunvalvojan sijaista prosessi kestää aina hieman kauemmin verrattuna siihen, että lapsen huoltajat tekevät yhteisen hakemuksen. Jos hakemus tulee muilta kuin lapsen huoltajilta, maistraatti etsii sopivan edunvalvojan, jos sellaista ei ole hakemuksessa ehdotettu. Sen lisäksi maistraatti lähettää huoltajille sekä 15 vuotta täyttäneelle asianosaiselle kuulemiskirjeet, joissa varataan mahdollisuus antaa lausuma edunvalvojan sijaisen määräämisestä. Lähtökohtaisesti huoltajia kuullaan siis aina edunvalvojan nimeämisessä tavalla tai toisella. Tämä tulee huomioida edunvalvojan hakemuksen jättämisen ajankohdassa. Tiedon liian aikainen antaminen epäilylle saattaa vaikeuttaa esimerkiksi pakkokeinojen käyttöä tai muiden esitutkintatoimenpiteiden suorittamista. Lisäksi liian varhainen tieto saattaa aiheuttaa riskin todistusaineiston hävittämisestä tai lapsen kertomukseen vaikuttamisesta. Mikäli tietoa edunvalvojan määräämisestä ei haluta saattaa huoltajien tietoon esimerkiksi ennen kuulustelua tai muita esitutkintatoimenpiteitä, tai edunvalvojan määräämisellä on erityinen kiire, voidaan maistraattiin lähtevässä tai suoraan käräjäoikeudelle toimitettavassa hakemuksessa pyytää käräjäoikeutta nimeämään edunvalvoja väliaikaisena ilman huoltajien kuulemista. Tätä menettelytapaa voidaan suositella tutkinnan turvaamisen näkökulmasta. Tällöinkin huoltajia kuullaan myöhemmässä vaiheessa, mutta menettely antaa mahdollisuuden edunvalvojan saamiseen kiireellisesti esimerkiksi somaattisia tutkimuksia tai lapsen puhuttamista varten. Kysymyksessä on tilanne, jossa yhteistyö poliisin ja sosiaaliviranomaisen edustajien välillä on välttämätöntä, jotta lapsen etu ja rikosasian edellyttämät seikat tulevat huomioiduiksi. Kiireellisessä tilanteessa, ja mikäli sosiaaliviranomaisen edustajan kanssa ei ole voitu asiasta sopia asian kiireellisyyden vuoksi, poliisi toimittaa hakemuksen suoraan käräjäoikeudelle rikosasiaan määrättävän edunvalvojan saamiseksi. Mikäli asialla ei ole kiire, tulee vanhempia aina kuulla asiassa ja siksi nopein tapa edunvalvojan saamiseen on siis se, että lapsen huoltajat tekevät hakemuksen ja maistraatti tai käräjäoikeus nimeää edunvalvojan. On kuitenkin hyvä huomioida se mahdollisuus, että mikäli lapsen huoltajat ehdottavat edunvalvojaa, he saattavat valita henkilön omista lähtökohdistaan, eikä niinkään lapsen etua huomioiden.

Kirjan liitteessä 2 on pikaopas edunvalvojan hakemiseen, joka on lainattu Mia Tuomisen (2014) kirjoittamasta poliisille suunnatusta aiheen käsikirjasta *Lapsen edunvalvonta esitutkinnan näkökulmasta*, josta voi lukea ylipäätään aiheesta lisää.

7.1.2 Asianomistajan oikeus oikeusavustajaan

ROL 2 luvun mukaan asianomistajalla on mahdollisuus saada valtion varoilla kustannettu oikeudenkäyntiavustaja, jonka tehtävänä on asianomistajan oikeudellisista eduista huolehtiminen. Oikeudenkäyntiavustajan nimeää tuomioistuin tutkinnanjohtajan tai syyttäjän aloitteesta (ETL 4:10). ROL 2 luvun mukaan oikeudenkäyntiavus-

taja voidaan määrätä seksuaalirikoksissa, jollei sitä erityisestä syystä pidetä tarpeettomana, väkivaltarikoksissa, jos sitä asianomistajan ja rikoksesta epäillyn välisen suhteen huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna sekä henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvissa rikoksissa, jos sitä rikoksen vakavuus, asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja muut seikat huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna.

Käytännössä tämä tarkoittaa, että oikeudenkäyntiavustaja on haettava vähintään kaikissa lapseen kohdistuneissa seksuaalirikosepäilyissä. Myös pahoinpitelyrikosepäilyissä oikeudenkäyntiavustaja on pääsääntöisesti syytä hakea. Oikeudenkäyntiavustajan mukana olo on todettu varsin hyödylliseksi tutkinnan eri vaiheissa. Lapsiin kohdistuvat väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyt ovat luokiteltavissa varsin vakaviksi rikoksiksi ja lähtökohtana voidaan pitää, että oikeus oikeudenkäyntiavustajaan yleensä täyttyy. Poliisin tuleekin varmistaa, että lapselle on haettu oikeudenkäyntiavustaja esitutkintaa varten määrätyn edunvalvojan lisäksi heti esitutkinnan alkaessa.

Nykyisen käytännön mukaan, jos lapselle on määrätty edunvalvoja, toimii hän käytännössä usein myös lapselle määrättyä oikeudenkäyntiavustajana niin esitutkinnassa kuin myös oikeudenkäynnissä. Edunvalvojalla ja oikeudenkäyntiavustajalla on kuitenkin eri valtuudet ja tehtävät. Edunvalvojan tehtävänä on huolehtia, että kuultaessa lasta esitutkinnassa ja asian myöhemmässä käsittelyssä asia etenee lapsen edun mukaisesti. Edunvalvoja tekee myös päätöksen siitä, mitä hän lapsen edustajana lapsen puolesta vaatii. Oikeudenkäyntiavustaja puolestaan huolehtii, että kuultaessa lasta esitutkinnassa selvitetään rikosasian kannalta kaikki olennaiset seikat tunnusmerkistöjen osalta. Oikeudenkäyntiavustaja esittää rangaistus- ja vahingonkorvausvaatimukset ja avustaa lasta esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä ja huolehtii asian rikosoikeudellisesta hoitamisesta kokonaisuudessaan.

Joissain Suomen kunnissa on käytössä niin sanottu tandem-malli, jossa edunvalvoja ja oikeudenkäyntiavustaja ovat eri henkilöitä. Lapsen edunvalvoja voi tällöin olla esimerkiksi lastensuojelun viranomainen ja lapsen oikeudenkäyntiavustaja julkinen oikeusavustaja tai asianajaja. Tällä menettelyllä pyritään esimerkiksi estämään mahdollisen eturistiriitatilanteen syntyminen tilanteessa, jossa lapsen oikeudenkäyntiavustajana toimiva henkilö on edunvalvojana esitettävistä vaatimuksista eri mieltä kuin päämiehenä oleva lapsi. Toimintamallissa korostuu edunvalvojan rooli lapsen mielipiteiden ja edun edustajana sekä lasta tukevana henkilönä. Edunvalvojan ja oikeusavustajan tehtävien ja niihin liittyvän asiantuntemuksen näkökulmasta onkin arvioitu, että ainakin joissain tapauksissa tandem-malli olisi enemmän lapsen edun mukaista kuin se, että nämä molemmat tehtävät annetaan yhden henkilön vastuulle⁵⁴. Tähän asiaan ei kuitenkaan ole yhtä oikeaa vastausta olemassa, vaan kussakin yksittäisessä tapauksessa edunvalvojan ja oikeudenkäyntiavustajan henkilön määrittäminen saman tai eri henkilöiden tehtäviksi tulee arvioida tapauksen erityispiirteiden mukaisesti ja lapsen etu huomioiden. Lähtökohtana on kuitenkin pidettävä molemmissa malleissa, että lapsen edunvalvojana toimiva on saanut asianmukaisen koulutuksen edunvalvontatehtäviin ja on tietoinen vastuustaan. Säännöksen lainvalmistelutöissäkin todetaan, että edunvalvoja voisi olla lapsen asioihin

54 Ks. lisää tandem-mallista Tuominen, 2014.

perehtynyt asiantuntija tai lainopillisen koulutuksen saanut henkilö⁵⁵. Oikeuskirjallisuudessa on esitetty perusteluja sille, että useimmissa tapauksissa rikosprosessiin määrättävän edunvalvojan tulisi olla asianajaja tai lupalakimies. Päämiehen etujen valvominen esitutkinnassa ja sitä mahdollisesti seuraavassa oikeudenkäynnissä edellyttää rikosprosessin tuntemusta ja asianajokokemusta⁵⁶. Tämäkin puoltaa näkemystä, että lapsen edunvalvojana rikosasioissa toimivien asiantuntemus tulee taata koulutuksen kautta, mikäli edunvalvojaksi määrättävä henkilö ei ole lakimies. Toisaalta edunvalvojan tehtävät edellyttävät useimmiten yhteydenpitoa lapsen kanssa henkilökohtaisesti ja lapsen mielipiteen ja edun selvittämistä. Tämä saattaa taas onnistua parhaiten sosiaalialan koulutuksen saaneen henkilön toimesta.

7.1.3 Asianomistajan oikeus tukihenkilöön

ROL 2 luvun mukaan lapsella on oikeus myös tukihenkilöön samoilla edellytyksillä kuin oikeudenkäyntiavustajaan. Lapsella on siis oikeus tukihenkilöön seksuaalirikoksissa, jollei sitä erityisestä syystä pidetä tarpeettomana, väkivaltarikoksissa, jos sitä asianomistajan ja rikoksesta epäillyn välisen suhteen huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna sekä henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvissa rikoksissa, jos sitä rikoksen vakavuus, asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja muut seikat huomioon ottaen on pidettävä perusteltuna. Lisäksi edellytyksenä tukihenkilön määräämiseen on, että lasta kuullaan tapauksessa henkilökohtaisesti ja lapsen voidaan katsoa tarvitsevan henkilökohtaista tukea esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä (ROL 2:3).

Tukihenkilöä haetaan tuomioistuimesta poliisiin tai syyttäjän aloitteesta ja aloite tulee tehdä aina, jos sen ehdot täyttyvät (ETL 4:10). Tukihenkilön tarpeesta on hyvä keskustella lapsen edunvalvojan tai edustajan kanssa. Tukihenkilön tehtävänä on olla lapsen henkilökohtaisena tukena esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Tukihenkilöllä on avustajan tavoin oikeus olla läsnä kun lasta kuullaan esitutkinnassa. Poliisi voi myös sallia tukihenkilön läsnäolon muiden asianosaisten kuulusteluissa (ETL 7:13). Erityisesti on huomattava, että oikeudenkäyntiavustajan määrääminen tai edunvalvojan määrääminen ei sulje pois tukihenkilön määräämisen mahdollisuutta.

7.1.4 Asianomistajan oikeus vahingonkorvauksiin

Vahingonkorvauslain mukaan rikoksen uhrilla voi olla oikeus vahingonkorvauksiin. Vahingonkorvauslain mukaan vahingonkorvaus käsittää hyvityksen henkilö- ja esinevahingosta sekä tietyissä tilanteissa myös kärsimyksestä (VahL 5:1). Henkilö- tai esinevahingon korvaaminen ja kärsimyskorvaukset ovat toisistaan riippumattomia, eli samassa asiassa voi vaatia ja saada periaatteessa korvausta molemmista, mikäli korvauksen perusteen edellytykset ovat olemassa. Henkilövahinkojen korvausten kohdalla tulee kuitenkin pystyä osoittamaan, että teko on aiheuttanut vahinkoa juuri kyseiselle henkilölle, kun taas kärsimysvahinkoja voi saada sen perusteella, millaista kärsimystä teko on omiaan aiheuttamaan yleisesti.

55 HE 222/2010: 197.

56 Tornberg & Kuuliala 2015: 294.

Käytännössä asianomistajan vahingonkorvauksista huolehtii yleensä lapsen edunvalvoja tai oikeudenkäyntiavustaja. Poliisin tehtävä on kuitenkin tarvittaessa neuvoa siitä, mitä vahingonkorvausten hoitamiseen kuuluu. Poliisin onkin syytä tuntea myös vahingonkorvauksiin liittyvät lapsen oikeudet.

Henkilövahingon kärsineellä on oikeus korvaukseen (VahL 5:2):

- Tarpeellisista sairaanhoitokustannuksista ja muista tarpeellisista kuluista (näiden kulujen osalta tulee esittää riittävät tositteet aiheutuneista kuluista)
- Ansionmenetyksestä (erikseen määrittelemällä tavalla)
- Kivusta ja särystä sekä muusta tilapäisestä haitasta (korvaus määrätään ottamalla huomioon erityisesti henkilövahingon laatu ja vaikeusaste, sen edellyttämän hoidon laatu ja kestoaika sekä haitan kestoaika)
- Pysyvästä haitasta (korvaus määrätään ottamalla huomioon henkilövahingon laatu ja vaikeusaste sekä vahinkoa kärsineen ikä ja korvausta korottavana tekijänä voidaan lisäksi ottaa huomioon henkilövahingosta vahinkoa kärsineelle aiheutunut elämänlaadun erityinen heikentyminen).

Edellä kerrotut erilaiset vahingonkorvauksen lajit eivät sulje toisiaan pois, vaan ovat mahdollisia myös saman rikosasian yhteydessä. Henkilövahingon kärsineen henkilön lisäksi myös tämän henkilön vanhemmilla, lapsilla ja aviopuolisolla sekä muulla näihin rinnastettavalla erityisen läheisellä henkilöllä on erityisestä syystä oikeus kohtuulliseen korvaukseen tarpeellisista kuluista ja ansionmenetyksestä, jotka aiheutuvat heille henkilövahingon kärsineen hoitamisesta. Sama koskee muiden vahingosta johtuvien toimenpiteiden korvaamista, jos ne ovat omiaan edistämään henkilövahingon kärsineen tervehtymistä tai kuntoutumista. Korvausta maksetaan enintään siihen saakka, kun henkilövahingon kärsineen terveydentila vahinkotapah-tuman jälkeen on vakiintunut. (VahL 5:2d.)

Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikoksissa teon aiheuttamaa tilapäistä tai pysyvää haittaa juuri kyseisen lapsen kohdalla on usein vaikea arvioida ja näyttää toteen (lisää haitan arvioinnista luvussa 7.1.5). Tällöin voidaan kuitenkin hakea kärsimyskorvauksia (VahL 5:6). Oikeus korvaukseen loukkauksen aiheuttamasta kärsimyksestä on määritelty kuvaamalla säännöksessä ne tilanteet ja teot, joissa asianomistaja on oikeutettu kärsimyskorvaukseen (VahL 5:6). Ensinnäkin oikeus korvauksiin on sillä, jonka vapautta, rauhaa, kunniaa tai yksityiselämää on rangaistavaksi säädetyllä teolla loukattu tai jota on rangaistavaksi säädetyllä teolla syrjitty. Edelleen kärsimyskorvaukseen oikeutettu on henkilö, jonka henkilökohtaista koskemattomuutta on tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta vakavasti loukattu tai jonka ihmisarvoa on tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta vakavasti loukattu muulla kuin edellä tarkoitettuihin loukkauksiin verrattavalla tavalla. Korvaus määrätään sen kärsimyksen perusteella, jonka loukkaus on omiaan aiheuttamaan ottaen erityisesti huomioon loukkauksen laatu, loukatun asema, loukkaajan ja loukatun välinen suhde sekä loukkauksen julkisuus.

Vaikka korvauksen peruste olisikin selvästi eroteltavissa, korvauksen määrä on usein hankalammin määriteltävissä. Erinomainen apuväline tähän on Henkilövahin-

koasiain neuvottelukunnan suositukset⁵⁷. Sen avulla voidaan konkreettisesti määrittää korvauksen suuruus. Suositusten laatimisen taustalla on neuvottelukunnan taivote luoda käytännön tarpeita vastaava apuväline aineettoman vahingon suuruuden määrittämistä varten tuomioistuinten ja asianosaisten käyttöön.

Ensisijainen vastuu rikoksella aiheutettujen vahingonkorvausten maksamisesta on rikoksenteijällä. Korvauksia ei kuitenkaan läheskään aina saada perityksi rikoksenteijältä esimerkiksi hänen maksukyvyttömyytensä vuoksi. Rikoslain mukaan vahinko voidaan tällöin tietyissä tilanteissa korvata luonnolliselle henkilölle ja kuolinpesälle valtion varoista. Esitutkintaa tekevillä virkamiehillä on joskus vallalla käsitys, ettei Valtiokonttori maksa korvauksia tai että Valtiokonttori arvioi tuomioistuimen tekemän ratkaisun uudelleen omilla kriteereillään. Jos korvausta koskevaa asiaa on käsitelty tuomioistuimessa, Valtiokonttorin on otettava päätöksensä perustaksi tuomioistuimen asiassa antama ratkaisu (Rikosvahinkolaki 30 §). Valtiokonttorin on poiketessaan tästä ilmoitettava poikkeamisen perusteet (Rikosvahinkolaki 30 §). Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että Valtiokonttori ei pysty ilman erityisiä perusteita poikkeamaan jo olemassa olevasta tuomioistuimen ratkaisusta ja että tällainen päätös on valituskelpoinen. Rikosvahinkolain perusteella maksetaan korvauksia samoilla perusteilla kuin vahingonkorvauslain perusteella. Näihin voi tutustua tarkemmin voimassa olevista säännöksistä.

Samoin on välillä vallalla virheellinen käsitys, ettei Valtiokonttori maksaisi korvauksia, jos rikoksesta epäiltyä ei ole saatu selville. Jos vahinkoa kärsinyt on tehnyt asiasta rikosilmoituksen, Valtiokonttori maksaa korvauksia arvioiden korvausten määrän. Jos sen sijaan vahinkoa kärsinyt ei ole ilmoittanut rikoksesta poliisille, eikä poliisi ole saanut siitä muutenkaan tietää, korvausta suoritetaan vain erityisestä syystä (Rikosvahinkolaki 23 §).

7.1.5 Haitan arviointi

Edellä kuvattujen korvausvaatimusten määrittämiseksi tulee jollain tasolla arvioida, millaista haittaa koettu teko on aiheuttanut tai on omiaan aiheuttamaan. Vahingonkorvausten lisäksi haitalla ja sen suuruudella on merkitystä syyteharkinnassa rikosnimikkeen valinnan ja syyttäjän rangaistusvaatimuksen kannalta. Se, millä laajuudella haitan arviointi tehdään, tulee harkita tapauskohtaisesti yhdessä syyttäjän kanssa. Harkinnassa tulee ottaa huomioon se, miten tarkka arvio haitasta on mahdollista saada kyseisessä tapauksessa.

Haitan arviointi vaikuttaa tuomioistuimessa määrättävien vahingonkorvausten määrään. Sen vuoksi vahingonkorvausten perusteet tulisi pystyä käsittelemään riittävän kattavasti asianomistajan kuulustelussa esitutkinnaissa. Mikäli asianomistajan kertomus tallennetaan todisteena käytettäväksi, kuten ylenä lapsiin kohdistuvissa rikoksissa tehdään, lapsen kuulemisessa tulisi huomioida myös ne kysymykset, jotka ovat olennaisia vahingonkorvausten perusteen ja määrän osalta. Epäillylle tulee varata tilaisuus lausua myös näiden seikkojen osalta. Vahingonkorvausvaatimusten esittäminen hyvin tarkasti jo esitutkinna aikana on usein haasteellista, mutta aina-

57 Oikeusministeriö, 2014

kin niissä tilanteissa, joissa vaatimukset tulevat olemaan huomattavan suuria, asia tulee ottaa esille epäillyn ja tämän avustajan kanssa. Näin epäilty pystyy arvioimaan, onko hänellä tästä näkökulmasta esitettävänä kysymyksiä asianomistajalle. Mikäli asiaa ei ole huomioitu lapsen kuulemisessa riittävällä tavalla, on vaarana, että lasta joudutaan tältä osin kuulemaan oikeudenkäynnissä. Mikäli kuulemista ei käräjä-oikeudessa haluta toteuttaa vahingonkorvausten vuoksi, on vaarana, että riittävä näyttö rikoksesta aiheutuneesta vahingosta jää näyttämättä ja tuomittavat vahingonkorvaukset jäävät pienemmiksi. Tästä syystä oikeudenkäyntiavustajan määrääminen mahdollisimman aikaisessa vaiheessa on välttämätöntä.

Lähtökohtaisesti väkivalta- ja seksuaalirikoksissa haitan arvioiminen on haasteellista verrattuna esimerkiksi omaisuusrikosten aiheuttaman vahingon arviointiin. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten aiheuttamien psyykkisten seurausten osalta ei ole mahdollista varmuudella sanoa, miten kokemus vaikuttaa juuri kyseisen lapsen tulevaisuuteen. Sen sijaan voidaan rikoksen ominaispiirteiden perusteella arvioida, mitä tapahtuma on omiaan aiheuttamaan lapsen kehitykselle. Tässä arvioinnissa voidaan hyödyntää esimerkiksi Duodecimin Käypä hoito -suositukseen⁵⁸.

Haitan arviointi edellyttää erityisosaamista lapsen pahoinpitelyn ja hyväksikäytön aiheuttamista psyykkisistä seurauksista. Haitan arvioinnissa voi kääntyä lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen yksikön puoleen. Jos lapsen kuuleminen esitutinnan aikana tehdään oikeuspsykiatrisessa yksikössä, haitan arviointi voidaan pyytää tehtäväksi osana tätä lapsen kuulemisprosessia. Tämä tulee mainita virka-apupyynnössä. Jos poliisi kuulee lasta itse, on mietittävä yhdessä syyttäjän kanssa, tarvitaanko erillistä haitan arviointia ja jos tarvitaan, minkä laajuinen. Mikäli kirjallisen lausunnon saaminen ei ole välttämätöntä, voidaan myös pohtia, riittääkö asiantuntijatodistajan pyytäminen oikeuteen kertomaan kyseisen tapahtuman haitallisuudesta.

Teon aiheuttamaa fyysistä haittaa arvioi puolestaan asiaan perehtynyt somaattinen lääkäri. Somaattisten haittojen arviointi perustuu somaattisten tutkimusten yhteydessä todettuihin vammoihin ja kirjallisuuteen perustuvaan tieteelliseen tietoon. Lääkäri arvioi vammojen aiheuttamaa kipua, niiden hoitoa sekä niiden paranemista. Jotkut vammat voivat aiheuttaa ohimenevän haitan, kun taas jotkut vammat pysyvän haitan. Seksuaalisen hyväksikäytön yhteydessä voidaan arvioida myös teon vaikutusta lapsen seksuaaliseen kehitykseen, kasvuun ja elämään yleisellä tasolla.

Käytännössä asianomistajan oikeusavustaja huolehtii usein haitan arvioinnin hankkimisesta edustaessaan päämiehensä etuja. Poliisin on syytä kuitenkin varmistua tästä. Mikäli oikeusavustaja ei haitan arviointia hanki, tulee sen hankkimisesta keskustella syyttäjän kanssa. Mikäli poliisi pyrkii selvittämään rikoksen aiheuttaman haitan yksittäisessä tapauksessa juuri kyseiselle uhrille, on haitan arviointi syytä tehdä esitutkintavaiheessa. Tällöin haetaan korvauksia vahingonkorvauslain 5 luvun 2 §:n mukaan ja haitasta tulee olla näyttöä. Sitä haittaa, minkä rikos yleisesti aiheuttaa tai on omiaan aiheuttamaan, voidaan myös selvittää jo esitutkintavaiheessa, mutta viime kädessä se arvioidaan tuomioistuimessa. Tällöin vahingonkorvauksia haetaan vahingonkorvauslain 5 luvun 6 §:n perusteella ja erityistä näyttöä ei tarvita.

7.2 Epäilty

Esitutkinta- tai oikeudenkäyntilainsäädännössä ei ole yksiselitteisiä kriteerejä siitä, milloin henkilöstä tulee epäilty. Poliisilla on siten harkintavaltaa siinä, milloin kutakin henkilöä käsitellään epäiltynä. Käytännössä päätöksen asiasta tekee tutkinnanjohtaja. Ratkaisua siitä, että henkilö on rikoksesta epäilty, ei tulisi tehdä kevein perustein. Tarvittaessa tulee tehdä esiselvitys ennen esitutkinnan aloittamista. Esitutkintalaissa määritellyn esiselvityksen tarkoituksena on, että ketään ei aiheettomasti aseteta rikoksesta epäillyn asemaan (ETL 3:3) (lisää esiselvityksestä luvussa 6.1.2). Esitutkinnassa tulee myös selvittää, onko rikoksesta epäilty vastaajakelpoinen ennen kuin häneen kohdistetaan tutkintatoimenpiteitä⁵⁹.

Epäillyllä on samat oikeudet lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikos-epäilyissä kuin muissakin rikosepäilyissä. Epäiltyä on esitutkinnan aikana kohdeltava syyttömänä (ETL 4:2). Epäillyn on myös saatava tietoonsa, mistä häntä epäillään, mihin vaatimukset perustuvat ja mihin todisteisiin vaatimukset liittyvät. Kun henkilöön kohdistetaan esitutkintatoimenpiteitä, hänelle on mahdollisimman nopeasti ilmoitettava hänen asemansa esitutkinnassa tai asemassa tapahtuneet muutokset (ETL 4:9). Rikoksesta epäillylle on kerrottava ennen kuulustelua hänen asemansa rikoksesta epäiltynä sekä hänen oikeutensa (ETL 7:10). Käytännössä rikoksesta epäilty tulee kutsua kuulusteluun kirjallisesti ja epäillyn oikeuksista (mm. oikeudesta avustajaan ja itsekriminointisuojausta) tulee kertoa hänelle jo siinä yhteydessä⁶⁰.

Jos kuitenkin on todennäköistä syytä epäillä, että epäilty häiritsee tutkintaa esimerkiksi hävittämällä todisteita, voidaan epäilty noutaa kuulusteluun ilman kutsua tutkinnanjohtajan päätöksellä (ETL 6:2). Erityisesti lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikosepäilyissä tulisi matalalla kynnyksellä arvioida todisteiden hävittämiskaavaa, sillä esimerkiksi erilaiset elektroniset aineistot ym. näytteitä sisältävät todisteet ovat helposti hävitettävissä.

Epäillyllä on oikeus esittää oma kantansa asiasta ja esittää oma vastanäyttönsä. Epäillyllä on oikeus käyttää avustajaa esitutkinnassa (ETL 4:10). Epäillyllä on oikeus saada omat todistajansa kuulluksi ja pyytää myös muita tutkintatoimenpiteitä tehtäväksi pystyessään osoittamaan, että ne saattavat vaikuttaa asiaan ja ovat toteutettavissa ilman kohtuuttomia kustannuksia (ETL 3:7). Epäillyllä on myös oikeus vastapuolen kuulemiseen eli mahdollisuuteen esittää kysymyksiä asianosaiselle. Tätä kutsutaan kontradiktorisuusperiaatteeksi. Sen turvaaminen poikkeaa hieman lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä ja siksi siihen on kiinnitettävä huomioita, jotta se toteutuu (lisää vastakuulustelusta luvussa 8.2.2).

Poliisi siis päättää tapauskohtaisesti, milloin kutakin henkilöä käsitellään epäiltynä. Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikoksissa ilmoittajalla on usein tiedossa henkilö, jota väitetään rikoksesta epäillyksi. Tuntemattomien henkilöiden lapsiin kohdistamat väkivallan teot ovat varsin harvinaisia. Siitä huolimatta on syytä harkita ja tarvittaessa tehdä alustavia puhutteluja ennen kuin henkilö nimetään rikoksesta epäillyksi. Lapsen kuulemisen myötä epäillyksi voi myös osoittautua toi-

59 Vastaajakelpoisuudesta voi lukea laajemmin lisää Helminen ym., 2014.

60 Tarkista uusimmat kuulusteluja ja pöytäkirjan laadintaa koskevat ohjeet Poliisin Intranetista.

nen henkilö tai useampia henkilöitä. Jos esimerkiksi perheen sisäisissä väkivaltatapauksissa toista vanhempaa syytetään lapsen pahoinpitelystä, voi lapsen haastattelussa tulla esiin, että epäilty onkin toinen vanhempi tai että molemmat vanhemmat ovat osallistuneet pahoinpitelyyn.

7.2.1 Alle 15-vuotias rikollisesta teosta epäilty

Ennen kuin henkilöön kohdistetaan tutkintatoimenpiteitä, tulee selvittää, onko henkilö vastaajakelpoinen. Yksi niistä tapauksista, jolloin vastaajakelpoisuus ei täyty, on se, kun rikoksesta epäilty on alle 15-vuotias. Rikoslain mukaan häntä ei voida tuomita rangaistukseen kyseisestä rikoksesta, koska rikosvastuun edellytyksenä on, että tekijä on teon hetkellä täyttänyt 15 vuotta (RL 3:4). ETL mukaan esitutkinta kuitenkin toimitetaan tarvittaessa ns. rikollisen teon tutkintana sen selvittämiseksi, onko 15 vuotta täyttänyt ollut osallisena teossa (ETL 3:5). Lisäksi alle 15-vuotiaan tekemäksi epäillyn rikoksen johdosta toteutetaan esitutkinta asianomistajan pyynnöstä teolla menetetyin omaisuudella saamiseksi takaisin tai hänen vahingonkorvausoikeutensa toteuttamiseksi, menettämisseuraamusten edellytysten selvittämiseksi tai epäiltyyn kohdistettavien lastensuojelutoimenpiteiden tarpeen tai muun epäillyn etuun liittyvän selvittämistarpeen vuoksi (ETL 3:5).

Tämän perusteella alle 15-vuotiaiden tekemiä lapsiin kohdistuneita väkivaltatekoja ei siis voi koskaan jättää kokonaan tutkimatta, sillä aina on tarve vähintään lastensuojelutoimenpiteiden tarpeen tai muun epäillyn etuun liittyvän asian selvittämiseksi. Alle 15-vuotiaiden tekemissä lapsiin kohdistuvissa väkivaltai- tai seksuaalirikosepäilyissä voidaan lähes poikkeuksetta sanoa olevan selvittämisen tarve. Alle 15-vuotias voi olla asiassa vahingonkorvausvelvollinen ja korvausvastuun selvittämiseksi rikollisen teon tutkinta on tarpeen. Kun alle 15-vuotias syyllistyy väkivaltai- tai seksuaalirikokseen, on hän myös jonkinlaisen avun tai tuen tarpeessa ja sen määrittäminen edellyttää jonkinasteista selvittämistä. Edellä mainitut selvittämisen tarpeen perusteet ovat yhtä perusteltu syy tutkinnan aloittamiselle kuin yli 15-vuotiaan tekemän rikoksen tutkinta. On myös syytä huomioida, että tapauksessa voi olla lopulta osallisena muitakin henkilöitä ja tapaukseen voi liittyä muita tekoja ja näiden saaminen selville edellyttää tutkintaa. Esitutkinnan tekemättä jättäminen antaa nuorille myös viestin siitä, että hän voi ikänsä puolesta tehdä mitä vaan ilman, että siitä seuraa hänelle seuraamuksia. Vakava suhtautuminen nuorten tekemiin väkivaltarikoksiin on siten ennaltaehkäisevää poliisityötä. Myös asianomistajana olevalla uhrilla on oikeus saada asiansa selvitettyä riippumatta rikoksesta epäillyn iästä. Huomion arvoista on, että lastensuojeluilmoituksen tekeminen on riippumaton rikollisesta teosta epäillyn iästä. Lastensuojeluilmoitus velvollisuus on säännöksen mukaan myös tilanteessa, jolloin hyvinkin nuoret lapset pahoinpitelevät toisiaan esimerkiksi päiväkodissa.

Esitutkintalaki (3:11) määrittelee, että alle 18-vuotiaan ollessa epäiltynä rikoksesta tai alle 15-vuotiaan ollessa epäiltynä rikollisesta teosta, on esitutkinta toimitettava kiireellisesti, sillä nopealla käsittelyllä on todettu olevan uusia rikoksia ehkäisevä vaikutus. Sillä halutaan myös korostaa yhteiskunnan vakavaa suh-

tautumista asiaan. Kun alle 18-vuotias on epäiltynä rikoksesta, poliisin on ilmoitettava asiasta sosiaaliviranomaisille ja varattava tälle tilaisuus lähettää edustaja kuulusteluun. Kuulustelun jälkeen poliisin on toimitettava kuulustelupöytäkirja viipymättä sosiaaliviranomaiselle (ETL 7:16).

Alle 15-vuotiaiden tekemissä lapsiin kohdistuneissa pahoinpitelyrikoksissa suositellaan sovittelun käyttöä. Sovittelutoiminta nähdään hyvänä rikosseuraamusjärjestelmän vaihtoehtona, joka opettaa nuorelle, että teoilla on seurauksia. Se on todettu toimivaksi keinoksi ehkäistä nuorten tekemiä uusintarikoksia ja kasvattaa lapsia ja nuoria vastuullisuuteen. Soviteltavaksi ei saa kuitenkaan ottaa alaikäiseen kohdistunutta rikosta, jos uhrilla on rikoksen laadun tai ikänsä vuoksi erityinen suojan tarve. Jos rikosta ei voida sovittaa, myöskään siitä aiheutuneen vahingon korvaamista koskevaa asiaa ei saa ottaa soviteltavaksi. (SK 18/2016) (Sovittelusta lisää luvussa 16.2).

7.2.2 *Epäillyn oikeus oikeudenkäyntiavustajaan*

Oikeudenmukainen oikeudenkäynti edellyttää sitä, että myös epäillylle hankitaan oikeudenkäyntiavustaja (avustaja tai puolustaja). Puolustuksen turvaaminen tuleekin nähdä hyvän esitutkinnan edellytyksenä. Esitutkintalain (4:10) mukaan tutkinnanjohtajalla tai syyttäjällä on velvollisuus ryhtyä toimenpiteisiin, jotta epäillylle määrätään puolustaja. ROL 2 luvun mukaan rikoksesta epäillyllä on oikeus itse huolehtia puolustuksestaan. Rikoksesta epäillylle on hänen pyynnöstään määrättävä puolustaja, kun epäily koskee rikosta, josta ei ole säädetty lievempää rangaistusta kuin neljä kuukautta vankeutta, tai sellaisen rikoksen yrityksestä tai osallisuudesta siihen, sekä kun epäilty on pidätettynä tai vangittuna. Viran puolesta puolustaja on määrättävä silloin, kun epäilty, jolla ei ole puolustajaa, ei kykene puolustamaan itse itseään tai on alle 18-vuotias (jollei ole ilmeistä, ettei hän tarvitse puolustajaa) tai siihen on muu erityinen syy. Esitutkintalain mukaan epäillylle on ennen kuulustelua tehtävä selkoa oikeudesta käyttää avustajaa esitutkinnassa ja siitä, milloin hänelle voidaan määrätä puolustaja (ETL 7:10).

Oikeudenkäyntiavustajan hankkiminen on sitä tärkeämpää, mitä vakavammasta rikosepäilystä on kysymys. Avustajan tarve korostuu tilanteissa, joissa epäilty haluaa esitutkinnassa tunnustaa sen rikollisen menettelyn, josta häntä epäillään, tai vaikkapa jättää tarjotun lapsen vastakuulustelumahdollisuuden käyttämättä. Epäillyn mahdolliseen ilmoitukseen siitä, ettei hän tarvitse itselleen oikeudenkäyntiavustajaa, on suhtauduttava kriittisesti ja hänelle on tässä tilanteessa tehtävä riittävällä tavalla selväksi se, mihin oikeudenkäyntiavustajan tarve perustuu ja mitä seurauksia avustajasta kieltäytymisestä saattaa tulla⁶¹. Avustajasta kieltäytyminen on dokumentoitava asianmukaisella tavalla, esimerkiksi videointia käyttäen. Lisäksi tulee huomioida, ettei kyseessä ole tilanne, joka edellyttää puolustajan määräämistä viran puolesta. Tällainen tilanne saattaa olla käsillä, jos henkilö ei kykene puolustamaan itseään tai puolustajan määräämiseen ”muu syy” edellytys on käsillä. Muu syy-edellytys saattaa olla käsillä esimerkiksi silloin, kun kyse on erityisen vakavasta teosta, eikä epäiltynä oleva selvästikään ymmärrä tekoaan.

61 Kts. KKO 2012:45 ja KKO 2012:98

8 ASIANOMISTAJAN KUULEMINEN

Tässä luvussa käsitellään lapsen kuulemista asianomistajana. Poliisi voi kuulla lasta itse tai pyytää kuulemiseen virka-apua terveydenhuollon yksiköstä. Tällöin kuulemisen tekee yleensä oikeuspsykologiaan perehtynyt asiantuntija lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä, jotka sijaitsevat yliopistollisten sairaaloiden yhteydessä.

Lapsen kuulemisesta käytetään useita eri nimityksiä. Kirjallisuudessa, ohjeissa ja ammattikielessä puhutaan muun muassa lapsen kuulemisesta, lapsen haastattelusta, lapsen kuulustelusta ja lapsen puhutuksesta. Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä virka-apuna tehtävää kuulemista kutsutaan pääsääntöisesti haastatteluksi. Poliisin ohjeen⁶² mukaan poliisin tekemästä kuulemisesta käytetään nimeä kuulustelu. Käytännössä yhä useammin myös poliisin tekemistä kuulemisista käytetään kuitenkin jotain muuta käsitettä, kuten esimerkiksi haastattelu, puhutus tai kuuleminen, koska ”kuulustelu” sanana viittaa voimakkaasti muiden tahojen kuulustelemiseen. Toisaalta oikeudenkäymiskaaren 17 luvussa käytetään pääosin käsitettä kuulustelu säänneltäessä menettelytavoista niin epäiltyjen kuin asianomistajan tai todistajan osalta. Tässä luvussa käytetään käsitettä lapsen kuuleminen ja sillä viitataan sekä poliisiin että lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen yksikön tekemiin lapsen puhutuksiin.

Luku aloitetaan kuitenkin esittelemällä muutama näkökohta lapsen huoltajan kuulemisesta. Varsinaisen lapsen kuulemisen käsittely aloitetaan tuomalla esiin yleisesti lapsen kuulemiseen liittyviä tärkeitä näkökohtia. Sen jälkeen käsitellään, miten kuuleminen käytännössä tulisi toteuttaa. Nämä periaatteet koskevat sekä poliisin tekemää lapsen kuulemista että terveydenhuollon asiantuntijoiden tekemää kuulemistä. Lopuksi käsitellään niitä asioita, jotka liittyvät virka-avun pyytämiseen lapsen kuulemisessa.

Rikosuhridirektiivin vaikutuksista asianomistajan kuulemiseen on käsitelty erikseen teoksen luvussa 9.3. Tutkijan on tärkeää mieltää, että rikoksen tunnusmerkistötekijöiden ym. selvittäminen kuulustelussa asianomistajan näkökulmasta on eri asia kuin uhrin suojelutarpeen selvittäminen. Näitä asioita selvitetään mahdollisesti samanaikaisesti, mutta lopputuloksena tulee olla selkeästi erotellut asiakirjat. Kuulustelussa selvitetään mm. epäilty rikos, sen teko-olosuhteet ja sillä aiheutettu vahinko asianomistajan näkökulmasta. Uhrin suojelutarpeen määrittelyssä selvitetään asianomistajan tilanne siitä näkökulmasta, tarvitseeko hän esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä mahdollisesti erityistoimenpiteitä selviytyäkseen paremmin rikosprosessista.

Tämä luku perustuu poliisin antamaan ohjeeseen *Lapsen kohtaaminen poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa* (2020/2013/5071) sekä Julia Korkmanin artikkeliin *Lapsen haastattelemisen hyväksikäyttötapauksissa* kirjassa *Oikeuspsykologia*. Myös Stakesin oppaassa (numero 55) *Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittäminen* käsitellään lapsen kuulemista, mutta on syytä huomioda, että opas on vuodelta 2003 ja voi siten osittain sisältää hieman vanhentunutta tietoa. Tietoa lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn tutkimisesta on luettavissa myös Duodecimin Käypä hoito -suosituksista (2013).

62 Poliisihallitus, 2013a

8.1 Lapsen huoltajan tai muun laillisen edustajan kuuleminen

Kuten edellisessä luvussa tuotiin esiin, alaikäinen lapsi on vajaavaltainen asianomistaja. Alaikäisen lapsen puheoikeutta käyttää yleensä lapsen huoltaja. Mikäli lapsen huoltaja on estynyt edustamaan lasta, käyttää puheoikeutta joku muu lapsen laillinen edustaja, kuten esimerkiksi edunvalvoja.

Lapsen huoltajaa tai muuta laillista edustajaa kuullaan myös esitutkinnan aikana. Lapsen huoltajaa tai laillista edustajaa kuullaan usein asianomistajan edustajan asemassa. Mikäli juttuun määrätään edunvalvoja, tällä ei ole vaikutusta lapsen huoltajan tai muun laillisen edustajan asemaan kuten luvussa 7.1 on kerrottu.

Lapsen huoltajaa tai muuta laillista edustajaa kuullaan ensinnäkin siitä, onko lapsella vaatimuksia asiassa. Jos lapsen edunvalvojana toimivat lapsen vanhemmat, kuullaan heitä yleensä myös muutoin. Vanhempia kuullaan muun muassa esitietojen saamisen tarkoituksessa. Vanhemmat voivat tuottaa arvokasta tietoa lapsen elinoloista, lapsen elämäntapahtumista sekä lapsen käyttäytymisestä vaihtoehtojen selvitysten määrittämiseksi. Sen lisäksi vanhemmilla voi olla paljon tietoa rikosepäilyistä. Vanhempien kuulemisessa käsitellään se, mitä vanhemmat tietävät epäilyistä ja miten he ovat saaneet tietää rikosepäilyistä (onko lapsi kertonut heille asiasta tms.). Juuri esitietojen takia vanhempia kuullaan yleensä ensimmäisen kerran ennen lapsen kuulemista. Tarvittaessa vanhempia voidaan kuulla uudelleen myöhemmin. Järjestys tulee kuitenkin miettiä myös taktisesta näkökulmasta. Poikkeuksena tähän ovat esimerkiksi tilanteet, jossa on vahva ja akuutti epäily, jolloin on todennäköisesti syytä kuulla lapsi heti (ja mahdollisesti uudestaan vanhempien kuulemisen jälkeen).

8.2 Yleistä lapsen kuulemisesta

Lapsen kuuleminen on yksi tärkeimmistä tutkintatoimenpiteistä. Siksi lapsi voidaan jättää kuulematta vain poikkeustapauksissa. Lapsi voidaan jättää kuulematta silloin, jos kuulemisella ei katsota saavutettavan mitään lisäarvoa, esimerkiksi jos lapsi on niin pieni, että luotettavan kertomuksen saaminen on erittäin vaikeaa tai hänellä on kehityksellisiä ongelmia. Tilanne on kuitenkin aina arvioitava tapauskohtaisesti eikä yleisiä ikärajoja voida asettaa, sillä varsinkin alle kouluikäisten lasten kohdalla älyllisen kehitystason vaihtelu yksilöiden välillä voi olla hyvin suurta. Esitutkintalain mukaan poliisin tulee tarvittaessa keskustella tästä alan asiantuntijan kanssa, pääsääntöisesti oikeuspsykiatrisen työryhmän asiantuntijan kanssa (ETL 7:4). Asiasta tulee lisäksi keskustella syyttäjän kanssa.

Rikoksesta epäillyn mahdollinen tunnustus ei ole syy siihen, että lapsen kuuleminen voitaisiin jättää tekemättä. Epäily voi kiistää aikaisemman tunnustuksena tuomioistuimessa, jolloin asiassa ei välttämättä jää jäljelle mitään näyttöä. Toisaalta lapsen kertomus voi tuoda esiin uusia näkökohtia tai seikkoja, joiden perusteella käy ilmi, että epäillyn tunnustus ei voi pitää paikkaansa. Lapsi voi myös kertoa seikkoja, jotka laajentavat rikospäilyä. Tällöin on pohdittava muiden tutkintalinjojen selvittämistä.

Lapsen kuuleminen tulisi tehdä mahdollisimman nopeasti epäilyn ilmitulon jälkeen. Ajan kuluessa lapsen – kuten aikuisenkin – muistikuvat tapahtuneesta kärsivät. Myös lapsen halu kertoa kokemuksistaan voi olla ohimenevää. Mitä enemmän aikaa kuluu tapahtuman ja kuulemisen välillä, sitä suuremmalla todennäköisyydellä lapsen on voitu myös vaikuttaa ulkopuolisten tai epäillyn taholta (manipulointi). Tämä näkökulma kannattaa huomioida myös tilanteessa, jossa lasta joudutaan syystä tai toisesta kuulemaan useammin kuin kerran.

Velvoite kuulemisen suorittamiseen ilman aiheetonta viivytystä ilmenee Euroopan unionin rikoksen uhrin oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista annetussa direktiivissä (2012/29/EU), sen 20 artiklassa. Esitutkintalain pääsääntö ilman aiheetonta viivytystä esitutkinnan suorittamisesta täyttää edellä mainitun edellytyksen (ETL 3:11)⁶³. Hyvänä lähtökohtana voidaan pitää, että uhria koskevat kuulustelut suoritetaan vähintään yhtä ripeästi ja kiireellisenä kuin alle 18-vuotiaan epäillyn asemassa olevan kuulustelut.

Se, että lapsen halu puhua voi olla ohimenevää, tulee huomioida myös akuuteissa tapauksissa. Lapsi saattaa olla halukas tai haluton puhumaan tapahtumasta heti sen tapahtumisen jälkeen. Tällöin toimitaan lapsen ilmaisemalla tavalla. Mikäli lasta on mahdollista kuulla heti tapahtuman jälkeen, voi paikalla oleva poliisimies kuulla lasta alustavasti. Huomion arvoista on, että erityisesti puhumaan halukas lapsi ei välttämättä myöhemmin kerro mitään, kun hän ei saanut kertoa silloin, kun olisi halunnut. Kaikissa akuuteissakin tilanteissa tulee muistaa videoida alustava kuuleminen.

8.2.1 Haastattelujen videointi

Lapsen kuuleminen taltioidaan aina videotallenteelle, kun lapsi on alle 15-vuotias. Pääsääntöisesti alle 15-vuotiaan lapsen ei tarvitse mennä henkilökohtaisesti oikeuteen kertomaan tapahtumista, jos hänen kertomuksensa on tallennettu videotallenteelle jo esitutkinnan aikana ja epäillylle on varattu mahdollisuus tutustua siihen sekä esittää kysymyksiä lapselle kaikista asian selvittämisen kannalta merkityksellisistä seikoista niin halutessaan. Lapsen kuuleminen osana esitutkintaa on siten käytännössä jo osa oikeudenkäyntiä. Tällöin on kysymys kuulemistilaisuuden tallentamisesta todisteena käyttämistä varten ja menettelytavoista tässä tilanteessa säännellään hyvin tarkasti (ETL 9:4), joka asettaakin kuulemiselle erityisiä vaatimuksia. Näiden vaatimusten laiminlyönti voi tapauksesta riippuen johtaa siihen, että tallenne jätetään huomiotta todisteena tuomioistuimen arvioidessa näyttöä tai jopa siihen, että tallennetta ei oteta ollenkaan vastaan todisteena.

Haastattelun sisällön lisäksi videoinnin tekniseen toteutukseen on hyvä kiinnittää huomiota. Tallennuksen äänen ja kuvan laadun tulisi olla mahdollisimman hyvä. On myös tärkeää, että kuultavana oleva lapsi ja haastattelija näkyvät nauhalla. Jos lasta kuullaan useamman kerran, ja ensimmäinen tapaamiskerta on suunniteltu ikään kuin vain tutustumiskerraksi, on tämäkin tapaaminen syytä videoida. Lapsi voi alkaa oma-aloitteisesti kertoa kokemuksestaan, jolloin se on tärkeä saada tallenteelle.

63 HE 66/2015 s. 29–30

Asianomistajan ja todistajan kuulustelu on tallennettava ääni- ja kuvataallenteeseen, jos kuulustelukertomusta on tarkoitus käyttää todisteena oikeudenkäynnissä eikä kuulusteltavaa tämän nuoren iän tai henkisen toiminnan häiriintyneisyyden vuoksi todennäköisesti voida kuulla henkilökohtaisesti aiheuttamatta haittaa kuulusteltavalle (ETL 9:4). Kuulustelussa on otettava huomioon kuulusteltavan kehitystason asettamat erityisvaatimukset kuulustelumenetelmille, kuulusteluun osallistuvien henkilöiden määrälle ja muille kuulusteluolosuhteille. Tallentamisesta on ennen sen aloittamista ilmoitettava kuulusteltavalle. Rikoksesta epäillylle on varattava mahdollisuus esittää kysymyksiä kuulusteltavalle kaikista asian selvittämisen kannalta merkityksellisistä seikoista.

Esitutkinnaassa videotallenteeseen tai siihen rinnastettavaan muuhun kuva- ja äänitallenteeseen tallennettua kuulustelua koskevia säännöksiä on laajennettu uhridirektiivin (2012/29/EU) voimaan saattamisen myötä. Tietyissä tilanteissa esitutkinnaassa tallennettua kuulustelua voidaan käyttää todisteena, jos syytetylle on varattu asianmukainen mahdollisuus esittää kuulusteltavalle kysymyksiä (OK 17:24; ETL 9:4). Näitä tilanteita ovat⁶⁴:

- Henkilö ei ole täyttänyt 15 vuotta tai henkisen toiminnan häiriintyneisyyden vuoksi ei todennäköisesti voida kuulla henkilökohtaisesti aiheuttamatta haittaa kuulusteltavalle.
- Kyseessä on 15–17-vuotias asianomistaja, joka on erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon etenkin hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu
- Kyseessä on rikoslain 20 luvun 1, 2, 4, 5, 6 tai 7 §:ssä tarkoitetun seksuaalirikoksen 15–17-vuotias asianomistaja, joka ei halua tulla oikeudenkäyntiin kuuluttavaksi
- Kyseessä on rikoslain 20 luvun 1, 2, 4, 5, 6 tai 7 §:ssä tarkoitetun seksuaalirikoksen 18 vuotta täyttänyt asianomistaja, jos kuuleminen oikeudenkäynnissä vaarantaisi hänen terveytensä tai aiheuttaisi muuta vastaavaa merkittävää haittaa.

Lapselle tulee aina kertoa, että tilanne videoidaan. Lapselle on kerrottava ikätasoon sopivalla tavalla myös videoinnin syy. Videoinnin tarkoitukseksi voi kertoa muun muassa sen, että poliisimies muistaa asiat sen avulla vielä myöhemminkin ja ne pystytään tarkistamaan. Poliisimiesten kokemuksen mukaan videointi ei suuremmin vaikuta ainakaan pienempien lasten halukkuuteen kertoa, mikäli asiasta ei tehdä erityisen suurta numeroa. Poliisimiehen omalla käyttäytymisellä on tässä suuri merkitys. Jos lasta kuuleva poliisimies itse jännittää tai vierastaa kameraa, heijastuu se helposti lapseen. Mahdollista kamerajännitystä vähentää myös se, että tallennelaitteet on integroituna kuulusteluhuoneeseen niin, etteivät ne ole erityisen näkyvillä. Teini-ikäisten nuorten kohdalla videointi voi joskus vaikeuttaa kuulustelua. Poliisimiesten kokemuksen mukaan se perustuu huoleen siitä, kuka videon tulee näkemään. Nuorille onkin syytä selittää erityisen tarkasti, mikä videoinnin tarkoitus on ja ketkä sen tulevat näkemään.

⁶⁴ Videoinnista ja rikoksen uhrin suojelutarpeen määrittämisestä voit tarkemmin tutustua SM julkaisusta 14/2016.

Tallennuksessa tulee huomioida myös se vaara, että esitutkinta pitkittyy. Esitutkinnan pitkittyminen ja koko rikosprosessin viivästyminen voi johtaa tallenteen käytön estymiseen, sillä alle 15-vuotiaan lapsen videolle tallennettua kertomusta ei saa pääsääntöisesti ottaa oikeudenkäynnissä todisteena huomioon enää sen jälkeen, kun lapsi on täyttänyt 15 vuotta⁶⁵, ellei kysymyksessä ole yli 15-vuotiasta koskevasta erityistilanteesta, jolloin äänitallenteeseen tallennettu kuulustelun käyttäminen todisteena on mahdollista (OK 17:24). Asiaa on käsitelty tarkemmin asianomistajaa tarkasteltavassa luvussa 7.1. Tältä osin on siis kuulustelua suunniteltaessa hyvä ottaa huomioon se, minkä ikäinen lapsi kuulusteluaikana on. Se, että lapsi täyttää mahdollisesti pian 15 vuotta, ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita sitä, ettei kuulustelua kannattaisi tallentaa ääni- ja kuvatallenteelle. Yksi syy tälle voi olla esimerkiksi se, että 15 vuotta täyttäneen lapsen henkisen toiminnan häiriintyminen saattaa kuitenkin edellyttää tallenteen käyttämistä. Samoin tallenteen käyttäminen on mahdollista, jos 15–17 -vuotias asianomistaja on erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon etenkin hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu. Edelleen tallenteen käyttäminen on mahdollista, jos 15–17 -vuotias on seksuaalirikoksen asianomistaja, eikä hän halua tulla oikeudenkäyntiin kuultavaksi. Tallenteelta voi myös myöhemmin tehdä havaintoja lapsen iästä ja kehitystasosta.

Videon sisältö litteroidaan eli kirjoitetaan sanasta sanaan tekstiksi. Litteroidun tekstin tarkoituksena on helpottaa jatkotutkintaa. Tekstistä on muun muassa helpompi etsiä tiettyjä haastattelun kohtia ja käytettyjä sanoja. Lapsen kuulemisesta tehty videotallenne sekä siitä litteroitu teksti tulee molemmat aina liittää osaksi esitutkinta-aineistoa. Tulee kuitenkin huomioida, että esitutkintamateriaaliin liitettävä aineisto on eri asia kuin se, millä tavoin aineisto annetaan asianosaiselle, jäljennöksenä vai mahdollisuutena tulla tutustumaan aineistoon poliisilaitoksella. Videotallenne annetaan pääsääntöisesti esitutkintaviranomaisen luona nähtäväksi, ellei ole ilmeistä, ettei kopion antaminen johda hänen yksityisyyden suojansa loukkaamiseen (JulkL 16 §; ETL 9:7). Tallenteen saa luovuttaa asianosaisille myös asianomistajan suostumuksella (JulkL 16 §). Tallenne tulee kuitenkin aina toimittaa syyttäjälle, muun esitutkintamateriaalin mukana syyteharkintaa varten ja oikeudenkäynnissä esitettäväksi. Epäillylle annetaan esitutkintapöytäkirjan liitteenä ainoastaan litteroitu teksti.

8.2.2 Kontradiktorisuusperiaatteen toteutuminen

Koska lasta ei pääsääntöisesti kuulla oikeudessa vaan esitutkinnan aikana taltioitu lapsen haastattelu on siltä osin osa oikeudenkäyntiä, tulee myös vastakuulustelun mahdollisuus eli niin sanottu kontradiktorisuusperiaate turvata esitutkinnan aikana. Jos epäillylle ei ole varattu tilaisuutta nähdä tallennetta ja esittää sen perusteella lisäkysymyksiä, voi tämä johtaa siihen, ettei lapsen videotallennettua kertomusta saada käyttää todisteena oikeudessa⁶⁶. Rikoksesta epäillylle on varattava mahdollisuus esittää kysymyksiä kuulusteltavalle kaikista asian selvittämisen kannalta mer-

65 Kts. KKO 2008:84

66 Kts. KKO 2006:107

kityksellisistä seikoista. Jos rikoksesta epäilty niin pyytää, hänen kysymyksensä saa esittää myös asiamies tai avustaja. (ETL 9:4).

Mahdollisuus tehdä kysymyksiä tulee olla todellinen, ja epäillylle sekä tämän avustajalle tulee tehdä selväksi, ettei mahdollisuutta tehdä kysymyksiä esitutkinnan jälkeen enää ole. Mahdollisuus vastakuulusteluun tulisi ottaa huomioon alusta asti ja järjestää mahdollisimman nopeasti lapsen kuulemisen jälkeen. Tämä on sekä epäillyn oikeus mutta usein myös lapsen etu, sillä epäillyn esittämät kysymykset saattavat edellyttää lapsen uudelleen kuulemistä. Kaikki lapsen kuulemiskerrat on syytä toteuttaa mahdollisimman nopeasti rikosepäilyn ilmitulon jälkeen. Kysymysten tekemisen mahdollisuuden tarjoamisesta sekä epäillyn kannanotoista siihen tulee tehdä selkeä merkintä esitutkintapöytäkirjaan.

Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että tallenne lapsen kuulemisesta tulee näyttää kokonaisuudessaan epäillylle ja hänen avustajalleen mahdollisimman nopeasti lapsen kuulemisen jälkeen. Esitutkintalain (9:7) mukaan tallenne näytetään epäillylle poliisilaitoksen tiloissa. Videon nähtyään epäillyllä ja hänen avustajallaan on mahdollisuus esittää kirjallisesti kysymyksiä, joita he haluaisivat vielä esitettävän lapselle. Mikäli epäilty haluaa esittää kysymyksiä ja ne päätetään lapselle esittää, järjestetään uusi lapsen kuuleminen. Myös tämä kuuleminen videoidaan ja litteroidaan. Epäillyllä on avustajansa kanssa oikeus nähdä video ja tarvittaessa vielä esittää lisäkysymyksiä.

Vaikka vastakuulustelumahdollisuuden rajoittaminen on rikosoikeudenkäyneissä poikkeuksellista, lapsiin kohdistuvien väkivalta ja seksuaalirikosepäilyjen kohdalla epäillyn ja hänen avustajansa esittämiä kysymyksiä ei automaattisesti hyväksytä esitettäväksi lapselle sellaisenaan. Kysymysten tulee liittyä tutkittavana olevaan asiaan, pyrkiä saamaan asiasta jotain lisäselvyyttä, ja niiden tulee olla myös muutoin asiallisia. Mikäli kysymykset eivät ole aiheeseen liittyviä tai muutoin asiallisia, mutta niillä pyritään lisäämään ymmärrystä tapaukseen liittyen, kysymyksiä ei tule jättää kysymättä, vaan ne tulee muotoilla niin, että ne ovat lapsen haastattelua koskevien ohjeiden mukaisia (ei johdattelevia yms.). Kysymysten tulee olla myös siinä mielessä uusia, että jos samaa asiaa on jo kysytty, sitä ei tarvitse kysyä uudelleen. Poliisi voi pyytää tarvittaessa apua lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisista yksiköistä vastakuulustelun kysymysten muotoiluun.

Harkintaa siitä, kysytäänkö epäillyn esittämät kysymykset lapselta vai ei, tulee tehdä aina yhdessä tutkinnanjohtajan sekä syyttäjän kanssa. On varottava sitä, että hylkäämällä kysymykset vaarannetaan lapsen kertomuksen käyttöä todisteena. Uudet kysymykset voivat myös tuoda uutta tietoa tapahtuneesta. Koska poliisi ei voi aina tietää, mihin epäilty pyrkii kysymyksillään, tulisi poliisimiehen keskustella yhdessä epäillyn ja hänen avustajansa kanssa siitä, mitä teemaa kysymyksillä pyritään selvittämään ennen kuin tehdään harkintaa siitä, esitetäänkö kysymykset lapselle ja jos esitetään, missä muodossa ne esitetään. Mikäli kysymykset päätetään olla esittämättä, pitää asiasta tehdä perusteltu päätös (ETL 11:1) mukaisesti, koska kysymyksessä on ratkaisu, joka voi vaikuttaa asianosaisen oikeuksiin, etuihin tai velvollisuuksiin. Sekä epäillyn esittämät alkuperäiset lisäkysymykset että muokatut kysymykset tulee liittää osaksi pöytäkirjaa.

Epäillylle tulee varata mahdollisuus kysymysten tekemiseen vahingonkorvausvaatimusten perusteen ja määrän osalta. Erityisesti tavallisuudesta poikkeavien korvausten osalta, epäillyllä saattaa olla tarve esittää lapselle kysymyksiä myös vahingonkorvausten perusteen ja määrän osalta. Tämä tulee tehdä tilanteen mukaan ja lapsen ikä huomioiden. Vaikka itse kuuleminen pääasiassa ja tilaisuuden varaaminen epäillylle kysymysten tekemiseksi on tehty asianmukaisesti, voi asiaan liittyvien vahingonkorvausasioiden käsittely edellyttää asianomistajan henkilökohtaista kuulemista käräjäoikeudessa, ellei asiaa ole huomioitu esitutkinnassa.

Epäillyllä on mahdollisuus kieltäytyä tallenteen katsomisesta ja lisäkysymyksien esittämisen mahdollisuudesta. Tästä oikeudesta luopumisen tulee kuitenkin täyttää tietyt vähimmäisvaatimukset. Epäillyn tulee varmuudella ymmärtää, mikä merkitys luopumisella voi myöhemmässä prosessissa olla. Lisäksi luopumisesta tulee tehdä asiakirjoihin, mieluiten vastaajan kuulusteluun, riittävät merkinnät. Luopumista pidetään pätevänä, mikäli epäilty on voinut riittävästi arvioida luopumisen oikeudellisia vaikutuksia. Poliisin tehtävä on varmistua tästä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että epäillylle selvitetään luopumisen merkitys ja tiedustellaan, onko hän ymmärtänyt asian. Luopumisen pätevydestä varmistuminen ja sitä koskevan merkinnän tekeminen tutkintapöytäkirjaan ovat tärkeitä, jotta lapsen tallennettua kertomusta voidaan hyödyntää oikeudessa. Luopumisen pätevydestä varmistuminen ja sen merkitseminen asianmukaisesti korostuvat erityisesti silloin kun epäillyllä ei ole avustajaa. Tällaisessa yhteydessä on kuitenkin syytä vielä muistuttaa epäiltyä hänen oikeudestaan avustajaan ja arvioida myös viran puolesta epäillyn tarvetta avustajaan. Käytännössä on tullut vastaan tapauksia, joissa oikeudenkäynti on jouduttu keskeyttämään vastaajalle myöhemmin määrätyn avustajan esittäessä vaatimuksen vastakuulustelun järjestämisestä.

8.2.3 Haastattelussa läsnä olevat henkilöt

Kun lasta kuullaan asianomistajana, huoltajalla tai lapsen laillisella edustajalla (esimerkiksi hänelle määrättyllä edunvalvojalla) on oikeus olla läsnä lapsen kuulemisessa (ETL 7:14). Huoltajalla ei kuitenkaan ole oikeutta olla läsnä silloin, kun hän on epäiltynä kyseisestä rikoksesta. Myös muussa tapauksessa poliisi voi kieltää laillisen edustajan läsnäolon lapsen kuulemisessa, jos läsnäolon voidaan olettaa vaikeuttavan rikoksen selvittämistä (ETL 7:14). Huoltajan tai lapsen laillisen edustajan läsnäolo tarkoittaa joko läsnäoloa samassa huoneessa lapsen kanssa tai haastattelun seuraamista reaaliajassa toisessa huoneessa.

Luotettavin lapsen kertomus saadaan kuitenkin silloin, kun huoltaja ei ole läsnä samassa huoneessa lapsen kanssa eikä edes seuraa haastattelua viereisessä huoneessa. Tutkimusten mukaan vanhemman läsnäolon on todettu olevan haitaksi haastattelulle⁶⁷. Varsinkin nuoret voivat arastella esimerkiksi alkoholin juomisen kertomisesta vanhempien läsnä ollessa. Lapset voivat myös suojella vanhempiaan ja jättää siksi asioita kertomatta. Koska luotettavan kertomuksen saaminen on kaikkien osapuolten etu, on vanhempien kanssa hyvä keskustella siitä, että huoltaja ei olisi läsnä kuule-

67 Haitoista voi lukea tarkemmin Korkman, 2008: 471

misessa samassa huoneessa. Poliisimiesten kokemuksen mukaan huoltajat yleensä suostuvat lapsen kuulemiseen ilman heidän läsnäoloaan, jos tilanne selitetään heille huolellisesti. Mikäli huoltajat kuitenkin haluavat olla kuulemisessa läsnä, eikä sitä säännösperusteisesti voida kieltää, on heillä siihen oikeus. Ensisijainen vaihtoehto tällöin on se, että huoltajat seuraavat kuulemista toisessa huoneessa. Vanhemmilla on myös oikeus nähdä lapsen kuulemisesta tallennettu video jälkikäteen vaikka eivät olisi seuraamassa kuulemista reaaliajassa.

Joskus hyvin pienet tai arat lapset eivät halua tulla haastattelutilaan ilman vanhempaa. Tällöin voidaan harkita vanhemman läsnäoloa jopa samassa huoneessa. Näissä tilanteissa kyseistä vanhempaa tulee valistaa haastattelun periaatteista ja mikäli läsnä oleva henkilö puuttuu tai muuten häiritsee kuulemisen kulkua, voidaan hänet poistaa huoneesta. Mikäli vanhempi on samassa huoneessa lapsen kanssa, on varmistuttava siitä, että myös vanhempi näkyy tallenteella. Parempi vaihtoehto on kuitenkin pyrkiä poistamaan lapsen pelkoja niin, että kuuleminen voidaan tehdä ilman vanhemman läsnäoloa. Lapsen pelko tai arkuus voi poistua esimerkiksi sillä, että lapsi tutustuu paikkaan ja lapsen kuulemisen suorittavaan poliisimieheen tai psykologiin ennen varsinaista kuulemistä yhdessä vanhempien kanssa esimerkiksi kiertelemällä poliisilaitosta tai lasten ja nuorten oikeuspsykiatrista yksikköä ja juttelemalla muita asioita. Tämä edellyttää aikaa, mutta usein se palvelee hyvään lopputulokseen pääsyä.

Huoltajien, lapsen laillisen edustajan ja poliisimiehen lisäksi haastattelua voi toisessa huoneessa seurata tapauksesta riippuen lasta kuulevan henkilön työpari (lapseen kohdistuneita väkivaltatapauksia tulisi tutkia aina pareittain), lapsen oikeusavustaja, lapsen edunvalvoja, lapsen tukihenkilö, epäillyn oikeusavustaja, syyttäjät ja mahdolliset muut asiantuntijat ja poliisimies silloin, kun haastattelu tehdään lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä. Lapselle on kerrottava hänen ikätasoonsa nähden sopivalla tavalla ennen lapsen kuulemistä, ketkä muut henkilöt ovat seuraamassa hänen kuulemistaan. Esitutkinnasta, pakkokeinoista ja salaisesta tiedonhankinnasta annetun asetuksen mukaan kuulustelupöytäkirjaan on tehtävä merkintä kuulustelussa läsnä olleista henkilöistä (2 §)⁶⁸. Tämä edellyttää, että se myös kerrotaan asianomistajalle. Lapsi voi myös tavata nämä henkilöt kuulemistilan ulkopuolella ennen kuulemistä, jos asia tuntuu askarruttavan häntä.

8.2.4 Haastattelu tulkin avulla

Lähtökohtaisesti lapsen kuuleminen tulee tehdä lapsen vahvimmalla kielellä. Joskus tähän tarvitaan tulkin apua. Esitutkinnassa käytettävästä käsittelykielestä säännelään ETL 4:12:ssa. Säännöksessä on yksityiskohtaisella tavalla käsitelty, mitä kieltä esitutkinnassa käytetään. Erityisen huomionarvoista on, että esitutkintaviranomaisen on huolehdittava tulkkauksesta tai valtion kustannuksella hankittavasta tulkista silloin, kun viranomaisella ei ole käytettävissä viranomaisen kanssa asioivan henkilön kieltä. Muulla kuin suomen-, ruotsin- tai saamenkieliselä on oikeus esitutkinnassa

68 Valtioneuvoston asetus esitutkinnasta, pakkokeinoista ja salaisesta tiedonhankinnasta 122/2014.

käyttää kieltä, jota hän ymmärtää ja osaa puhua riittävästi, sekä viittomakielisellä oikeus käyttää viittomakieltä.

Tulkin käyttö asettaa usein haasteita kontaktin luomiseen lapsen kanssa sekä lapsen kielenkäytön arviointiin ja huomioon ottamiseen. Joskus myös kulttuuriset seikat vaikuttavat haastattelun toteutumiseen tulkkauksen yhteydessä. Esimerkiksi tulkin sukupuolella tai etnisellä taustalla voi olla merkitystä lapsen halukkuuteen kertoa kokemuksestaan.

Mikäli tilanne vaatii tulkin käyttämistä, tulee tulkin kanssa käydä etukäteen tarkasti läpi lapsen kuulemisen periaatteet. Tärkeintä on se, että tulkki kääntää haastattelijan kysymykset sanatarkasti lisäämättä mitään tarkentavia sanoja tai lauseita.

8.2.5 Luotettavuuden arviointi

Kun lapsen kertomusta käytetään todisteena oikeudessa, pohditaan kertomuksen sisällön lisäksi sen luotettavuutta⁶⁹. Luotettavuus kiteytyy pääasiassa siihen, onko lasta johdateltu kuulemisessa vai ei, eli tuottaako lapsi itse kertomuksen vai ei. Mikäli lasta on johdateltu, vähentää se kertomuksen luotettavuutta ja voi siten vaikuttaa kertomuksen näyttöarvoon todisteena. Tässä yhteydessä ei voi olla liiaksi korostamatta kuulemisen suorittaneen tutkijan ammattitaidon merkitystä. Luotettavuuden arvioinnissa pohditaan myös lapsen kertomusta tiedossa olevien esitietojen valossa. Mikäli on tiedossa, että lapsen kanssa on käyty johdattelevia keskusteluja ennen lapsen kuulemistä, on tämäkin omiaan vaikuttamaan kertomuksen luotettavuuteen sitä heikentäen. Sen vuoksi kaikki lapsen kanssa käydyt keskustelut ja niiden sisältö, on mahdollisimman tarkkaan selvitettävä ja mahdollisuuksien mukaan vielä ennen lapsen kuulemistä.

Jos lapsen kuuleminen tehdään virka-apuna lasten ja nuorten oikeuspsykiatriassa yksikössä, luotettavuuden arviointi tehdään usein osana lapsen haastatteluprosessia ja raportoidaan muun lausunnon yhteydessä. Poliisin tekemiin kuulemisiin erillinen luotettavuuden arviointi ei automaattisesti kuulu. Poliisin tekemiin lapsen kuulemisiin voidaan kuitenkin erikseen pyytää luotettavuuden arviointia lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisesta yksiköstä. Tällöin oikeuspsykiatrisen yksikön ammatillaiset tutustuvat esitutkintamateriaaliin ja erityisesti kuulustelutallenteeseen ja kirjoittavat arvion sen luotettavuudesta. Arviointi voi olla tarpeellista erityisesti silloin, jos herää epäily johdatellun mahdollisuudesta tai siitä, että lapsi on keksinyt epäilyyn liittyviä asioita. Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen yksikön ammattilaisten, tutkinnanjohtajan ja syyttäjän tulee yhdessä neuvotella luotettavuusarvioinnin tarpeellisuudesta. Lasten ja nuorten oikeuspsykiatriset yksiköt saavat kirjoittaa lausunnon vain poliisin, syyttäjän tai tuomarin pyynnöstä, joten epäilyllä ei ole mahdollisuutta kääntyä näiden viranomaisten puoleen luotettavuusarviointia varten. On syytä myös muistaa, että vaikka lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen tutkimusyksikkö ottaa kantaa lapsen kertomuksen luotettavuuteen, varsinainen näytön arviointi on tuomioistuimen tehtävä.

69 Ks. kaksi KKO:n ratkaisua näytön arvioinnista lapsen kohdistuvissa seksuaalirikoksissa KKO 2013:97 ja KKO 2014:48.

8.3 Lapsen kuulemisen puitteet

8.3.1 Kuulustelutila ja oheismateriaalia

Lapsen kuuleminen tulisi tehdä tilassa, jossa on sopivat laitteet kuulemisen tallentamista varten, mahdollisuus seurata kuulustelua toisesta huoneesta ja joka on muutoin sopiva lapsen kanssa työskentelyyn. Kuulemisen sujuvuuden takia olisi parempi, että videolaitteet olisivat integroituna kuulemistilaan ilman, että ne tulevat selvästi esiin. Näin lapsi ei kiinnitä niihin liikaa huomiota. Lapselle tulee kuitenkin kertoa videoinnista ja näyttää missä kamera sijaitsee.

Kun lasta kuullaan, tilanne pyritään rauhoittamaan leikiltä, jotta lapsi voi keskittyä rauhassa kertomaan tapahtumista mahdollisimman itsenäisesti. Kuulemishuoneessa ei tulisikaan olla leluja tai muuta oheismateriaalia. Paperia ja kyniä voi varata kuulemistilaan, jolloin lapsi voi tarvittaessa tarkentaa sanomaansa piirtämällä tai kirjoittamalla.

Kuulustelujen puitteiden vaatimuksia tarkennettiin maaliskuussa 2016 voimaan astuneissa esitutkintalakiin tehdyissä muutoksissa, jotka tehtiin Euroopan unionin ja neuvoston asettaman uhridirektiivin perusteella. Uhridirektiivin tarkoituksena on tunnistaa erityissuojelua tarvitsevat uhrit ja turvata heidän oikeutensa erityissuojeluun esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä⁷⁰. Uhridirektiivin myötä esitutkintalakiin säädetyt vähimmäisvaatimukset kuulustelujen olosuhteista täyttyvät Suomessa helpposti jo nykyisellään, sillä Suomessa lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnan kuulemistilat ovat pääsääntöisesti asianmukaiset. Samoin kuulustelijan vaihtumattomuus on ollut lähtökohtana ja kuulustelija vaihdetaan yleensä vain pakottavasta syystä. Saman sukupuolen vaatimus ei pääsääntöisesti suomalaisessa kulttuurissa ole tarpeen, vaan kuulustelut ja kuulemiset pystytään suorittamaan sukupuolineutraalisti. Joissakin tilanteissa tutkijan sukupuolella voi toki olla merkitystä, jolloin se tulisi pyrkiä huomioimaan.

Esitutkintalain (ETL 7:21) mukaan jos asianomistaja on erityisen suojelun tarpeessa ottaen huomioon etenkin hänen henkilökohtaiset olosuhteensa ja rikoksen laatu, eikä se merkittävästi viivytä asian käsittelyä tai siitä aiheudu muuta haittaa:

- asianomistajan kuulustelu on suoritettava suojelun tarpeessa olevien henkilöiden kuulusteluun suunnitelluissa tiloissa
- saman henkilön tai samojen henkilöiden on suoritettava kaikki asianomistajan kuulustelut, jos tämä sitä pyytää ja
- rikoslain 20 luvussa tarkoitettussa seksuaalirikosta koskevassa asiassa ja muussa rikosasiassa, jossa asianomistajalla on siihen rikoksen luonteen vuoksi perusteltu tarve, kuulustelijan on oltava asianomistajan kanssa samaa sukupuolta, jos tämä sitä pyytää.

Uhrin suojelutarpeen määrittämisestä voi lukea lisää kirjan luvusta 9.

70 2012/29/EU

8.3.2 Kuulustelukertojen määrä ja kesto

Lasta kuullaan yleensä 1–3 kertaa. Poliiseilla on usein tarve saada kuulemiset toteutettua kerralla, mutta lasten kanssa pitää edetä lasten ehdoilla ja lasta tulee tarvittaessa kuulla useamman kerran. Poliisimiesten kokemuksen mukaan lapsen kanssa tarvitaan hyvin usein vähintään toinen kuulustelukerta. Enemmän kuin yhden kuulemiskerran hyödyistä on myös tieteellistä näyttöä⁷¹. Etenkin nuorempien lasten tapaaaminen useamman kerran on järkevää, sillä lapset pystyvät tällöin yleensä tuottamaan uusia yksityiskohtia. Lapsen kanssa ei saa hätäillä eikä lasta saa pakottaa kertomaan asiasta. Mikäli lasta pakotetaan tai johdatellaan, on riski, että näyttö lapsen kertomuksen muodossa tuhoutuu. Joskus on myös hyväksyttävä se, että lapsi ei välttämättä kerro kokemuksestaan yhtään mitään, vaikka kuulustelukertoja olisi useita.

Pelokkaan ja aran lapsen kanssa voi olla tarpeen käyttää ensimmäinen kuulustelukerta tutustumiseen. Mahdollisen tutustumiskerran tarve päätetään joko esitietojen perusteella tai ensimmäisen tapaamisen yhteydessä. Tapaamiskertojen määrää ei ole tarpeen tietää varmaksi etukäteen, vaan tapaamisia voidaan lisätä ensimmäisen tapaamisen perusteella. Jos etukäteen on päätetty pitää tutustumiskerta ja lapsi alkaa kertoa rikostapahtumasta heti silloin, tulee suunnitelmia muuttaa, lapselle kertoa kuulemisen säännöt ja taltioida tapaaminen kuulemisena.

Sopiva kuulemisen kesto on yksilöllistä, mutta alle 12-vuotiaan lapsen kuulemista yli tunnin pitäisi välttää. Alle kouluikäisen lapsen kohdalla tunninkin yhtämittainen kuuleminen on liian pitkä. Olennaista on seurata lapsen vireystilaa ja pitää tauko tai tarvittaessa keskeyttää kuulustelu, jos lapsi väsyä. Väsynyt lapsi kertoo helpommin mitä tahansa kuulustelija haluaa kuulla riippumatta siitä, onko se totta vai ei (toisin sanoin on herkemmin johdateltavissa), kuin vireä lapsi.

Epäillyn lisäkysymysten ja vaadittavien vahingonkorvausten perusteen ja määrän perusteella tehtävien lisäkysymysten esittäminen on tarkoituksenmukaista sisällyttää viimeiseen lapsen kuulemistilaisuuteen, mikäli epäillylle on jo voitu antaa mahdollisuus tutustua aikaisempiin tallenteisiin. Mikäli tämän kuulemisen osalta tulee vielä tarve lisäkysymyksille, se voidaan toteuttaa vielä erikseen. Useampi kuuleminen esitutkintavaiheessa on kuitenkin menettelynä parempi kuin että lapsi tai nuori jouduttaisiin tallenteelle kuulemisesta huolimatta kuulemaan henkilökohtaisesti käräjäoikeudessa.

8.3.3 Lapsen valmistelu haastattelua varten

Alle kouluikäisten lasten kohdalla kuulemisen ajankohta tulee suunnitella lapsen tarpeiden mukaan niin, että kuulustelu toteutetaan mahdollisimman otollisena ajankohdalla ajatellen lapsen vireystilaa. Kuulemista ei tehdä esimerkiksi lapsen päiväunien aikaan tai myöhään iltapäivällä, jolloin monet lapset ovat väsyneitä. Tämä asia tulee selvittää lasta päivittäin hoitavan henkilön kanssa suunniteltaessa kuulustelua.

Myös lapsen vanhempi voi valmistella lasta kuulemiseen, mikäli hän ei ole rikoksesta epäilty. Poliisimiehen tulee kertoa vanhemmille, että heidän ei kuitenkaan

71 La Rooy, Lamb & Pipe, 2009

tule keskustella lapsen kanssa oma-aloitteisesti rikosepäilystä. Sen sijaan he voivat kertoa lapselleen, että hän tulee tapaamaan henkilöä, jolle voi jutella asiasta. Vanhempien toistuvat keskustelut lapsen kanssa rikosepäilyyn liittyen ennen varsinaista kuulemistä vähentävät lapsen kertomuksen luotettavuutta. Mikäli poliisi saa tietoonsa, että vanhempi on jutellut asiasta lapsen kanssa, tulisi tästä yrittää saada mahdollisimman tarkkaa tietoa sekä vanhemmalta että lapselta. Tämän tulisi tapahtua niin, ettei toinen osapuoli ole läsnä toista kuultaessa. Esimerkiksi vanhemman ollessa huolissaan lapsesta, että tälle on tapahtunut jotakin, hän saattaa tulla kysyneeksi asiasta suoraan lapselta. Tässä tilanteessa vanhempi saattaa kokea, että lapsi on ”kertonut” tapahtumasta. Tosiasiassa lapsi on saattanut vain nyökätä eikä välttämättä ymmärtänyt lainkaan, mistä oli kyse. Lapselta kysytään, mitä hän muistaa vanhemman kanssa käydystä keskustelusta. Vaikka vanhempi välittäisi poliisille tiedon siitä, mitä lapsi on vanhemmalle kertonut, tulee lasta itseään kuitenkin kuulla tavalliseen tapaan. Ihmiset eivät yleensä muista kovinkaan tarkasti käymiään keskusteluja ja vanhemmat saattavat johdatella huomattavasti enemmän kuin mitä he itse pystyvät havaitsemaan.

8.4 Lapsen kuuleminen käytännössä

Käytännössä varsinainen lapsen kuuleminen voidaan jakaa eri vaiheisiin. Kuuleminen alkaa kontaktin luomisella ja kuulemiseen liittyvien sääntöjen kertomisella. Sen jälkeen tehdään niin sanottu harjoitushaastattelu. Harjoitushaastattelun jälkeen siirrytään varsinaisen epäilyn käsittelyyn, jonka jälkeen kuuleminen lopetetaan. Seuraavassa käsitellään näitä kuulemisen eri vaiheita. Sitä ennen perehdytään kuitenkin kuulemistä edeltävään tärkeään vaiheeseen eli kuulemisen suunnitteluun.

8.4.1 Kuulemisen suunnittelu

Lapsen kuuleminen tulee suunnitella huolella. Tavoitteena on kuitenkin myös toteuttaa kuuleminen mahdollisimman nopeasti epäilyn ilmitulon jälkeen. Jos kyseessä on akuuttitapaus, voidaankin kuuleminen perustellusti tehdä ilman huolellista suunnittelua ja perusteellisten esitietojen hankintaa. Mikäli kyseessä on vanhempi juttu, on syytä kerätä enemmän tietoa kuulemisen suunnittelua varten, jotta kaikki mahdolliset selitykset epäilylle voidaan varmasti huomioida. Kuulemisen suunnittelu etukäteen lisää sen todennäköisyyttä, että se tehdään oikein ja vähentää uudelleen kuulemisen tarvetta. Suunnitelma kuulemisesta on myös hyvä säilyttää, koska sitä voidaan hyödyntää myöhemmin, mikäli kuulemisen luotettavuutta arvioidaan esimerkiksi oikeudessa.

Kuulemisen suunnitteleminen tarkoittaa sitä, että poliisi miettii etukäteen, miten kuuleminen mahdollisesti etenee ja miten asiaa lapsen kanssa käsitellään. Käytännössä suunnitelman tekeminen edellyttää ensin esitietojen hankkimista. Esitietoja hyödynnetään ensinnäkin vaihtoehtoisten selitysten eli hypoteesien muodostamisessa. Hypoteesit ovat kuulemisen keskeinen työväline. Erityisesti hyväksikäyttöön liittyvissä epäilyissä on usein epäselvää, onko rikosta tapahtunut ollenkaan. Epäily voi

selittyä myös jollain muulla kuin rikoksella. Lapsen kuulemisessa on tärkeä hankkia tietoja kaikkien vaihtoehtoisten selitysten näkökulmasta. Siksi erilaisia hypoteeseja on tarpeellista miettiä ennen lapsen kuulemista (lisää hypoteeseista luvussa 6.6). Mikäli rikoksesta on varmaa näyttöä (esimerkiksi valokuva- tai videomateriaalia), epäilylle ei välttämättä ole varteen otettavia vaihtoehtoisia selityksiä, vaan kuulemisen tavoite on kerätä mahdollisimman paljon tietoa tapahtuneesta. Valokuvista ilmenevien vammojen osalta tulee kuitenkin huomioida vaihtoehtoinen selitys vammojen syntymisestä. Tulisi kuitenkin pitää mielessä, että on voinut tapahtua muutakin kuin muusta näytöstä ilmeneviä asioita (esim., pitkälle menevämpää, muihinkin lapsiin kohdistuvaa, tai muiden aikuisten taholta tapahtuvaa hyväksikäyttöä). Kuulemisen suunnittelussa tutkintaparina työskentely tuo tutkittavaan asiaan huomattavasti laajemman näkökulman.

Toiseksi esitietoja hyödynnetään niin sanotussa harjoitushaastattelussa, jossa lapsen kanssa harjoitellaan avointa kerrontaa ennen varsinaista epäilyn käsittelyä (lisää harjoitushaastattelusta luvussa 8.4.3). Kolmanneksi esitiedoista on hyötyä itse kuulemisessa. Mitä paremmin poliisi tuntee lapsen, sitä suurempi todennäköisyys luontevan vuorovaikutussuhteen saamiseksi on.

Esitietojen hankkimisen ja vaihtoehtoisten selitysten jälkeen suunnitellaan itse kuulemistilanteen aloittaminen sekä harjoitushaastattelu. Esitietojen perusteella tulee miettiä, mikä on hyvä aihepiiri kontaktin luomiseen lapsen kanssa ja mikä on hyvä aihe harjoitushaastattelua varten. Sen jälkeen suunnitellaan, kuinka lapselle esitetään epäilyyn liittyviä kysymyksiä johdattelematta häntä tai antamatta liikaa tietoja. Ensimmäinen kysymys tulee miettiä etukäteen erityisen huolellisesti, sillä siinä luodaan pohja asian käsittelylle. Jos kyseessä on akuutti tapaus, josta on jäänyt jälkiä ja jonka takia lapsi on esimerkiksi käynyt lääkärillä, asiasta voi kysyä suoraan: ”*Kuulin, että olet käynyt eilen lääkärillä.*” Jos kyse on vanhemmasta epäilystä, jota tutkitaan huomattavasti epäillyn tapahtuman jälkeen, tilanne on vaikeampi. Epäselvän epäilyn kohdalla pitää viitata tapahtumaan antamatta kuitenkaan liikaa yksityiskohtaista tietoa.

Kuulemiseen suunnitellut kysymykset on syytä kirjoittaa auki ennen kuulemistä. Kuulemista ei tule kuitenkaan suunnitella sanasta sanaan, sillä kuulemisessa pitää olla avoin muutoksille sen mukaan, mitä lapsi kertoo. Kysymysten suunnitteluun suositellaan käytettäväksi NICHD -haastattelurunkoa⁷². NICHD -haastattelurunko on kehitetty alun perin Yhdysvalloissa poliiseille, jotka kuulevat työssään lapsia. Runko perustuu tieteelliseen tietoon lasten haastatteluista ja tavoite on maksimoida lapsen itse antama tieto vaarantamatta kerrotun sisällön luotettavuutta. NICHD -haastattelurunko on puolistrukturoitu haastattelurunko, mikä tarkoittaa, että se tulee muokata aina tapauskohtaisesti epäilyn ja lapsen kehitystason mukaiseksi.

Suomennettua NICHD -haastattelurunkoa käytettiin ensimmäisen kerran Stokesin oppaassa *Lapsen seksuaalisen hyväksikäytän ja pahoinpitelyn selittäminen* vuonna 2003. Lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikoksia tutkivien poliisimiesten kokemuksen mukaan runko on erinomainen työväline lapsen kuulemiseen.

72 Nimi tulee sen paikan nimestä, jossa runko on kehitetty: National Institute of Child Health and Human Development, ks. Kuehne & Connell, 2009; Lamb ym., 2007.

Uusin versio haastattelurungosta löytyy liitteestä 3. Se on muokattu uudemman kansainvälisen kirjallisuuden pohjalta⁷³. Mikäli tutkijalla ei ole vielä kokemusta lapsen kuulemisesta käytännöstä, tulisi runko käydä tarkasti läpi ja suunnitella kuuleminen mielellään lapsen kuulemisia tehneen työparin kanssa, tai mahdollisesti pyytää virka-apuna konsultointia lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisesta yksiköstä. Lasta ei tulisi joutua kuulemaan ilmaan minkäänlaista perehdytystä tehtävään eikä runkoa voi lukea suoraan lapselle vaan se on aina sovellettava tapauksen mukaan.

8.4.2 *Kontaktin luominen ja sääntöjen kertominen*

Varsinainen kuuleminen alkaa kontaktin luomisella lapseen. Kuulustelussa tulisi saada aikaan aito kontakti lapsen kanssa, jotta lapsi voi tuntea olonsa luontevaksi ja turvallisiksi. On tutkittua tietoa siitä, että poliisimiehet, jotka ovat käyttäneet enemmän aikaa luodakseen hyvän kontaktin lapseen, ovat saaneet lapsilta huomattavasti enemmän tietoa epäiltyihin tapahtumiin liittyen kuin ne, jotka eivät ole ymmärtäneet kontaktin merkitystä kuulemistilanteessa⁷⁴.

Kuulemiseen liittyvät säännöt kerrotaan lapselle heti kuulemisen alussa. Lapsella on asianomistajana niin sanottu negatiivinen totuusvelvollisuus (ETL 7:6), eli lapsen ei tarvitse kertoa kokemuksistaan, mutta jos hän kertoo, on lapsi velvollinen pysymään totuudessa. Tämä tulee kertoa lapselle hänen ikätasoonsa sopivalla tavalla. Totuuden ja valheen erottaminen voi kuitenkin olla joskus vaikeaa pienelle lapselle. Poliisimiehen tuleekin tarvittaessa selittää näiden kahden ero. Alle 10-vuotiaiden kohdalla eroa tulee hahmottaa varsin konkreettisesti. Hyvä tapa on harjoitella haastattelun sääntöjä käytännössä konkreettisten esimerkkien kautta. Erityisesti harjoittelu sen esille tuomiseksi, ettei lapsi ehkä tiedä vastausta johonkin kysymykseen, on havaittu olennaiseksi haastattelun laadun kannalta. Lapselta voidaan esimerkiksi kysyä: *“Mikä värinen auto minulla on?”* ja jos lapsi arvaa, voidaan sanoa *“Tiedätkö auton väriä? Ethän voi tietää sitä, koska en ole sitä vielä kertonut sinulle. Nyt kerron sinulle, että se on punainen. Kokeillaan uudestaan, ja muista, että jos kysyn jotain sellaista, johon et tiedä vastausta, sinun tulee sanoa, ettet tiedä. Ei tarvitse keksiä tai arvata. Ymmärräthän?”*. Arvioidakseen lapsen ymmärrystä totuuden ja valheen erosta, voidaan pyytää lasta kertomaan, mitä hän ymmärtää valehtelemisellä. Jos on selvää, että nuori ymmärtää totuuden ja valheen eron, riittää, että korostaa totuuden puhumisen tärkeyttä. Muussa tapauksessa voidaan käyttää rungon ehdottamia esimerkkejä tai omia vastaavia.

Lapselle tulee myös kertoa, että kuulustelu videoidaan ja miksi se videoidaan. On myös tärkeä tehdä lapselle selväksi, että hän voi keskeyttää, kysyä ja korjata kuulustelijaa, jos tämä tulkitsee tai ymmärtää lasta väärin. Lapselle tulee myös kertoa, että on sallittua sanoa, ettei hän tiedä vastausta kysymykseen, ei muista tai ei ymmärrä, mieluummin, kuin keksiä vastauksia, jotka eivät pidä paikkansa. Tätä on syytä toistaa kuulemisen edetessä jos näyttää siltä, että lapsi arvailee vastauksia.

73 Kuehnle & Connell, 2009; Lamb ym., 2007

74 Kuehnle & Connell, 2009

8.4.3 Harjoitushaastattelu

Harjoitushaastattelussa lasta haastatellaan jostain muusta tapahtumasta, joka ei kuitenkaan liity epäilyyn. Harjoitushaastattelun ideana on se, että lapsi totuttelee kertomaan kokemuksistaan mahdollisimman itsenäisesti. Tällainen tilanne on lapselle usein poikkeuksellinen ja jopa vieras. On tärkeää pitää kysymykset mahdollisimman avoimena harjoitushaastattelusta alkaen ja tuoda esiin lapselle, että hän saa kertoa omin sanoin.

Harjoitushaastattelun aikana lasta kuulevan poliisimiehen tai psykologin tulisi muodostaa käsitys lapsen taidosta kertoa tapahtumista. Sen perusteella kuulustelija voi muokata kysymyksiään lapselle sopivaksi ja mahdollisesti myöhemmin verrata lapsen tapaa kertoa väkivalta- tai hyväksikäyttökokemuksesta tapaan kertoa muista asioista. Harjoitushaastattelun aikana tulee tunnustella sitä, päästäänkö ensimmäisellä kerralla ylipäättään varsinaiseen aiheeseen, vai meneekö ensimmäisen tapauksimiskerta tutustumisessa, jos lapsi on esimerkiksi hyvin ujo.

Harjoitushaastattelun aiheen tulee liittyä johonkin todelliseen tapahtumaan, eli tarkoitus ei ole keskustella esimerkiksi elokuvista tai saduista. Sopivan aiheen valinta edellyttää tietoa lapsen lähiaikojen tapahtumista. Tietoa näistä voi selvittää mahdollisissa vanhempien haastatteluissa tai ottamalla yhteyttä lapsen huoltajiin. Niissä akuuteissa tapauksissa, joissa ei ole pystytty selvittämään harjoitushaastattelulle sopivaa aihetta, voi lasta pyytää kertomaan lähiaikoina tapahtuneesta asiasta (esim. joulusta, jos siitä ei ole liian pitkä aika ja mikäli ei ole syytä epäillä, että joulukuusi on saattanut olla hyvin kielteinen kokemus lapselle). Voidaan myös pyytää lasta itse miettimään jotain tapahtumaa kysymällä: ”*Voisitko kertoa jostain hauskasta tapahtumasta, jossa olet viime aikoina ollut mukana / jotain hauskaa / kiinnostavaa tms. jota olet viime aikoina kokenut*”.

Lapselle on hyvä kertoa, että aluksi harjoitellaan vähän sitä, miten tarkasti on tarkoitus kertoa asioita. Tällöin vältetään sitä, että lapsi tai nuori, joka tietää varsinaisen haastattelun syyn, ihmettelisi, miksi haastattelussa puhutaan esimerkiksi joulusta.

8.4.4 Epäilyn käsittely

Harjoitushaastattelun jälkeen siirrytään varsinaisen epäilyn käsittelyyn. Epäilyn käsittelyyn tulee siirtyä mahdollisimman sujuvasti toteamalla esimerkiksi, että ”*nyt kun tunnen sinua vähän paremmin, haluaisin puhua siitä, minkä takia olet täällä tänään*”. Tämän jälkeen lapselta voidaan esimerkiksi kysyä, tietääkö lapsi, miksi hänet on tuotu tänne (ks. lisää esimerkkejä haastattelurungosta). Kun lapsen kanssa päästään puhumaan varsinaisesta epäilystä, on tavoitteena saada aikaan mahdollisimman avointa lapsen kerrontaa tapahtuneesta. Ennen kuulemista tulisi siis pohtia, miten voi päästä epäilyn aiheeseen johdattelematta liikaa ja kun lapsi on alkanut kertoa epäilyyn liittyviä asioita, tulisi kysyä mahdollisimman avoimesti näistä ja vasta lapsen vapaan kerronnan jälkeen fokusoida eri yksityiskohtiin ja pyytää lisää tietoa näistä. Sopivia kysymyksiä tähän on esitelty seuraavassa luvussa.

On tärkeää, että lasta kuuleva poliisimies tai psykologi suhtautuu lapseen ja lapsen kanssa käytyyn keskusteluun koko kuulemisen ajan rauhallisesti ja neutraalisti ja välttää liiallisia tunteenilmauksia. Pieni lapsi on egosentrinen ja ajattelee usein kaiken johtuvan hänestä. Nuori puolestaan on ehkä ollut suhteessa hyväksikäyttäjään vapaaehtoisesti ja kokee itsensä syytetyksi. Esimerkiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tapauksissa lapsi voi puhua kokemuksestaan *me*-muodossa, koska näkee itsensä aktiivisena osapuolena tapahtumiin. Jos kuulustelija tällöin antaa voimakkaan viestin siitä, että hyväksikäyttö on ”*pahaa*” tai ”*väärää*”, lapsi saattaa tulkita tämän syytöksenä itseään vastaan ja mahdollisesti jättää asioita kertomatta.

On myös tärkeää käyttää niitä sanoja, joita lapsi on itse käyttänyt. Lapsella voi esimerkiksi olla oma sana kuvaamaan sukupuolielimiä. On kuitenkin syytä varmistua siitä, mitä kyseinen sana todellisuudessa tarkoittaa. Lapsi voi puhua esimerkiksi lyömisestä tai hiplaamisesta tarkoittaen sillä kuitenkin jotain muuta kuin mitä aikuinen sillä yleensä ymmärtää. Lapsen kuulemisen suorittavalla poliisimiehellä tai psykologilla on hyvä olla muistiinpanovälineet mukana kuulemisessa suunnittelujen kysymysten lisäksi, jotta hän voi kirjata ylös paitsi muistiinpanoja myös lapsen käyttämiä käsitteitä.

Kuulustelun aikana ei saa pelätä mahdollisia hiljaisia hetkiä. Lapsi saattaa tarvita aikaa muodostaakseen vastauksia. Jos lapsi alkaa väsyä, on hyvä pitää pieni tauko tai tehdä päätös siitä, että kuulustelua jatketaan toisella kertaa.

Epäilyn käsittelyn jälkeen siirrytään vielä pois epäilystä. Lasta voidaan kiittää siitä, että hän on kertonut asioista. Lasta ei kuitenkaan tule palkita. Lopussa on hyvä vielä antaa lapselle mahdollisuus täydentää kertomustaan. Lopuksi on hyvä keskustella vielä hetki jostain muusta asiasta. Jos kuulusteltavana on pieni lapsi, lapselle tulee kertoa, tapaako hän vielä haastattelijaa. Jos ei tapaa, on lapselle hyvä perustella, miksi ei. Ei kuitenkaan voi luvata lapselle sitä, että hänen ei tarvitse enää kertoa asiasta koskaan. Isommalle lapselle voi tarkemmin selittää, mitä asian selvittämiseksi tapahtuu seuraavaksi. Lapselle voi halutessaan antaa yhteystiedot.

8.4.5 Kuulemisessa käytetyt kysymykset

Luotettavin kuulustelutulos syntyy niin aikuisen kuin lapsenkin kuulustelussa itenäisellä kerronnalla ja siitä johdetuilla mahdollisimman avoimilla kysymyksillä. Vaihtoehtokysymyksiä tulisi välttää ja johdattelevia kysymyksiä ei saa käyttää ollenkaan. Samaa kysymystä ei saa kysyä uudelleen ja uudelleen, koska tilanteesta muodostuu helposti johdatteleva ja lapsi kokee, ettei hänen edellinen vastauksensa ollut riittävä tai haluttu ja muuttaa vastaustaan olettamiensa odotusten mukaisesti. Joskus ajatellaan, että lapset eivät osaa vastata avoimiin kysymyksiin, vaan kysymysten tulisi olla sellaisia, joihin lapsi voi vastata kyllä tai ei. Tämä ei pidä paikkaansa. Pienetkin lapset osaavat vastata avoimiin kysymyksiin, jos kysymykset asetetaan oikein ja käytetään lapselle sopivaa kieltä. Avointen kysymysten käyttö on todettu hyödylliseksi kaikenikäisten kuulustelutilanteissa, myös epäiltyjen kuulusteluissa⁷⁵. Haastattelija voi kehittää kykyään käyttää aktiivisesti avoimia kysymyksiä.

75 Granhag, 2010

Kysymystyyppit jaetaan yleisesti avoimiin, ohjaaviin, vaihtoehtoisiin ja johdatteleviin kysymyksiin (taulukko 3). Kuulustelussa tulee käyttää avoimia kysymyksiä ja ennen kaikkea välttää johdattelevia kysymyksiä.

Avoimet kysymykset vaativat monisanaista vastausta, esimerkiksi: *”Voitko kertoa kaiken siitä, mitä tapahtui sinä päivänä?”*, *”Kerro siitä lisää?”*, *”Mitä sitten tapahtui?”*. Avoimet kysymykset ohjaavat lasta aktiivisesti etsimään muististaan tietoa tapahtumista, sen sijaan, että haastattelija esittäisi erilaisia vaihtoehtoja, joista lapsi saa valita. Lapsen vastaukset avoimiin kysymyksiin voivat aluksi olla lyhyitä. Se ei kuitenkaan välttämättä tarkoita, etteikö lapsi osaisi vastata kysymykseen. Lapsen lyhyttä vastausta voi täydentää kysymyksellä, jossa käytetään jotain lapsen jo kertomaa tietoa. Lapselta voidaan esimerkiksi kysyä *”Aiemmin kerroit miehestä. Kerro minulle lisää hänestä.”* sen sijaan, että kysyttäisiin suoraan esimerkiksi *”oliko hän vanha vai nuori”* tai *”Sanoit, että hän kosketteli sinua, kerro siitä lisää”* sen sijaan, että kysyy *”Koskiko hän sinua vaatteiden alta?”*.

Ohjaavat kysymykset fokusoivat kysymyksen tiettyihin yksityiskohtiin, esimerkiksi: *”Missä te olitte, kun tämä tapahtui?”* Näitä kysymyksiä voidaan käyttää lapsen kertomuksen epäselvyyksien selvittämiseksi. Toisaalta, jos samaa asiaa voidaan kysyä avoimella kysymyksellä, on se aina parempi. Esimerkiksi sen sijaan, että kysyisi *”Minkä värinen takki hänellä oli?”*, kysytään *”Kerropa hänen vaatteistaan”*. Tällöin lapselle annetaan mahdollisuus kertoa sellaisista vaatteiden ominaisuuksista, joista lasta kuuleva poliisimies tai psykologi ei välttämättä olisi osannut tai huomannut kysyä.

Vaihtoehtokysymykset ovat kyllä/ei-kysymyksiä, kuten esimerkiksi *”Sattui-ko se?”* tai kysymyksiä, jotka sisältävät vaihtoehtoisia vastauksia, kuten esimerkiksi: *”Oliko hän vanha vai nuori?”* Vaihtoehtokysymykset sisältävät aina johdattelun riskin, jos ne sisältävät sellaista tietoa, jota lapsi ei ole ennen maininnut. Tarkentavan kysymyksen esittäminen voi fokusoida kysymyksen sellaiseen yksityiskohtaan, jota lapsi ei muista kovin hyvin tai ei lainkaan, mutta lapsi saattaa kuitenkin vastata kysymykseen ollakseen aikuisen mieleen. Lapset harvoin vastaavat *”En tiedä”*, kun heiltä kysytään vaihtoehtokysymyksiä jopa silloin, kun lapsi ei muista tai tiedä vastausta, tai kun oikeata vastausta ei ole. Kuulustelun luotettavuuden näkökulmasta *”en tiedä”* vastaus on kuitenkin parempi kuin kyllä/ei vastaus, joka ei perustu totuuteen.

Johdattelevat kysymykset ovat kysymyksiä, joilla kuulustelija viestittää mahdollisesti, minkälaisen vastauksen lapsen odotetaan antavan, esimerkiksi: *”Siitä et pitänyt, eihän?”*. Johdattelulla tarkoitetaan muistikuvien vääristymistä sen seurauksena, että henkilölle on annettu tapahtumasta tietoa, joka on muuttanut muistikuvia. Johdateltavuus voi myös johtua sosiaalisesta paineesta. Lapsi voi esimerkiksi sanoa sen, mitä hän arvelee tai tietää kuulustelijan haluavan hänen kertovan. Johdattelulla voidaan siis saada aikaan lapsen kertomus väkivaltakokemuksesta, mutta se voi olla täysin paikkansapitämätön.

Johdattelevat kysymykset ovat erityisen vaikutusvaltaisia silloin, kun lapsen muistikuva tapahtumasta ei ole yksityiskohtainen tai tuore, kun haastattelijan esit-

tämä kysymys on monimutkainen tai lapsi kokee kuulustelijan niin arvovaltaisena, että lapsen on vaikea asettautua hänen mielipidettään vastaan. Tutkimusten mukaan pienemmät lapset ovat herkempiä johdattelulle kuin isommat lapset⁷⁶.

Johdattelevia kysymyksiä ei saa käyttää missään kuulustelun vaiheessa. Esittämällä toistuvasti johdattelevia kysymyksiä, lapsen kertomuksen luotettavuus katoaa. Tämä voi johtaa pahimmillaan siihen, ettei lapsen kertomuksella ole näyttöarvoa ja tuomioistuin jättää kertomuksen todistusharkinnassaan huomioimatta. Toisaalta, johdattelun merkitystä ei tule yliarvioida. Haastattelussa, jossa lapsi kertoo pääsääntöisesti itsenäisesti kokemuksestaan, kertomuksen luotettavuus ei kaadu muutamaankin johdattelevaan kysymykseen. Tällöin tulee vain arvioida, mihin johdattelevat kysymykset ovat johtaneet.

76 Kuehnle & Connell, 2009

Taulukko 3 Lapsen kuulemisen kysymystyyppiä (lähde, Korkman 2008, muokattu)

Kysymystyyppi	Määritelmä	Esimerkki
1. Helpottavat kysymykset	Ei-johdattelevia ilmaisuja joiden tarkoitus on rohkaista lasta jatkamaan kertomusta. Ilmaisut joiden avulla haastattelija pyytää lasta selvittämään jotain, mitä haastattelija ei ole ymmärtänyt tai mitä hän ei ole kuullut.	“Ok” tai “Mm-m” tai toistoja jostain, mitä lapsi on aiemmin sanonut. Lapsi: “Tiedätkö mitä?” Haastattelija: “Mitä?”
2. Avoimet kysymykset	Haastattelijan käyttämät avoimet kysymykset tai ilmaisut, joiden avulla pyritään saamaan lasta palauttamaan itse mieleensä yksityiskohtia. Avoimet kysymykset voivat olla yleisiä tai viitata johonkin lapsen mainitsemaan asiaan.	“Kerro minulle mitä tapahtui.” “Kerro kaikki minkä muistat ajasta hänen mökillään.” ”Sanoit, että hän nukahti sohvalle. Mitä tapahtui ennen sitä?”
3. Ohjaavat kysymykset	Kysymyksiä, joilla pyritään kiinnittämään lapsen huomio lapsen aikaisemmin mainitseisiin seikkoihin, jotka tarvitsevat selkeyttämistä. Ohjaavat kysymykset ovat usein mikä-, milloin-, kuka-, miten-, miksi-, tai koska-kysymyksiä.	“Missä tämä tapahtui?” ”Kerro siitä paikasta kaiken minkä muistat” “Minkä näköinen hän oli?”
4. Vaihtoehto-kysymykset	Kysymyksiä, jotka kiinnittävät lapsen huomion seikkoihin, joita lapsi ei ole aikaisemmin maininnut. Kysymykset ovat muodoltaan kyllä/ei-kysymyksiä tai sellaisia, joissa haastattelija esittää kahta tai useampaa vaihtoehtoista vastausta, joista lapsi voi valita.	“Tekikö hän sinulle jotain sellaista, mistä et tykännyt?” “Oletko nähnyt hänet alastomana?” ”Sanoiko hän, että tästä ei saisi puhua kenenkään kanssa?”
5. Johdattelevat kysymykset	Kysymyksiä, joita esitetään tavalla, joka vahvasti viestittää lapselle, millaisia vastauksia niihin halutaan. Voivat olla yksityiskohtaisia, jolloin ne sisältävät yksityiskohtia, joita lapsi ei ole maininnut. Johdattelevat kysymykset voivat myös olla luonteeltaan yleisiä. Yleiset johdattelevat kysymykset voivat esimerkiksi olla negatiivista palautetta jostakin lapsen kertomasta asiasta. Ne voivat myös olla tilanteita, joissa haastattelija kuvailee tapahtuman laatua tietyllä tavalla, ilman että lapsi olisi kuvannut tilannetta näin.	“Tiedän mitä tapahtui ja myös kenen idea oli mennä sinne. Oliko se sinun ideasi Pekka?” ”Joskus aikuiset koskettavat lapsia tavalla joka tuntuu ikävältä. Tiedän, että sinuakin on koskettu tällä tavalla, eikö niin?” “Kuka riisui alusvaatteesi?” (kun lapsi ei ole maininnut vaatteiden riisumista) “Me emme voi jatkaa tätä haastattelua, ellet kerro minulle mitä oikeasti tapahtui!” ”Sen on täytynyt olla pelottavaa.”

8.5 Lapsen haastattelu virka-apuna terveydenhuollon yksikössä

Lapsen kuuleminen on moniulotteinen tehtävä, joka edellyttää tietoa sekä esitutkin-
nasta ja sen tarpeista että lapsen kehityksestä, psykologiasta ja johdattelusta yms.
Jos poliisimies tekee lapsen kuulemisen yksin, on näiden kaikkien näkökulmien
huomioiminen haasteellista. Siksi lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikos-
epäilyjä tulisikin tutkia vähintään pareittain. Työparin lisäksi poliisi voi kääntyä
muiden ammattilaisten avun puoleen. Poliisi voi pyytää virka-apua terveydenhuol-
lon yksiköstä lapsen kuulemiseen. Poliisiin tulee neuvotella syyttäjän kanssa siitä,
kuka lapsen kuulee.

Jos poliisi pyytää virka-apua terveydenhuollon ammattilaiselta lapsen kuulemi-
seen, tehdään lapsen kuuleminen lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä,
jotka sijaitsevat yliopistollisten sairaaloiden yhteydessä. Lasta haastattelee tällöin
useimmiten oikeuspsykologiaan perehtynyt psykologi. Poliisi voi pyytää virka-apua
lapsen kuulemiseen esimerkiksi silloin, jos lapsi on nuori, lapsella on selkeitä kehi-
tyksellisiä viiveitä, lapsi on teon vuoksi tai muuten traumatisoitunut tai voi yleisesti
huonosti. Virka-apua on syytä harkita myös silloin, jos epäillystä tapahtumasta on
kulunut pitkä aika tai on oletettavaa, että lapsen kertomukseen on päästy vaikutta-
maan. Pohdittaessa virka-avun pyyntöä on myös syytä miettiä poliisin omaa osaa-
mistä lapsen kuulemiseen. Lapsen haastattelu on yleensä tärkein yksittäinen todiste
tapahtuneesta, jolloin sen saaminen luotettavin keinoin on äärimmäisen tärkeää.

Varsinaisen lapsen kuulemisen lisäksi virka-apupyynnöllä voidaan pyytää apua
oikeuspsykiatrian ammattilaisilta jo ennen varsinaista kuulemistä. Virka-apuna voi-
daan pyytää arviota siitä, onko esimerkiksi lapsen käyttäytymisen perusteella syytä
epäillä rikoksen tapahtuneen. Lisäksi lasten ja nuorten oikeuspsykiatriset yksiköt an-
tavat virka-apua lapsen kuulemisen luotettavuuden arvioinnissa. Luotettavuusarvio
pyydetään, kun poliisi on itse kuullut lapsen ja halutaan saada asiantuntijalausunto
siitä, miten luotettavana lapsen kertomusta voidaan pitää.

Virka-apua lapsen kuulemiseen voi pyytää sekä seksuaalisen hyväksikäytön
että muiden väkivaltaepäilyjen kohdalla. Virka-apupyynnön ja päätöksen asiantun-
tijakuulustelijan käyttämisestä haastattelijana tekee aina tutkinnanjohtaja kuultuaan
asiassa ensin syyttäjää. Virka-apupyynnön perusteella tehtäviin haastatteluihin ei
tarvita lapsen huoltajan/edunvalvojan suostumusta. Virka-apupyynnön tehdään kirjal-
lisesti, vaikkakin kiiretilanteessa se voidaan ensin esittää puhelimitse ja toimittaa kir-
jallisesti myöhemmin lasten ja nuorten oikeuspsykiatriseen yksikköön, esimerkiksi
ensimmäisen viranomaispalaverin yhteydessä. Virka-apupyynnössä tulee eritellä se,
mihin virka-apua pyydetään. Seuraavassa esimerkki virka-apupyynnön sisällöstä:

Pyydän oikeuspsykologista haastattelua (tai jos tarvitsee apua pohdinnassa,
onko tarpeen tai mahdollista kuulla lasta tai kannanottoa rikosepäilyyn esitieto-
jen perusteella) lapselle ja asiantuntijalausuntoa tutkimuksen tuloksista epäillyn
lapsen seksuaalisen hyväksikäytön / pahoinpitelyn johdosta. Tutkimuksessa tu-
lisi selvittää miten todennäköistä on, että lapsi on joutunut hyväksikäytetyksi /

pahoinpidellyksi kuvatuilla tavoilla, onko lasta käytetty seksuaalisesti hyväksi / pahoinpidelty muulla tavoin ja miten luotettavana lapsen kertomusta on pidettävä. Lausuntoon tulisi sisällyttää myös arvio tutkimuksissa mahdollisesti selviävien pahoinpitely- ja seksuaalitekojen haittavaikutuksista lapseen.

Lapsen haastattelutilanteet tulee tallentaa ja litteroida, jotta niitä on mahdollisuus rikosprosessin myöhemmässä vaiheessa tarkastella. Mahdollisesta tämän pyynnön vuoksi tehtävistä muista haastatteluista on erikseen keskusteltava rikostutkijan kanssa.

Tämä tutkimuspyyntö, sen nojalla tehdyt tutkimukset ja niissä kertynyt aineisto, sekä niistä annetut lausunnot ovat salassa pidettäviä siten kuin esitutkinta-aineiston julkisuudesta säädetään (JulkL 24.1 §:n 3 kohta) ja voivat olla salassa pidettäviä myös muilla julkisuuslain salassapitoperusteilla. Aineiston julkisuudesta (myös asianosaisten osalta) päättää esitutkinnan aikana tutkinnanjohtaja. Sen vuoksi lapsella tai lapsen huoltajillakaan ei ole oikeutta saada tietoa aineistosta ilman tutkinnanjohtajan arviointia siitä, aiheutuuko tietojen antamisesta haittaa asian selvittämiseksi ETL 4:15 mukaisesti.

Varsinaisen edellä kuvatun pyynnön lisäksi virka-apupyynnössä tulee mainita tutkittavien nimet ja henkilötiedot sekä tarvittaessa edunvalvojan tiedot samoin kuin tapausta tutkivan tutkijan ja tutkinnanjohtajan yhteystiedot. Lisäksi virka-apupyynnön yhteydessä tulee toimittaa tarvittavat taustatiedot, tutkintailmoitus ja jäljennökset mahdollisista esitutkinnassa suoritetuista kuulusteluista.

Lapsen kuulemiseen lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä liittyvät samat ohjeet ja säännöt kuin siihen, että poliisi itse kuulisi lasta. Kuuleminen tulisi suorittaa mahdollisimman pian epäilyn ilmitulon jälkeen. Haastattelijan on osattava kommunikoida lapsen kanssa tavalla, joka tukee mahdollisimman kattavan, yksityiskohtaisen ja tarkan kuvan saamista tapahtumista tai epäilystä rikoksesta. Myös oikeuspsykiatrisessa yksikössä tehdyt haastattelut tulee videoida ja litteroida tekstiksi ja epäilyn oikeus videon katsomiseen ja mahdollisiin lisäkysymyksiin tulee turvata myös näissä tapauksissa.

Koska lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä tehty lapsen kuuleminen tehdään virka-apuna, on se osa esitutkintaa ja siten poliisi on vastuussa sen tarkoituksenmukaisuudesta ja siitä, että kuuleminen tehdään esitutkintaa palvelevalla tavalla. Tämä tarkoittaa sitä, että poliisin on otettava aktiivinen rooli lapsen kuulemisessa oikeuspsykiatrisessa yksikössä. Poliisiin tulee olla aina läsnä, kun lasta kuullaan lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä. Poliisiin tulee osallistua myös lapsen haastattelun suunnitteluun. Poliisi ei kuitenkaan ole samassa huoneessa lapsen ja häntä haastattelevan henkilön kanssa, vaan seuraa haastattelua toisesta huoneesta. Poliisi voi edesauttaa haastattelua tuomalla esiin, mitkä asiat ovat rikos-epäilylle olennaisia sekä pohtia yksikön työntekijöiden kanssa hypoteeseja ja sitä, miten näitä voidaan selvittää haastattelussa.

Vaikka lapsi kuultaisiinkin lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä, muiden asianosaisten ja todistajien kuulemiset tulee lähtökohtaisesti suorittaa poliisin toimesta mahdollisimman pian ilmoituksen ilmitulon jälkeen. Myös kuulemisten järjestyksellä on merkitystä. Erityisesti epäillyn oikeuksien toteutumisen turvaamiseksi hänen kuulemisensa tulisi tapahtua ensimmäisen kerran ennen lapsen kuulemista. Myös vanhempia on hyvä yleensä kuulla ensimmäisen kerran ennen lapsen kuulemistä mahdollisten vaihtoehtoisten selitysten löytämiseksi ja mahdollisten lapsen kanssa käytyjen keskustelujen sisällön selvittämiseksi. Kuulemisjärjestystä tulee kuitenkin miettiä myös taktisesta näkökulmasta tilanteen mukaan. Jos esimerkiksi lapsi on kertonut mahdollisesta hyväksikäytöstä vanhemmille, on vanhempia syytä kuulla ennen lasta. Sen sijaan jos lapsi on kertonut mahdollisesta hyväksikäytöstä esimerkiksi koulussa, voi olla järkevää kuulla ensin lasta. Myös varsin akuuteissa rikosepäilyissä on usein syytä kuulla ensin lasta. Jos lasta kuullaan virka-apuna lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä, tulee poliisiin pitää huolta siitä, että lapsen kuuleminen ja poliisin tekemät kuulemiset toteutetaan sopivassa järjestyksessä.

Poliisi voi pyytää virka-apuna psykologin apua myös oman haastattelun suunnitteluun sekä työparityöskentelyyn. Tällöin psykologi seuraa poliisin tekemää haastattelua ja auttaa tauolla pohtimaan mitä tulisi vielä kysyä. Nykyisin työparityöskentelyä on mahdollista toteuttaa myös etäyhteydellä, mikäli laitoksella on mahdollisuus videoyhteyteen. Tämä on käytännössä mahdollista hyvin pienillä teknisillä järjestelyillä. Videoyhteyden käyttäminen säästää osapuolten aikaa ja mahdollistaa yhteistyön tekemisen yhä useammassa tapauksessa, mikä on kaikille hyödyksi ja omiaan parantamaan poliisien tekemien haastattelujen laatua. Yksiköiltä voidaan myös pyytää konsultointia siihen, onko tietyssä tapauksessa syytä epäillä hyväksikäyttöä ylipäätään (mikäli epäily perustuu lapsen käyttäytymiseen) tai onko enää mahdollista selvittää epäilyä lasta kuulemalla (jos lasta on kuultu jo useamman kerran tai on näyttöä siitä, että lasta on aiemmin johdateltu).

8.5.1 Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen työryhmän antamat lausunnot

Mikäli epäilyä on selvitetty lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisessa yksikössä, voidaan siitä laatia asiantuntijalausunto, jossa tuodaan esille yksikössä esitietojen ja lapsen kertomuksen perusteella tehtyjä johtopäätöksiä. Lausunnossa yleensä otetaan kantaa myös lapsen kertomuksen luotettavuuteen. Ohjeiden mukaan lausunto tulisi valmistua kolmen kuukauden sisällä haastattelusta, mutta tätä määräaikaa ei aina saavuteta. Koska esitutinnan pitkittyminen on merkittävä haitta koko rikosprosessille, voidaan lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen yksikön työntekijöiden kanssa keskustella siitä, missä laajuudessa lausunto on tarpeellista kirjoittaa kussakin tapauksessa. Harkinta siitä, tarvitaanko perusteellinen ja laaja lausunto vai riittävätkö esimerkiksi litteroitu haastattelu ja suppea lausunto tutkimushypoteesien osalta, tulee harkita tapauskohtaisesti. Poliisiin tulee ratkaista tämä yhdessä oikeuspsykiatrisen yksikön ja syyttäjän kanssa. Myös lausuntojen aikataulusta on syytä keskustella etukäteen lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen yksikön kanssa.

Mikäli lausunto pyydetään, voidaan se pyytää samassa virka-apupyynnössä, missä pyydetään varsinaista lapsen kuulemistä. Vaihtoehtoisesti voidaan käyttää erillisiä virka-apupyynnöitä. Mikäli lausuntoon päädytään ja poliisi sen tilaa, tulisi lausunnossa käydä esiin tietyt asiat, jotta se palvelee mahdollisimman hyvin rikostutkinnan tarpeita. Seuraavassa on listattu niitä asioita, joita lausunnossa tulee olla.

1. Lausunnon pyytäjä
2. Lausunnon tarkoitus
3. Tutkittavan nimi
4. Tutkimusolosuhteet (aika, paikka yms.)
5. Tutkimuksen aikana käytössä olleet esitiedot (lastensuojelusiakirjat, terveydenhuollon asiakirjat, puhelinkeskustelut yms.)
6. Esitietojen perusteella laaditut hypoteesit eli vaihtoehtoiset selitykset epäilylle
7. Kaikki tutkimukseen liittyvät tapaamiset ja niiden ajankohdat (lapsen haastattelu, vanhempien tapaamiset yms.)
8. Lapsen haastatteluun vaikuttaneet tekijät (onko viitteitä siitä, että lasta on johdattelu ennen haastattelua, miltä lapsen kertomus vaikuttaa suhteessa hänen kehitystasoonsa, miten lapsen kuuleminen eteni ja minkälaisia kysymyksiä kuulemisessa käytettiin, miten lapsen kertomus sopii yhteen muun tiedon kanssa?)
9. Johtopäätös perusteluineen (mitkä vaihtoehtoisista selityksistä saa tukea ja miten?)
10. Allekirjoitukset ja päiväys
11. Lapsen kuulemisen videotallenne ja siitä sanatarkasti litteroitu teksti liitteenä

Johtopäätöksissä lausunnon kirjoittajan tulee ottaa kantaa siihen, mikä vaihtoehtoisista selityksistä eli hypoteeseista saa tukea ja millä perusteella. Hyvä lausunto vastaakin seuraaviin kysymyksiin: mikä tai mitkä vaihtoehtoisista selityksistä sai eniten tukea, mistä kyseisen vaihtoehdon tuki muodostuu ja mitkä selitykset eivät saaneet tukea. Olennaista on, että lausunnossa käy ilmi se, mitä lapsi on kertonut, miten lapsi on sen kertonut ja miten tuo kertoma tukee tai heikentää tiettyä epäilyä. Pelkästään lapsen käyttäytymistä tulkitsemalla ei ole mahdollista saada luotettavaa tietoa rikosepäilyyn liittyen.

Lausunto kirjoitetaan aina rikosoikeudellista prosessia varten, joten sen tulee olla helposti ymmärrettävä. Kielellisesti lausunnon tulee olla sellainen, että sen ymmärtävät muutkin kuin oikeuspsykologit. Lausunnossa ei siis saa olla liikaa ammattitermejä. Jos lausunnossa on liikaa epäselviä kohtia, perustelut ovat heikkoja tai lausunnossa muuten puutteita, tulee poliisin pyytää uusi lausunto.

8.5.2 *Asiantuntijalausunnoista yleisesti*

Lasten ja nuorten oikeuspsykiatristen yksikön tekemien asiantuntijalausuntojen lisäksi lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä voidaan pyytää myös muita asiantuntijalausuntoja. Myös esimerkiksi lääkärin tekemät lausunnot lapsen somaattisista vammoista ovat asiantuntijalausuntoja. Asiantuntijalausunnoilla tarkoitetaan eri alojen ammattilaisten antamia kirjallisia lausuntoja poliisin tekemän eritellyn virka-apupyynnön mukaisesti. Asiantuntemustiedolla tarkoitetaan tietoa, joka ei kuulu tavalliseen yleissivistyksen piiriin vaan vaatii erityistä ammattitietoa. Henkilöt, joilla tätä tietoa on riittävästi, ovat asiantuntijoita, kuten esimerkiksi juuri lääkärit ja psykologit. Asiantuntijat tekevät toimeksiannon perusteella havaintoja asian kannalta merkittävistä tosiasioista, kertovat niihin liittyviä kokemussääntöjä ja antavat niiden ja tieteellisen kirjallisuuden perusteella lausuntoja. Asiantuntijat eivät siis ole sama asia kuin todistaja. Asiantuntija tekee havaintonsa saamansa toimeksiannon perusteella ja todistaja sen perusteella, että hän liittyy tapahtumaan tietyllä tavalla. Asiantuntijoita voidaan kuulla myös oikeudessa (OK 17:36). Tällöin asiantuntijaan sovelletaan todistajaa koskevia säännöksiä (OK 17:43).

Asiantuntijalausuntojen osalta on huomioitava, että asianosaiset saattavat myös itse hankkia asiantuntijalausuntoja ja tarjota niitä esitutkintapöytäkirjaan liitettäväksi kuulustelukertomustaan täydentävänä kirjallisena selvityksenä. Tähän asianosaisella on oikeus (ETL 7:1). Mikäli asianosaisen toimittaman asiantuntijalausunnon sisältö ei joltakin osin vastaa ”terveen järjen” mukaista tapahtumainkulkua, esitutkintaviranomaisen kannattaa hankkia jo esitutkinnan aikana toinen asiantuntijalausunto. Vaikka esitutkintaviranomainen on hankkinut asiantuntijalausunnon, asianosaiset saattavat hankkia itselleen edullisemmän asiantuntijalausunnon esitutkinnan jälkeen oikeudenkäyntiä varten. Oikeudenkäynnissä on näissä tilanteissa täysin vastakkaisia asiantuntijalausuntoja asiasta ja käräjäoikeus tekee ratkaisun normaaleja todistelusäännöksiä noudattaen.

9 UHRIN SUOJELUTARPEEN MÄÄRITTÄMINEN

Tässä luvussa käsitellään Euroopan parlamentin ja neuvoston asettamia säännöksiä liittyen erityissuojelua tarvitsevien uhrien tunnistamiseen ja heidän oikeuksiinsa erityissuojeluun esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä (2012/29/EU). Direktiivi annettiin 25.10.2012 ja Suomi on sitoutunut siihen täydentämällä kansallista lainsäädäntöä siten, että se vastaa direktiivin vaatimuksia. Sen myötä tätä niin sanottua uhridirektiiviä tulee soveltaa tarvittaessa myös lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinnassa. Lähtökohtana voidaan pitää, että lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä on lähes aina sellaisia piirteitä, että uhrin suojelutarpeen määrittely on välttämätöntä siihen tehtyä erillistä lomaketta käyttäen.

Direktiivissä erityissuojelun tarpeessa olevalla uhrilla tarkoitetaan henkilöä, joka on erityisen altis toissijaiselle ja toistuvalla uhriksi joutumiselle, pelottelulle ja kostotoimille. Direktiivissä edellytetään, että kaikista uhreista tehdään yksilöllinen arviointi uhrin haavoittuvuuden tunnistamiseksi ja sen arvioimiseksi, mitä erityistoimenpiteitä uhrin suojelemiseksi asiaa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä käsiteltäessä tarvitaan. Direktiivin edellyttämä henkilökohtainen arviointi erityisten suojelutarpeiden määrittämiseksi on tehtävä hyvissä ajoin rikosoikeudellisen menettelyn kuluessa ja siinä on arvioitava erityistoimenpiteiden tarvetta sekä esitutkinnassa että oikeudenkäynnissä toteutettavien toimenpiteiden osalta. Esitutkintavaiheessa tehty arviointi ei kuitenkaan sido tuomioistuinta.

Direktiivissä edellytettyä systemaattista haavoittuvien uhrien erityistarpeiden kartoittamista ei Suomessa ole aikaisemmin ollut. Useat oikeudenkäynnissä nykyisin käytössä olevat suojelutoimenpiteet ovat sellaisia, ettei niiden tarvetta esitutkintavaiheessa systemaattisesti ole arvioitu ja pyyntö on tehty oikeudenkäynnin alkaessa tai vähän ennen pääkäsittelyä. Käytännössä esimerkiksi asianomistajan kuuleminen oikeudessa sermin takaa tai vastaajan läsnä olematta on tapahtunut yleensä joko asianomistajan avustajan tai syyttäjän pyynnöstä. Seuraavaksi käsitellään lyhyesti ne muutokset, jotka on tehty uhridirektiivin myötä esitutkintalakiin. Sen jälkeen käsitellään lyhyesti erityissuojelun tarpeen arviointia käytännössä. Käytännössä suojelutarpeen arviointimenettelyssä kannattaa käyttää apuna SM julkaisua 14/2016 *Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja*, jota käytetään myös tämän luvun taustana.

9.1 Uhridirektiivin aiheuttamat muutokset esitutkintalakiin

Uhridirektiivin voimaan saattaminen kansallisella tasolla on aiheuttanut muutoksia lainsäädäntöön. Tässä yhteydessä ei käsitellä kaikkia näitä muutoksia vaan keskitytään yksinomaan esitutkintalakiin tehtyihin muutoksiin. Osa muutoksista on sellaisia, että ne koskevat kaikkia asianomistajia yleisesti, ei siis pelkästään lapsia, ja siksi muutokset käydään läpi lyhyesti eikä näitä muutoksia ole huomioitu erikeen kirjan muissa luvuissa.

Uhridirektiivi on aiheuttanut muutoksia esitutkintalakiin seuraavasti:

- Asianomistaja on oikeutettu saamaan tekemästään rikosilmoituksesta kirjallisen vahvistuksen (ETL 3:1)
- Asianomistajalle tehtävää ilmoitusvelvollisuutta asianomistajan oikeuksista esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä on laajennettu (ETL 4:18)
- Asianomistajan mahdollisuus saada tukea ja suojelua on laajennettu (ETL 4:10). Asianomistajalta on tietyissä tilanteissa (erityisen suojelun tarve, rikoksen luonne tai asianomistajan olosuhteet) tiedusteltava suostumusta yhteystietojen välittämiseen tukipalvelujen tarjoajalle. Asianomistajan suostuessa yhteystiedot on välitettävä ilman aiheetonta viivytystä.
- Asianomistajalle tehtävä henkilökohtainen arviointi (ETL 11:9a) on säännelty laissa ja esitutkintaviranomaiselle on asetettu velvoite arvioida, onko asianomistajan suojelemiseksi tarpeen toteuttaa erityistoimenpiteitä.
- Erityisen suojelun tarpeessa olevan asianomistajan kuulustelun toteuttamista on tarkennettu (ETL 7:21).
- Asianomistajan oikeutta asiakirjojen käännöksiin on laajennettu (ETL 4:13)
- Asianomistajalla on tietyissä vakavissa rikoksissa mahdollisuus saada ilmoitus vangin tai tutkintavangin vapauttamisesta ja muusta poistumisesta vankilasta tai säilytystilasta (ETL 4:19)
- Asianosaisjulkisuutta koskevaa säännöstä on muutettu (ETL 4:15). Asianosaisella (tässä tapauksessa epäillyllä) ei ole oikeutta saada tietoa edellisen kohdan vangin tai tutkintavangin vapauttamiseen liittyvistä ilmoitusten välittämisestä asianomistajalle (JulkL 11 § 2 mom 7a kohta).

9.2 Uhrin suojelutarpeen määrittäminen

Uhridirektiivissa (22 artikla) edellytetään asianomistajan henkilökohtaista arviointia, jonka tarkoituksena on asianomistajan haavoittuvuuden ja erityisen suojelun tarpeen tunnistaminen sekä asianomistajan mahdollisesti tarvitsemien erityistoimenpiteiden määrittäminen. Uhridirektiivin edellyttämä rikoksen uhrin suojelutarpeen määrittäminen on säänneltyä esitutkintalain 11 luvun 9 a §:ssä, jossa säädetään asianomistajan henkilökohtaisesta arvioinnista. Säännöksen mukaan esitutkintaviranomaisen on ilman aiheetonta viivytystä arvioitava, onko asianomistaja asiaa esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä käsiteltäessä erityisen suojelun tarpeessa sekä arvioitava, ovatko erityiset toimenpiteet esitutkinnan tai oikeudenkäynnin aikana tarpeen. Arvioinnissa on otettava huomioon etenkin asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja rikoksen laatu sekä asianomistajan käsitys toimenpiteen tarpeellisuudesta.

Esitutkintaviranomaisen on arvioitava, onko asianomistajan suojelemiseksi tarpeen, että:

- Kuulustelu tehdään suojelun tarpeessa olevien henkilöiden kuulusteluun suunnitelluissa tiloissa (ETL 7:21)
- Kuulustelu suoritetaan saman henkilön / samaa sukupuolta olevan henkilön toimesta (ETL 7:21)
- Asianomistajan kuulustelu tallennetaan todisteena oikeudenkäynnissä käyttämistä varten (ETL 9:4)
- Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä vastaajan läsnä olematta (OK 17:51)
- Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä näkösuojan takaa (OK 17:51)
- Asianomistajaa kuullaan pääkäsittelyssä hänen henkilökohtaisesti läsnä olematta (OK 17:52)
- Suullinen käsittely tuomioistuimessa toimitetaan yleisön läsnä olematta siten kuin oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa annetun lain (370/2007) 15 §:n 6 kohdassa säädetään

Arviointi tehdään *Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirjan*⁷⁷ mukaan kaksivaiheisesti, jossa hyödynnetään *Asianomistajan suojelutarve* -lomaketta. Ensimmäisessä vaiheessa arvioidaan, onko heti selvää, ettei asianomistaja ole suojelun tarpeessa johtuen rikoksen tyypistä ja/tai henkilökohtaisista olosuhteista. Uhrin suojelutarvetta määritettäessä tarkastellaan esimerkiksi ensin onko rikos sellainen, jossa asianomistaja ei yleensä ole erityisen suojelun tarpeessa (esimerkiksi näpistys tai muu lievä rikos). Lisäksi tarkistetaan, ettei asianomistajan henkilökohtaisiin olosuhteisiin liity seikkoja, jotka aiheuttavat asianomistajalle uhan tunnetta tai pelkoja tai muuta sellaista, mitä prosessin aikana toteuttavilla suojelutoimilla voitaisiin lievittää tai poistaa. Jos mikään arviointilomakkeen seikoista ei tule kuulustelun aikaisessa keskustelussa esille, arviointilomaketta ei täytetä. Tällöin asiasta tehdään merkintä kuulustelulomakkeen merkittyyntä kohtaan ”ei tarvetta perusteelliselle arviolle” ja arviointiprosessi päättyy. Asianomistajan oma näkemys on otettava huomioon myös tässä ensimmäisessä vaiheessa.

Kun ensivaiheen arvioinnissa päädytään siihen, että jokin seikka tukee erityisten suojelutoimien määrittämistä, arviointilomake täytetään asianomistajan kanssa kuulustelun lomassa tai lopuksi. Esitutinnan aikaisia suojelutoimia on tällöin jo saatettu toteuttaa, ja niistä tehdään vain asianmukaiset merkinnät arviointilomakkeelle. Kun tiedot on kirjattu, suojelun tarve saatetaan tutkinnanjohtajalle harkittavaksi. Tutkinnanjohtaja arvioi suojelutarpeen saamiensa tietojen perusteella kokonaisharkinnalla. Tutkinnanjohtajan tulee kuulla myös syyttäjää erityisen suojelun tarpeesta ja edellä mainittujen toimenpiteiden tarpeellisuudesta, jos asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet tai rikoksen laatu sitä edellyttävät. Tutkinnanjohtaja merkitsee arviointilomakkeelle oman esityksensä suojelutoimiksi, pääsääntöisesti syyttäjän kuulemisen jälkeen. Lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnassa on yleensä sellaisia piirteitä, että syyttäjän kuuleminen on perusteltua. Uhrin suojelutarpeen arviointi on tehtävä uudelleen, jos arvioinnin perusteena olevat seikat muuttuvat merkittävästi.

Arviointi voidaan tehdä uudelleen myös, jos siihen on muuten perusteltua aihetta. Esitutkinnan päättämisen jälkeen arvioinnin tekemisestä uudelleen päättää syyttäjä.

Erityisten suojelutoimien tarpeen määrittämisessä on siis otettava huomioon asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet ja epäillyn rikoksen laatu. Asianomistajan henkilökohtaisiin olosuhteisiin kuuluvat sekä asianomistajan henkilökohtaiset olot että asianomistajan henkilökohtaiset ominaisuudet.

Asianomistajan henkilökohtaisina oloina otetaan huomioon:

- Asianomistajan suhde tai riippuvuussuhde rikoksentehtijään
- Asianomistajan aiemmat kokemukset rikoksista
- Muut olosuhteet

Asianomistajan henkilökohtaisina ominaisuuksina otetaan huomioon:

- Ikä
- Sukupuolisuuteen liittyvät seikat
- Etninen alkuperä
- Uskonto tai vakaumus
- Terveystila
- Vammaisuus
- Maassa oleskeluun liittyvät seikat
- Kommunikaatiovaikeudet

Epäillyn rikoksen laadun osalta otetaan huomioon:

- Epäillyn rikoksen teko-olosuhteet ja seuraukset
- Rikostyyppi

Uhrin suojelutarvetta määritettäessä käsitellään usein samoja asioita kuin rikoksen tunnusmerkistötekijöitä selvitettäessä. Tutkijan kannattaa kuulusteluja tehdessään tiedostaa, että on toisaalta eri asia selvittää, onko rikos tapahtunut, ja toisaalta onko asianomistajalla tarvetta erityisjärjestelyihin esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä uhrin suojelutarpeen perusteella.

Asianomistajan suojelutarve -lomake voi olla saatavilla koko kuulustelun ajan, mutta lopullisten merkintöjen yhteydessä kannattaa arvioida lomaketta myös asianosaishenkilön näkökulmasta. Asianosaishenkilön myötä lomakkeen tiedot ovat pääsääntöisesti muiden asianosaisten nähtävillä. Tästä asiasta voi lukea lisää kirjan luvusta 16.4. Niin ikään kannattaa arvioida, onko lomakkeelle tehty sellaisia merkintöjä, jotka ovat merkityksellisiä tunnusmerkistön täyttymistä arvioitaessa ja ne tulisikin siirtää varsinaiseen kuulusteluun⁷⁸. *Asianomistajan suojelutarve* -lomake löytyy Kameleon lomakkeistosta.

78 SM julkaisu 14/2016 *Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja* on löydettävissä Poliisin Intranetistä. Käsikirjasta voit lukea tarkemmin asianomistajan henkilökohtaisista oloista ja ominaisuuksista sekä epäillyn rikoksen laadusta.

9.3 Asianomistajan kuuleminen rikoksen johdosta ja suojelutarpeen määrittäminen

Lapsen kuulemista on käsitelty kattavasti kirjan luvussa 8. Pienen lapsen kuulemisessa uhrin suojelutarpeen määrittäminen ei edellytä keskustelua lapsen itsensä kanssa. Hän ei ymmärrä, eikä hänen tarvitsekaan ymmärtää, mistä arvioinnissa on kysymys. Pienen lapsen ollessa asianomistajana, asiasta tulee keskustella lapsen huoltajan tai lapselle määrätyn edunvalvojan kanssa.

Mitä vanhemmasta lapsesta on kysymys ja erityisesti tilanteessa, jossa on kysymys jo 15 vuotta täyttäneestä nuoresta, uhrin suojelutarpeen selvittäminen ja sen merkitys tulee pääsääntöisesti käsitellä lapsen tai nuoren itsensä kanssa. Tällöinkin asiasta on kuitenkin hyvä keskustella myös hänen huoltajansa tai hänelle määrätyn edunvalvojan kanssa. Tässä keskustelussa tulee huolehtia siitä, että asianomistajalla on riittävät edellytykset arvioida, mikä merkitys hänen kieltäytymisellään henkilökohtaisesta kuulemisesta tuomioistuimessa on⁷⁹. Asia on 15–17 vuotiaiden osalta ajankohtainen erityisesti kahdessa tilanteessa; asianomistajan kertomuksen tallentaminen erityisen suojelutarpeen (ETL 9 luku 4 § 4 mom 1 kohta) perusteella tai tilanteessa, kun tietyn seksuaalirikoksen asianomistaja ei halua tulla oikeudenkäyntiin kuultavaksi (ETL 9 luku 4 § 4 mom 2 kohta). Asianomistajalle tulee selvittää ne riskit, joita näytön jättäminen tallenteen varaan saattaa aiheuttaa. Tallennettu kertomus ilman kyselymahdollisuutta pääkäsitelyssä antaa lähtökohtaisesti normaaliprosessia heikommät edellytykset näytön arviointiin⁸⁰.

79 Lue lisää todistelun välittömyyden toteutumatta jäämisestä LaVM 4/2015 – HE 66/2015 s. 8

80 Asiasta on luettavissa enemmän SM julkaisusta 14/2016

10 EPÄILLYN KUULUSTELU

Tässä luvussa käydään lyhyesti läpi epäillyn kuulusteluun liittyviä asioita. Epäillyn kuulustelu lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä ei poikkea aikuisiin kohdistuneiden väkivaltarikosten yhteydessä tehtävästä epäillyn kuulemisesti ollenkaan siinä määrin, mitä asianomistajan kuuleminen. Siksi tässä yhteydessä asiasta nostetaan esiin vain muutamia poliisimiesten kokemuksen myötä esiin tulleita seikkoja, jotka ovat hyvä muistaa⁸¹.

Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen kohdalla epäillyn kuulustelu tulisi suunnitella huolellisesti. Tutkijan on syytä varautua siihen, että rikoksesta epäilty ei juuri koskaan tunnusta tekoaan näissä tapauksissa. Onkin tärkeää, että siihen on varauduttu suunnitelluilla kysymyksillä ja lähestymistavoilla. Myös sillä voi olla merkitystä, missä vaiheessa prosessia epäiltyä kuullaan, joten taktisesti epäillyn kuulustelu on syytä suunnitella huolella.

Poliisiin tulee suhtautua epäiltyyn koko kuulustelun ajan neutraalisti riippumatta siitä, kuinka törkeään rikokseen henkilön epäillään syyllistyneen. Oppikirjaan kokemuksiinsa jakaneiden poliisimiesten mukaan kuulustelijan kannattaa rauhoittaa itsensä ennen kuulustelun alkua ja valmistautua tilanteeseen niin, että tunteet pysyvät hallinnassa.

Epäillyn kuulustelussa tärkeintä on saada epäilty kertomaan tapahtumista niin, että rikoksen teko aika, -paikka, -tapa ja rikoksen tunnusmerkistö tulevat mahdollisimman hyvin selvitettyiksi. Epäillyn kuulustelu on suositeltavaa videoida, vaikka se kirjoitettaisiinkin normaalisti kuulustelupöytäkirjan muotoon. Kysymysten muotoilussa epäillyn kuulustelussa voi käyttää samanlaista lähestymistapaa kuin lapsenkin kuulustelussa, eli pyytää epäiltyä ensin kertomaan mahdollisimman avoimilla kysymyksillä tutkittavana olevasta rikoksesta, ja tarvittaessa sitten tarkentaa hänen kertomaansa yksityiskohtaisemmillä kysymyksillä. Mitä enemmän epäilty kertoo oma-aloitteisesti rikoksen yksityiskohdista, sen luotettavampana näyttönä kertomusta voidaan pitää.

Kun rikollisen teon tutkinnassa epäilty on alle 15-vuotias eli syyntakeeton, hän ei voi käyttää itse puhevaltaa kuulustelussa. Siksi alle 15-vuotiaan rikollisesta teosta epäillyn huoltajalla tai muulla laillisella edustajalla on oikeus olla läsnä kuulustelussa. Jos epäilty on 15–18-vuotias, laillisella edustajalla on oikeus olla kuulustelussa, jos edustaja saa käyttää vajaanpuhevaltaa. (ETL 7:14). Alaikäisen vastaajan edunvalvoja, huoltaja tai muu laillinen edustaja käyttää itsenäisesti vajaanpuhevaltaa (OK 12:2). Jos rikoksesta epäiltynä olevaa alle 18-vuotiasta on tarkoitettu kuulustella, tulee myös sosiaaliviranomaisille antaa mahdollisuus olla kuulustelussa läsnä. Poliisiin tulee tehdä ilmoitus sosiaaliviranomaisille aina, jos rikoksesta epäilty on alle 18-vuotias ja heille on varattava mahdollisuus olla läsnä kuulustelussa. Kuulustelun jälkeen kuulustelupöytäkirja on toimitettava viipymättä sosiaaliviranomaisille (ETL 7:16). Mikäli alle 18-vuotiaan rikoksesta epäillyn huoltaja, muu laillinen edustaja tai sosiaaliviranomainen ei ole kuulustelussa läsnä, tulee poliisin järjestää kuulusteluun kuulustelutodistaja (ETL 7:11).

81 Epäillyn kuulemisesta yleisesti voi lukea Helminen ym., 2014

Mikäli joudutaan tilanteeseen, että alle 15-vuotiaan epäillään syyllistyneen rikolliseen tekoon, on kysymyksessä rikollisen teon tutkinta esitutkintalain (ETL 3:5) mukaisesti. Alle 15-vuotiaan kuulemisessa rikollisen teon johdosta tulee muistaa, että lasta tulee kohdella hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. Alle 15-vuotiaan teon johdosta kuultavan kuulustelu tulee videoida ja litteroida tekstiksi samoin periaattein kuin alle 15-vuotiaan asianomistajan kuuleminen. Tämä aineisto saattaa jossakin tilanteessa, esim. erillisenä siviiliasiana käsiteltävän vahingonkorvausasian yhteydessä, olla tarpeellinen asianomistajan etujen turvaamiseksi.

11 TODISTAJAT

Tässä luvussa käsitellään todistajien kuulustelua. Todistajien kuulusteluun liittyvät säännökset eivät poikkea mitenkään tutkittaessa lapsiin kohdistuneita väkivalta- ja seksuaalirikoksia. Todistajia voidaan myös valita samoilla periaatteilla, mitä tehdään aikuisiin kohdistuneissa väkivaltarikoksissa. Tähän lukuun on koottu erityisesti poliisimiesten kokemustietoa siitä, millaisia todistajia yleensä lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä kuullaan⁸².

Todistajat määritellään ulkopuolisiksi henkilöiksi, joita kuullaan esitutkinnassa rikoksen ja sen teko-olosuhteiden selvittämiseksi. Todistajat eivät siis ole asianosaisia. Todistajana voidaan kuulla henkilöitä, jotka tietävät asiasta jotain, ja heidän tehtävänään on kertoa juuri se tieto, mitä heillä on kyseisestä asiasta. Esitutinnan aikana ei saa käyttää todistajana sellaisia henkilöitä, jotka eivät saisi todistaa tutkitavasta rikoksesta oikeudenkäynnissä (ETL 7:7).

Oikeudenkäymiskaaren mukaan jokaista muuta paitsi jutun asianosaista voidaan kuulla todistajana (OK 17:29). Asianomistajaa, jolla ei ole vaatimuksia, kuulustellaan rikosasiassa oikeudenkäynnissä todistajana mutta esitutkinnassa asianomistajana, kuten luvussa 7.1. on todettu. Todistajana kuulustellaan rikosasiassa oikeudenkäynnissä myös henkilö, johon on kohdistettu toimenpiteitä saman teon perusteella tai siihen välittömässä yhteydessä olevan teon perusteella. Näitä toimenpiteitä ovat syyttäminen, rangaistusmääräyksen, rikesakon tai tulevaisuudessa vastaavassa sakkomenettelyssä annetun rangaistuksen perusteella, esitutkinnan jättäminen toimittamatta tai sen lopettaminen sekä syyttämättäjättämispäätöksen tekeminen. Nämä henkilöt eivät kuitenkaan anna todistajanvakuutusta eikä heitä vastaan voida käyttää niskoittelevaa todistajaa koskevia pakkokeinoja, kuten uhkasakkoa tai painostusvankeutta.

Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä todistajana voidaan kuulla hyvin monenlaisia henkilöitä. Ensisijaisia todistajia ovat luonnollisesti mahdolliset silminnäkijät. Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä on kuitenkin varsin harvoin silminnäkijöitä. Todistajana kannattaakin siksi kuulla myös niitä henkilöitä, joille lapsi on kertonut kokemuksestaan. Nämä ihmiset voivat tulla esille jo tutkintapyynnössä. Lapsi on esimerkiksi kertonut kokemuksestaan koulun terveydenhoitajalle, joka on tehnyt lastensuojeluilmoituksen, ja jonka perusteella on tehty tutkintapyyntö. Tällöin on mahdollista kuulla terveydenhoitajaa todistajana ottaen kuitenkin huomioon oikeudenkäymiskaaren säännökset (OK 17:14) todistamiskiellosta. Lapsi voi myös omassa haastattelussaan tuoda esille, kenelle hän on asiasta kertonut. Jos lapsi ei haastattelussaan tuo oma-aloitteisesti esiin näitä henkilöitä, on poliisimiehen hyvä kysyä niitä. Näitä henkilöitä voivat olla esimerkiksi päiväkodin työntekijät, koulun työntekijät (erityisesti terveydenhoitaja, koulukuraattori tai koulunkäyntiavustaja), isovanhemmat, lapsen kavereiden vanhemmat tms.

Lapset, varsinkin tytöt, kertovat kokemuksistaan usein myös kavereilleen. Esimerkiksi teini-ikäisten tyttöjen ystävillä voi olla hyvinkin paljon tietoa tapauksesta. Lasten käyttämisestä todistajana säännellään esitutkintalaissa. Todistajana ei

82 Yleisesti todistajista voi lukea Helminen ym., 2014

voida siis käyttää henkilöä, joka ei saisi todistaa rikoksesta sen oikeudenkäynnissä ja lähtökohtaisesti alle 15-vuotiaita ei kuulla oikeudessa. Todistajan yleisten kelpoisuusvaatimusten mukaan (OK 17:27) alle 15-vuotiasta voidaan kuitenkin kuulla todistajana, jos tuomioistuin harkitsee tämän soveliaaksi ja jos henkilökohtaisella kuulemisella on asian selvittämiseksi keskeinen merkitys eikä kuuleminen todennäköisesti aiheuta henkilölle sellaista kärsimystä tai muuta haittaa, joka voi vahingoittaa häntä tai hänen kehitystään. Esitutkintalain mukaan (ETL 7:7) mukaan alle 15-vuotiaan kuulemisesta todistajana päättää tutkinnanjohtaja. Esitutkinnassa on syytä ottaa huomioon, että tällainen henkilö on syyntakeeton, eikä hänellä siten ole sanktioitua velvollisuutta pysyä totuudessa⁸³.

Joskus poliiseilla on korkea kynnys kuulla toista lasta todistajana, koska sen pelätään aiheuttavan haittaa lapselle. Käytännössä alle 15-vuotiasta lasta kuitenkin voidaan ja tulee kuulla todistajana, jos kysymys on merkittävästä intressistä. Poliisin tulee kuitenkin muistaa, että alle 15-vuotiaan lapsen kuulustelussa todistajana poliisin on huolehdittava siitä, että lapsi tulee kohdelluksi ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. Todistajana kuultavaa lasta on siten kohdeltava samoin periaattein kuin asianomistajana olevaa lasta. Lasta ei yleensä kutsuta todistamaan asiassa oikeuteen, ja siksi alle 15-vuotiaan lapsen kuulustelu todistajana videoidaan ja litteroidaan samoin kuin lapsen kuuleminen asianosaisena. Alle 15-vuotiaan kuultavan henkilön huoltajalla tai edunvalvojalla on oikeus olla kuulustelussa läsnä (ETL 7:14). Kuulusteltavan pyynnöstä kuulustelussa on oltava läsnä luotettava sekä oikeustoimen ja toimituksen todistajan esteellisyydestä annetun lain (734/2015) 1 §:n mukaan esteetön todistaja. (ETL 7:11). Tutkija voi myös omasta aloitteestaan kutsua todistajan paikalle. Jollei kuulustelua voida tutkintaa vaarantamatta viivyttaa, se saadaan kuulusteltavan pyynnöstä huolimatta suorittaa ilman todistajaa. (ETL 7:11) Kuulustelutodistajan käyttö voidaan korvata kuulustelutilaisuuden tallentamisella ääni- ja kuvatallenteeseen, jos siten voidaan riittävän luotettavasti osoittaa kuulustelun suorittamistapa ja kuulustelun aikaiset tapahtumat (ETL 7:11). Alle 15-vuotiaan todistajan kuulemisen tallentaminen ääni- ja kuvatallenteeseen on pääsääntö ja siten kuulustelutodistajan käyttäminen ei ole tarpeellista, kun tallentaminen tehdään asianmukaisella tavalla.

Lisäksi todistajana voidaan kuulla esimerkiksi henkilöitä, jotka ovat nähneet lapsessa vammoja, tai henkilöitä, jotka voivat kertoa lapsen mahdollisesta muutuneesta käyttäytymisestä epäillyn teon jälkeen. Näitä henkilöitä voivat myös olla esimerkiksi päiväkodin tai koulun henkilökuntaan kuuluvat ihmiset.

Myös epäiltyinä olevasta henkilöstä voidaan saada lisätietoa todistajien avulla. Todistajia voidaan kuulla esimerkiksi sen vuoksi, että pyritään selvittämään epäillyn seksuaalista käyttäytymistä. Todistajien valinnassa tulisi myös huomioida se, että esitutkinnassa on selvitettävä ja otettava huomioon sekä rikoksesta epäiltyä vastaan että hänen puolestaan vaikuttavat seikat ja todisteet. Sen vuoksi syyttömyyttä tukeva todistelu on yhtä tärkeässä asemassa kuin sitä vastaankin puhuva todistelu (ETL 4:1).

83 Helminen ym. 2014, 554

12 PAKKOKEINOT

Tässä luvussa käsitellään pakkokeinoja. Pakkokeinojen käyttöä säännellään tarkoin laissa. Pakkokeinojen edellytyksiin liittyen lainsäädännössä ja toimintaohjeissa ei ole pääsääntöisesti eroja siinä, onko kyseessä lapsen vai aikuisen kohdistunut rikos. Sen sijaan monissa pakkokeinoissa on erikseen todettu, että sen kohdentaminen alle 15-vuotiaaseen ei ole mahdollista. Tällöin on kyse vakavammasta puuttumisesta henkilön oikeuksiin.

Koska eroavaisuuksia pakkokeinojen käytössä aikuisiin tai lapsiin kohdistuneissa rikoksissa ei juuri ole, tässä luvussa ei käsitellä kaikkia pakkokeinoja ja niiden edellytyksiä. Luvussa keskitytään niihin pakkokeinoihin, joita lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan erikoistuneet poliisimiehet kokevat joko tärkeimmiksi tai vaikeimmiksi. Toisena rajauksena on tehty se, että luvussa keskitytään yksinomaan tutkintaan liittyviin pakkokeinoihin. Esimerkiksi vapautteen liittyvät pakkokeinot on jätetty tämän tarkastelun ulkopuolelle. Myös niistä voidaan kuitenkin todeta se, että ne eivät eroa mitenkään, tutkittiin sitten lapsiin tai aikuisiin kohdistuneita väkivaltarikoksia⁸⁴.

12.1 Etsinnät ja takavarikko

Erilaiset etsinnät tulevat usein kysymykseen lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkinnassa. Paikkaan kohdistuvia etsintöjä ovat yleinen tai erityinen kotietsintä sekä paikanetsintä.

Yleisellä kotietsinnällä tarkoitetaan kotirauhan suojaamassa paikassa (RL 24:11) toimitettavaa etsintää. *Erityisellä kotietsinnällä* tarkoitetaan etsintää sellaisessa tilassa, jossa etsinnän kohteeksi on syytä olettaa joutuvan tietoa, josta on velvollisuus tai oikeus kieltäytyä todistamasta (Oikeudenkäymiskaaren 17:10, 17:11, 17:12, 17:13, 17:14, 17:16, 17:20 tai 17:21). Yleinen kotietsintä voidaan tehdä myös henkilön löytämiseksi. *Yleinen kotietsintä henkilön löytämiseksi* saadaan toimittaa esitutkintaan noudettavan, kiinni otettavan, pidätettävän tai vangittavan, tuomioistuimeen tuotavan tai sinne rikosasian vastaajaksi haastettavan taikka henkilönkatsastukseen toimitettavan löytämiseksi hänen hallinnassaan olevassa paikassa. Muualta, kuin henkilön hallinnassa olevasta paikasta, henkilöä voidaan tavoitella vain, jos etsittävän henkilön voidaan erittäin pätevin perustein olettaa olevan siellä.

Paikanetsinnällä tarkoitetaan puolestaan etsintää, joka toimitetaan muussa kuin kotirauhan suojaamassa paikassa tai erityisen kotietsinnän kohteena olevassa paikassa, vaikka siihen ei ole yleistä pääsyä tai yleinen pääsy siihen on rajoitettu tai estetty etsinnän toimittamisajankohtana. Paikanetsintä voidaan tehdä myös kulku-neuvon. *Laite-etsinnällä* tarkoitetaan tietokoneessa, telepäätelaitteessa tai muussa vastaavassa teknisessä laitteessa tai tietojärjestelmässä etsinnän toimittamishetkellä olevaan tietosisältöön kohdistettavaa etsintää.

⁸⁴ Pakkokeinoista yleisesti sekä tässä esitettyjen pakkokeinojen edellytyksistä voi lukea Helminen ym., 2014 ja Tolvanen & Kukkonen, 2011.

12.1.1 Kotietsintä ja paikanetsintä

Varsinkin lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyissä kotietsintä on syytä toteuttaa hyvin matalalla kynnyksellä, koska rikoksesta epäillyiltä on mahdollista löytää muun muassa esineitä, tallenteita tai kuvamateriaalia, jotka selvittävät asiaa. *Paikassa, joka ei ole rikoksesta epäillyn hallinnassa*, saadaan kotietsintä toimittaa vain, jos rikos on tehty siellä tai epäily on otettu siellä kiinni tai jos muuten voidaan erittäin pätevin perustein olettaa, että etsinnässä löytyy säännöksen 1 momentin 2 kohdassa tarkoitettu esine, omaisuus, asiakirja, tieto tai seikka. Kotietsinnän edellytyksistä säädetään PKL 8 luvun 2 §:ssä.

Pakkokeinolain (8:5) mukaan sille, jonka luona kotietsintää toimitetaan, tai hänen poissa ollessaan paikassa asuvalle, työskentelevälle tai muuten luvallisesti oleskelevalle on varattava tilaisuus olla etsinnässä saapuvilla tai kutsua siihen oma todistaja. Poliisilla on velvollisuus oma-aloitteisesti kertoa pakkokeinon kohteena olevalle henkilölle tästä oikeudesta. Tilaisuuden varaamisesta voidaan poiketa vain silloin, jos se viivyttää toimitusta merkittävästi. Laki ei selkeästi kerro, mitä tarkoitetaan merkittävällä viivytyksellä. Laillisuusvalvontaratkaisujen⁸⁵ mukaan poikkeustilanteita tulee tulkita ahtaasti. Ratkaisujen perusteella poikkeamisen säännöstä näyttää mahdollistavan se, jos paikan haltija käyttäytyy toimituksen aikana niin, että kotietsintä käy mahdottomaksi tai sen tarkoitus muutoin vaarantuu. Sen sijaan se, että henkilön voidaan olettaa käyttäytyvän häiritsevästi, ei vielä riitä perusteluksi jättää läsnäolomahdollisuus varaamatta. Viivytykseen ei voida vedota myöskään resurssiperustein tai sillä, että asianosaisen vartiointi aiheuttaa lisätyötä. Sen sijaan asianosainen voi käytöksellään aiheuttaa tilanteen, jolla hän viivyttää etsintää, jolloin etsintä voidaan tehdä ilman läsnäoloa. Tällainen käyttäytymisen perusteella tapahtuva läsnäolo-oikeuden evääminen tulee olla kuitenkin hyvin perusteltu.⁸⁶

Lapsiin kohdistuvissa väkivaltatapauksissa kotietsinnän yllätyksellisyys on siinä mielessä tärkeä, että epäily ei ehtisi hävittämään mahdollista kuvamateriaalia tai muuta näyttöä. Siksi selkeä ennakoilmoitus kotietsinnästä ei tule kysymykseen. Jotta epäillyn oikeudet muun muassa läsnäolon osalta kuitenkin täyttyvät, tutkintatoimenpiteet on kokonaisuutena syytä suunnitella erityisen tarkasti. Jos tapauksessa on esimerkiksi tarve kiinnioltolle, voitaisiin kiinniotto ja kotietsintä suorittaa samaan aikaan. Mikäli rikoksesta epäiltyä ei oteta kiinni, tulisi kotietsinnän ajankohta suunnitella niin, että epäily pääsee paikalle, mutta hän ei pääse ennen etsintää hävittämään mahdollista todistusaineistoa. Tässä korostuu jälleen tutkinnan suunnitelmallisuuden tärkeys.

Kotietsinnän toimittamispaikalla oleva henkilö saadaan poistaa paikalta, jos hän käyttäytymisellään haittaa etsinnän toimittamista tai vaarantaa sen tarkoituksen toteutumisen. Hänen liikkumistaan toimittamispaikalla voidaan myös rajoittaa sen estämiseksi, ettei hänen tietoonsa tule salassa pidettäviä tietoja tai tutkimuspaikan tai -kohteen eristämisen turvaamiseksi (PKL 8:6). Poistamisen tai rajoittamisen edellytyksenä on, että se on välttämätöntä poistamisen tai rajoituksen tavoitteen saa-

85 Helminen ym., 2012a: 985; Savela, 2012

86 Savela, 2012

vuttamiseksi. Tämänkin säännöksen soveltaminen saattaa tulla lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnassa ajankohtaiseksi.

Kotietsinnän lisäksi tulee tarvittaessa suorittaa myös paikkaan kohdistuva etsintä muihin kohteisiin. Paikanetsintä saadaan (PKL 8:4) toimittaa esineen, omaisuuden, asiakirjan, tiedon tai seikan löytämiseksi, jos etsinnässä voidaan olettaa löytyvän tutkittavana olevaan rikokseen liittyvä takavarikoitava esine, omaisuus, asiakirja tai tieto, jäljennettävä asiakirja, vakuustakavarikkoon määrättävä omaisuus tai seikka jolla voi olla merkitystä rikoksen selvittämisessä. Paikanetsintä voidaan tehdä myös henkilön (esitutkintaan noudettava, kiinni otettava, pidätettävä, vangittava, tuomioistuimeen tuotava tai sinne rikosasian vastaajaksi haastettava taikka henkilönkatsastukseen toimitettava) löytämiseksi.

12.1.2 Laite-etsintä

Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen yhteydessä tehdyissä kotietsinnoissa ja paikkaetsinnoissa on erityisen tärkeää kiinnittää huomio tietokoneisiin ja muihin digitaalisiin laitteisiin (lisää elektronisista aineistoista luvussa 14). Kotietsinnässä tai paikanetsinnässä löydetyn tietokoneen sisältö on yleensä syytä tutkia tarkasti ja takavarikoida joko data tai tarvittaessa koko tietokone tai jäljentää data myöhemmin poliisilaitoksella. Mikäli tietokone tai sen sisältö tutkitaan, on kyseessä laite-etsintä (PKL 8:20), jonka edellytykset (PKL 8:21) vastaavat pitkälti esineellisen kotietsinnän edellytyksiä (PKL 8:2). Laite-etsintä on kuitenkin oma pakkokeinonsa, jonka toteuttaminen tulee jättää asiantuntijan tehtäväksi.

Laite-etsinnän yhteydessä kannattaa huomioida datan säilyttämismääräystä koskeva säännös (PKL 8:24). Sen mukaan, jos ennen laite-etsinnän toimittamista on syytä olettaa, että data, jolla voi olla merkitystä tutkittavana olevan rikoksen selvittämiseksi, häviää tai sitä muutetaan, pidättämiseen oikeutettu virkamies voi antaa datan säilyttämismääräyksen. Sillä määrätään dataa hallussaan tai määräysvallassaan pitävä, ei kuitenkaan rikoksesta epäiltyä, säilyttämään se muuttumattomana. Määräys voi koskea myös dataa, jonka voidaan olettaa tulevan laitteeseen tai tietojärjestelmään määräyksen antamista seuraavan kuukauden aikana. Määräyksestä on pyynnöstä annettava kirjallinen todistus, jossa yksilöidään määräyksen kohteena oleva data. Rikostutkinnallisten tarkoituksenmukaisuussyiden tai asian kiireellisyyden sitä edellyttäessä laite-etsintä saadaan toimittaa etäetsintänä, jossa laite-etsintä toimitetaan käyttämättä etsinnän kohteena olevan henkilön luona tai hallussa olevaa laitetta (PKL 8:27). Tällöin esimerkiksi tietokoneen sisältöä tutkitaan sähköisen etäyhteyden avulla.

12.1.3 Takavarikko ja jäljentäminen

Etsinnän jälkeen tulee usein ajankohtaiseksi erilaisten esineiden, omaisuuden tai asiakirjojen haltuun ottaminen ja takavarikointi. Esine, omaisuus tai asiakirja voidaan takavarikoida (PKL 7:1), jos on syytä olettaa, että sitä voidaan käyttää todisteena rikosasiassa, se on rikoksella joltakulta viety tai se tuomitaan menetetyksi. Säännös koskee esineiden ja asiakirjojen lisäksi ainetta sekä dataa.

Datalla tarkoitetaan tietoa, joka on teknisessä laitteessa tai muussa vastaavassa tietojärjestelmässä tai sen tallennusalustalla. Datan takavarikoinnin osalta on huomattava, että aikaisemmin sen takavarikoiminen on ollut mahdollista vain todisteena tai että se on joltakulta viety perusteella. Säännöstä on kuitenkin muutettu (SK 357/2016) ja 1.9.2016 alkaen datan takavarikointi on edellä mainittujen perusteiden lisäksi mahdollista myös menettämisseuraamusperusteella. Käytännössä tämä tarkoittaa, että laittomat kuvamateriaalit, ohjelmat yms. takavarikoidaan yhdessä sen laitteen kanssa, missä ne sijaitsevat tai ilman laitetta todiste ja menettämisseuraamus perusteella. Syyttäjä vaatii tällaisen datan menetettäväksi, mutta samalla data on luonnollisesti näyttönä rikoksen tapahtumisesta. Datan takavarikointiin on syytä hakea apua ICT-tutkijoilta mahdollisimman varhaisessa vaiheessa, ettei tärkeää todistusaineistoa menetetä. Erityisesti apua tulee hakea silloin, jos data sijaitsee ns. pilvipalvelimella.

Takavarikkoon on kuitenkin asetettu rajoituksia (PKL 7:3). Ensinnäkin säännöksessä on ns. ehdottomia kieltoja. Asiakirjaa tai muuta takavarikoitavaa kohdetta ei saa takavarikoida tai jäljentää todisteena käytettäväksi, jos se sisältää tietoa, josta on oikeus tai velvollisuus kieltäytyä seuraavien oikeudenkäymiskaaren 17 luvun säännösten perusteella:

- OK 17:10 – Valtionsalaisuudet ja kansainväliset suhteet
- OK 17:11 – Neuvottelusalaisuudet
- OK 17:12 – Julkisyhteisön virkamiehet ja työntekijät
- OK 17:13 – Avustajasalaisuudet
- OK 17:14 – Terveystieteiden ammattihenkilöt
- OK 17:16 – Uskonnollisten yhdyskuntien papit tai muut vastaavassa asemassa olevat
- OK 17:20 – Lähdesuoja
- OK 17:21 – Anonyymit todistajat

Jos salassapitovelvollisuus tai salassapito-oikeus perustuu sovittelijoita, oikeudenkäyntiavustajia, terveydenhuollon ammattihenkilöitä, uskonnollisten yhdyskuntien pappeja ja muussa vastaavassa asemassa oleviin tai lähdesuojaa koskeviin todistamiskieltoihin, edellytyksenä takavarikoimis- ja jäljentämiskieltoille on lisäksi, että takavarikoitava kohde on sen

- henkilön hallussa, jota todistamiskielto koskee,
- sellaisen henkilön hallussa, joka on todistamiskielto kohteen palveluksessa tai muuten hänen apunaan tai
- sen henkilön hallussa, jonka hyväksi salassapitovelvollisuus tai salassapito-oikeus on säädetty.

Takavarikoimista ja jäljentämistä ei ole kuitenkaan kielletty kaikissa tilanteissa. Takavarikoimis- ja jäljentämiskielto ei koske seuraavia tilanteita:

- Jos salassapidon kohde suostuu takavarikoimiseen ja jäljentämiseen koskien sovittelijan, virkamiehen ja julkisyhteisön työntekijän asianosaistietoja, oikeusavustajien ja tulkkien pois lukien rikosasian vastaajan avustajaa ja tulkkia, terveydenhuollon ammattihenkilön tai uskonnollisen yhdyskunnan papin tai muun vastaavassa asemassa olevan salassapitovelvollisuutta.

- Jos lähdesuojan kohteena oleva henkilö suostuu takavarikoimiseen ja jäljentämiseen.
- Tutkittavana on rikos, josta säädetty ankarin rangaistus on vähintään kuusi vuotta vankeutta ja tuomioistuin voisi tutkittavaa rikosta koskevassa oikeudenkäynnissä velvoittaa terveydenhuollon ammattihenkilön, muun kuin rikosasian vastaajan oikeudenkäyntiasiamiehen ja tulkin tai sananvapauslain lähdesuojaan vetoavan todistamaan.
- Jos tutkittavana on rikos, jonka kohteena on oikeudettomasti hankittu, paljastettu tai käytetty tieto eikä takavarikoitava asiakirja tai kohde ole lähdesuojan piirissä olevan henkilön hallussa.

Rikoksesta epäillyn tai häneen oikeudenkäymiskaareissa tarkoitettussa läheisessä suhteessa olevan hallusta aikaisemmin voimassa ollutta takavarikkokieltä ei enää ole.

Takavarikon vaihtoehtoina voi olla jäljentäminen. Asiakirjan jäljentäminen ilman takavarikkoa on asetettu uudessa pakkokeinolaissa jopa ensisijaiseksi menetelyksi. Asiakirjan takavarikoiminen todisteena käytettäväksi on korvattava sen jäljentämisellä, jos jäljennös on riittävä todistelun luotettavuuden kannalta (PKL 7:2). Asiakirja on jäljennettävä ilman aiheetonta viivytystä sen haltuun ottamisen jälkeen. Jäljentämisen jälkeen asiakirja on viipymättä palautettava sille, jolta se on otettu haltuun. Asiakirjalla tarkoitetaan myös datan muodossa olevaa asiakirjaa (PKL 7:1).

12.2 Vakuustakavarikko

Myös mahdollisuus vakuustakavarikkoon on tärkeä huomioida lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen esitutkinnassa. Omaisuutta saadaan määrätä vakuustakavarikkoon sakon, rikokseen perustuvan vahingonkorvauksen tai hyvityksen tai valtiolle menetettäväksi tuomittavan rahamäärän maksamisen turvaamiseksi (PKL 6:1). Edellytyksenä vakuustakavarikon määräämiselle on, että omaisuus kuuluu henkilölle, jota on syytä epäillä rikoksesta tai joka voidaan rikoksen johdosta tuomita korvaamaan vahinko tai maksamaan hyvitystä tai menettämään valtiolle rahamäärä, ja on olemassa vaara, että mainittu henkilö pyrkii välttämään sakon, vahingonkorvauksen, hyvityksen tai rahamäärän maksamista kätkemällä tai hävittämällä omaisuuttaan, pakenemalla tai muulla näihin rinnastettavalla tavalla. Vakuustakavarikkoon saadaan panna omaisuutta enintään määrää, jonka voidaan olettaa vastaavan tuomittavaa sakkoa, vahingonkorvausta, hyvitystä tai menettämisseuraamusta.

Omaisuuden määrääminen vakuustakavarikkoon asianomistajan vahingonkorvausten maksamisen turvaamiseksi olisi suositeltava toimenpide, mikäli edellytykset ovat olemassa. Huomionarvoista on, että kätkemiseen, hävittämiseen ym. toimenpiteen tapahtumisen tasosta riittää, että ”on olemassa vaara”. Poliisihallitus on kiinnittänyt asiaan huomiota jo 7.4.2011 antamallaan kirjeellä vahingonkorvaussaatavien turvaamisessa väkivaltarikoksissa aina, kun saatavien turvaaminen on mahdollista.

Erityisen tärkeää on huomata, että pidättämiseen oikeutettu virkamies voi määrätä väliaikaisen vakuustakavarikon, jos asia ei siedä viivytystä ja jos vakuustaka-

varikosta säädetty edellytykset ovat ilmeisesti olemassa (PKL 6:3). Kohteena oleva omaisuus saadaan ennen väliaikaisen vakuustakavarikon täytäntöönpanoa ottaa mainitun virkamiehen päätöksellä esitutkintaviranomaisen haltuun, jos se on tarpeen täytäntöönpanon turvaamiseksi (PKL 6:3). Väliaikainen vakuustakarikko edellyttää poliisilta aktiivista toimimista asiassa, mutta on hyvä keino asianomistajan vahingonkorvauksiin liittyvien oikeuksien turvaamiseen. Edellä mainitussa Poliisihallituksen kirjeessä väkivaltarikosten osalta todetaan, että väliaikaistoimenpiteiden tehokkaalla käytöllä ja vaatimusten tekemisellä omaisuuden panemisesta vakuustakavarikkoon aina, kun sen käytölle on olemassa edellytykset, on huomattava merkitys väkivaltarikosten ennaltaehkäisyn kannalta. Tämä sama merkitys on varmasti myös lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten kohdalla.

12.3 Salainen tiedonhankinta ja salaiset pakkokeinot

Salaisesta tiedonhankinnasta säädetään poliisilain 5 luvussa ja salaisista pakkokeinoista pakkokeinolain 10 luvussa. Pakkokeinojen käytössä on tärkeää aina tietää, milloin työskennellään poliisilain ja milloin esitutkintalain ja pakkokeinolain puolella. Tämä erottelu korostuu erityisesti salaisen tiedonhankinnan ja salaisten pakkokeinojen kohdalla, koska lainsäädännössä on molemmissa laeissa edellytyksiltään hyvin samansisältöiset säännökset, mutta niiden soveltamisala on erilainen. Rikosten ennalta estäminen, paljastaminen tai vaaran torjuminen tapahtuu poliisilain salaista tiedonhankintaa koskevilla säännöksillä ja rikoksen selvittäminen pakkokeinolain säännöksillä.

Erityisen tärkeää on huomata, että jos rikoksen estämiseksi tai paljastamiseksi aloitetun salaisen tiedonhankinnan aikana (poliisilain perusteella tapahtuva) ilmenee, että on syytä epäillä tiedonhankinnan kohteena oleva rikos tehdyksi, tiedonhankintaa saadaan jatkaa rikoksen selvittämiseksi poliisilain 5 luvun nojalla annetun luvan nojalla kolme vuorokautta, enintään kuitenkin luvan voimassaoloajan. Jos rikoksen selvittämiseksi on tarpeen käyttää PKL 10 luvussa tarkoitettua salaista pakkokeinoa, asia on saatettava mainitun kolmen päivän kuluessa sen viranomaisen ratkaistavaksi, joka on toimivaltainen päättämään kysymyksessä olevan pakkokeinon käyttämisestä (PolL 5:4).

PKL 10 luvun ja PolL 5 luvun säädökset on laadittu siten, että samanlaisista tiedonhankintatoimenpiteistä käytetään kummassakin laissa samoja nimityksiä ja niiden määritelmät ovat samansisältöiset toimenpiteen tavoite huomioiden. Edelleen niiden edellytyksistä on nähtävissä, että estettävän (PolL) ja tutkittavana olevan (PKL) rikoksen tulee suuruusluokaltaan tai rikosnimeltään olla rinnasteiset. Myös toimivalta päättää toimenpiteistä on samannimisten toimenpiteiden osalta säädetty lähes poikkeuksetta samalla tavoin.

Salainen tiedonhankinta ja salaiset pakkokeinot voidaan sisällön osalta jaotella kolmeen pääryhmään: sähköiseen viestintään kohdistuvat toimenpiteet eli tiedonhankinta televerkoista, tarkkailutyypiset toiminnot, ja erityiset salaiset pakkokeinot. Viimeinen ryhmä käsittää sellaiset menetelmät, joiden edellytykset ja toiminta-

puitteet on määritelty laissa, mutta joiden yksityiskohdat määräytyvät kulloisenkin käyttötilanteen vaatimusten mukaan.

Tiedonhankinta televerkoista (telepakkokeinot) pitää sisällään telekuuntelun, tietojen hankkimisen telekuuntelun sijaan, televalvonnan, sijaintitietojen hankkimisen epäillyn ja tuomitun tavoittamiseksi ja tukiasematietojen hankkimisen.

Suuri osa muista kuin perheen sisäisistä lapsen seksuaalisen hyväksikäytön tapauksista liittyy tavalla tai toisella internetiin tai matkapuhelimiin. Epäilty ja uhri ovat saattaneet esimerkiksi tavata internetissä tai käydä keskusteluja internetin välityksellä, sähköpostilla tai matkapuhelimilla. Tietokoneen ja muiden mahdollisten laitteiden sekä niiden sisältämän datan tutkimisen lisäksi tuleekin usein harkita myös televalvonnan käyttöä. Televalvonnan avulla voidaan saada hyvää näyttöä rikoksen yksityiskohdista. Televalvonnan avulla voidaan myös saada arvokasta sijaintitietoa, sekä tietoa viestinnän osallisista (tunnistamistiedot), sekä telepäätelaitteiden ja -osoitteiden sijaintitiedoista. Yhtä lailla televalvonnan avulla voidaan saada näyttöä siitä, että rikosta ei ole tapahtunut. Huomionarvoista on, että viestin sisällön selvittäminen edellyttää taas telekuuntelun edellytysten täyttymistä.

Televalvonnan käytön edellytyksenä on, että epäiltyä on syytä epäillä rikoksesta, jonka säädetty ankarin rangaistus on vähintään neljä vuotta vankeutta tai mm. seksikaupan kohteena olevan henkilön hyväksikäytöstä tai parituksesta sekä huumausainerikoksesta (PKL 10:6). Televalvonta on nykyään mahdollinen myös lapsen houkuttelemisesta seksuaalisiin tarkoituksiin koskevan rikosepäilyn yhteydessä⁸⁷.

Rikoksesta epäillyn hallussa olevan tai hänen muuten oletettavasti käyttämän teleosoitteen tai telepäätelaitteen telekuunteluun voidaan puolestaan antaa esitutkintaviranomaiselle lupa, kun henkilöä on syytä epäillä mm. törkeästä sukupuoliseksuaalisuudesta loukkaavan lasta esittävän kuvan levittämisestä tai törkeästä lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä sekä törkeästä huumausainerikoksesta (PKL 10:3). Telekuuntelu on nykyään mahdollinen myös lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä koskevan rikosepäilyn yhteydessä.⁸⁸

Huomionarvoinen on myös televalvonta teleosoitteen tai telepäätelaitteen haltijan suostumuksella (PKL 10:7). Esitutkintaviranomainen saa kohdistaa televalvontaa rikoksesta epäillyn, asianomistajan, todistajan tai muun henkilön suostumuksella tämän hallinnassa olevaan teleosoitteeseen tai telepäätelaitteeseen mm., kun on syytä epäillä rikosta, josta säädetty ankarin rangaistus on vähintään kaksi vuotta vankeutta tai kysymys on seksikaupan kohteena olevan henkilön hyväksikäytöstä. Televalvonta haltijan suostumuksella on siis kohdistettavissa tämän (huomioi eri tahot) hallinnassa olevaan teleosoitteeseen tai telepäätelaitteeseen. Mikäli kysessä on vajaan valtaisen käytössä oleva teleosoite tai telepäätelaitte, on lähde siitä, että vajaan valtainen ei pysty oikeudenkäymiskaaren 12 luvun 2 §:n mukaisesti hallitsemaan (ei pysty avaamaan liittymää tai tilaamaan palvelua ym. liittymään) omaisuutta ja puhevallan käyttäminen suostumuksen antamisen osalta kuuluu huoltajalle tai muulle edunvalvojalle. Mikäli huoltaja on epäiltynä, edunvalvojan määrääminen saattaa tulla välttämättömäksi kiireellisesti.

87 Televalvontaa koskevan soveltamisalan laajentamisen osalta enemmän HE 14/2013: 43

88 Telekuuntelua koskevan soveltamisalan laajentamisen osalta enemmän HE 14/2013: 41

Telepakkokeinojen käyttämisen kynnyks tulisi olla erityisesti lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikosepäilyissä matala, koska niiden avulla saadaan usein hyödyllistä todistusaineistoa. Internetissä käytyjen keskustelun kohdalla tulee muistaa, että mikäli kyseessä on rikoksesta epäilty omalle tietokoneelle tallennettu keskustelu, on kyseessä datatakarikko, mutta jos keskustelu haetaan verkosta tai operaattorin palvelimelta, on kyseessä televalvonta tai telekuuntelu. Mikäli kyseessä on henkilön omilla tunnuksilla olevat palvelut (esim. keskusteluryhmät, sähköpostit jne.), kyseessä on takavarikko, vaikka tieto sijaitseekin palvelimella, eikä henkilön omalla tietokoneella. Tässä tilanteessa henkilö hallitsee käytössään olevaa tallennustilaa, johon hän omilla tunnuksillaan pääsee. Kyseessä ei ole telepakkokeino. Mikäli viestin sisällön selvittäminen tehdään salaa, on kysymyksessä taas telekuuntelu, jonka edellytykset ovat korkeammalla, kuten edellä on kerrottu. Jos henkilö on onnistunut poistamaan tiedot esim. sähköpostipalvelimeltaan, ne saattavat olla saatavissa vielä teleyritykseltä. Tällöin kyseessä on tietojen hankkiminen telekuuntelun sijasta (PKL 10:4), jonka edellytykset on sidottu telekuuntelun edellytyksiin.

Tarkkailutyypit pitävät sisällään suunnitelmallisen tarkkailun, peitelty tiedonhankinnan, teknisen tarkkailun (tekninen kuuntelu, asuntokuuntelu, tekninen katselu, tekninen seuranta ja tekninen laitetarkkailu) ja teleosoitteen tai telepäätelaitteen yksilöintitietojen hankkimisen.

Tarkkailulla tarkoitetaan tiettyyn henkilöön salaa kohdistettavaa havaintojen tekemistä tiedonhankintatarkoituksessa. Suunnitelmallisella tarkkailulla tarkoitetaan rikoksesta epäiltyyn kohdistuvaa muuta kuin lyhytaikaista tarkkailua (PoL 5:13; PKL 10:12). Suunnitelmallinen tarkkailu ja tarkkailu soveltuvat myös tietoverkoissa tapahtuvaksi. Tällöin oleellista on, että tarkkailija pysyy passiivisena. Mikäli tarkkailija ei pysy passiivisena, siirrytään peitelty tiedonhankinnan puolelle. Peiteltyllä tiedonhankinnalla tarkoitetaan tiettyyn henkilöön kohdistuvaa lyhytkestoisessa vuorovaikutussuhteessa tapahtuvaa tiedonhankintaa, jossa poliisimiehen tehtävän salaamiseksi käytetään vääriä, harhauttavia tai peiteltyjä tietoja (PoL 5:15; PKL 10:14).

Teknisellä kuuntelulla tarkoitetaan tietyn henkilön sellaisen keskustelun tai viestin kuuntelua, tallentamista tai muuta käsittelyä, joka ei ole ulkopuolisten tietoon tarkoitettu ja johon keskusteluun kuuntelija ei osallistu. Teknistä kuuntelua ei saa kohdistaa vakituiseen asuntoon käytettävään tilaan. Teknisen kuuntelun edellytyksenä on lisäksi mm. perusteltu epäily henkilön syyllistymisestä rikokseen, josta säädetty ankarin rangaistus on vähintään neljä vuotta vankeutta (PoL 5:17; PKL 10:16). Asuntokuuntelu on taas mahdollinen mm. silloin kun henkilöä on syytä epäillä törkeästä lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä.

Erityiset salaiset pakkokeinot pitävät sisällään peitetoiminnan, valeoston, tietolähteen ohjatun käytön ja valvotun läpilaskun. Nämä pakkokeinot ovat suhteellisen harvinaisia lapsiin kohdistuvissa väkivalta ja seksuaalirikosepäilyissä, joskaan ei poissuljettuja.

13 TEKNINEN TUTKINTA

Tähän mennessä käsitellyt tutkintatoimenpiteet katsotaan pääasiassa kuuluvan taktiseen rikostutkintaan. Taktisen tutkinnan rinnalla käytetään tarvittaessa myös teknistä tutkintaa. Teknisillä tutkimuksilla viitataan toimenpiteisiin, joilla kerätään epäilystä tapahtumasta ja siihen liittyvistä asianosaisista materiaalia, jota voidaan käyttää erilaisissa tutkimuksissa tilanteen selvittämiseksi. Käytännössä se tarkoittaa usein kuvaamista (valokuvat tai videot), piirrosten laatimista tai näytteiden ottamista mahdollisesta rikospaikasta, uhrista ja rikoksesta epäilystä. Osittain myös tietotekniset tutkimukset katsotaan kuuluvaksi teknisiin tutkimuksiin⁸⁹, vaikka tässä kirjassa ne on käsitelty erikseen luvussa 14.

Vaikka taktinen ja tekninen tutkinta erotetaan käsitteellisesti toisistaan ja usein niitä tekevät myös eri henkilöt, ne eivät ole kaksi erillistä tutkinnan kokonaisuutta. Taktinen ja tekninen tutkinta ovat esitutkinnan osa-alueita, jotka liittyvät tiiviisti toisiinsa. Teknisistä tutkimuksista saadaan informaatiota taktisiin tutkintatoimenpiteisiin, kuten asianosaisten kuulemiseen ja päinvastoin. Asianomistajan kuulemisesta voidaan hyvin saada lisäinformaatiota teknisten tutkimusten tarpeeseen ja tulkinnaan. Käytännössä selvitystä tapahtuneesta tehdään yhteistyössä.

Tässä luvussa käsitellään lyhyesti teknisen tutkinnan peruseriaatteita ja sitä, mitä teknisiä tutkimuksia lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä voidaan tarvittaessa tehdä⁹⁰. Vaikka osa kuvatuista teknisistä tutkimuksista on selkeästi teknisiin tutkimuksiin erikoistuneiden tutkijoiden tai rikoslaboratorion tehtäviä, on kaikkien lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikoksia tutkivien poliisimiesten hyvä tietää, mitä teknisiä tutkimuksia voidaan tehdä, jotta niitä hyödynnetään tarpeen mukaan. Luvussa ei kuvata kaikkia mahdollisia teknisiä tutkimuksia eikä kuvattujakaan tutkimuksia yksityiskohtaisesti⁹¹.

13.1 Teknisistä tutkimuksista yleisesti

Poliisin tulee suorittaa teknistä rikostutkintaa silloin, kun tutkinnalla on löydettävissä aineistoa, joka voi selventää rikosepäilyä. Kuten muissakin tutkintatoimenpiteissä, myös teknisissä tutkimuksissa selvitetään asiaa monesta eri näkökulmasta eikä kerätä ainoastaan epäilyä tukevaa näyttöä. Teknistä rikostutkintaa voivat suorittaa kaikki poliisimiehet: niin kentällä olevat poliisimiehet, niin sanotut taktiset tutkijat kuin teknisiin tutkimuksiin erikoistuneet rikostutkijatkin. Tarvittaessa teknisten tutkimusten suorittamisessa käytetään myös muuta asiantuntija-apua. Poliisi voi suorittaa teknistä tutkintaa esimerkiksi pyytämällä lääkäriä ottamaan asiaankuuluvia näytteitä. Poliisihallituksen antamassa ohjeessa teknisen tutkinnan järjestämisestä

89 Himberg, 2002; Poliisihallitus, 2013b

90 Tämän luvun keskeisinä lähteinä toimivat Rikosteknisen laboratorion laatimat ohjeet, jotka ovat löydettävissä poliisin intranetistä RKL:n sivuilta; Poliisihallitus, 2013b sekä Himberg, 2002.

91 Tarkemmin tutkimuksista ja erityisesti niiden toteutuksesta voi lukea rikosteknisen laboratorion kokoomilta sivuilta, jotka löytyvät poliisihallinnon intranet-sivuilta. Kyseisiltä sivuilta löytyy käytännön ohjeet erilaisten näytteiden taltioimiseen sekä poliisille että lääkäreille.

erotetaan niin sanottu vaativa tekninen tutkinta muusta teknisestä tutkinnasta⁹². Vaativalla teknisellä tutkinnalla tarkoitetaan pitkäkestoista ja vaativaa tutkintaa, joka edellyttää erikoiskoulutettuja tutkijoita sekä erikoisvälineistöä. Kaikessa teknisessä tutkinnassa noudatetaan aina esitutkinnan yleisiä periaatteita.

Teknisten tutkimusten tarve ja laajuus vaihtelevat tapauskohtaisesti ja siten myös se, kuka tutkimukset suorittaa. Rikospaikkatutkinnan kohdalla ensipartion tehtäväksi jää yleensä harkinta siitä, hoitaako ensipartio rikospaikkatutkinnan itsenäisesti, ottaako yhteyttä rikostekniseen yksikköön lisäohjeita saadakseen vai kutsuuko heti paikalle lähimmän rikosteknisen yksikön paikkatutkijat. Käytännössä harkinta kannattaa tehdä yhdessä teknisten tutkijoiden kanssa puhelimitse sekä kenttäjohtajan kanssa. Myös asiaan liittyvät ohjeistukset on syytä huomioida. Rikosteknisen laboratorion ohjeiden mukaan ensipartio ei lähtökohtaisesti kerää kuitunäytteitä eikä hiukkasnäytteitä, vaan niitä varten paikalle tulisi kutsua tekniset tutkijat. Joissain yksiköissä on myös kirjattu erillinen ohje siitä, että kaikki tietäntyyppiset tapaukset osoitetaan automaattisesti tekniselle tutkinnalle.

Lapsiin kohdistuvat väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyt mielletään usein kuuluvaksi vaativaan tekniseen tutkintaan mutta tilannekohtaista harkintaa voidaan käyttää. Teknisten tutkimusten ja erityisesti rikospaikkatutkinnan suhteen lapsiin kohdistuvissa rikoksissa suurin haaste on se, että ilmoitukset tulevat poliisiin tietoon usein viiveellä. Harvoin on niin akuutteja tapauksia, että rikospaikkaa päästään tutkimaan verekseltään. Tällaisiinkin tapauksiin tulee kuitenkin varautua. Myös vanhemmissa tapauksissa tarvitaan usein erilaisia teknisiä tutkimuksia, joten ilmoitusviive ei tarkoita automaattisesti edes rikospaikkatutkinnan osalta sitä, ettei tutkimuksia olisi tarve tehdä.

Teknisten tutkimusten suorittamiseen voidaan määrittää muutama erittäin tärkeä yleisperiaate, joita tutkimusten suorittamisessa tulee aina noudattaa. Nämä periaatteet ovat eristäminen ja suojaaminen, kontaminaation välttäminen sekä dokumentointi. Eristäminen viittaa ensisijaisesti tapahtumapaikkaan ja siellä tehtäviin rikospaikkatutkimuksiin. Eristämisen tarkoituksena on säilyttää tapahtumapaikka niin koskemattomana kuin mahdollista. Vastaavasti suojaamisella tarkoitetaan sitä, että kohdetta tai sen osaa suojataan tavalla tai toisella niin kauan kunnes tarvittavat tekniset tutkimukset on tehty. Akuuteilla rikospaikoilla eristäminen ja suojaaminen ovat usein ensipartion tehtävä.

Kontaminaation välttämiseksi viitataan puolestaan siihen, ettei mikään pääsisi vaikuttamaan erilaisiin jälkiin tai näytteisiin rikoksen tapahtumahetken jälkeen. Kontaminaatio vaarantaa teknisten tutkimusten näyttöarvon ja siksi sitä tulee välttää kaikin keinoin. Kontaminaatiota voidaan parhaiten välttää eristämällä rikospaikka mahdollisimman nopeasti, pitämällä uhri ja epäilty tutkinnan kaikissa vaiheissa erillään toisistaan, käyttämällä asianmukaisia suojavaatteita rikospaikalla ja näytteiden taltioinnissa sekä käyttämällä kertakäyttöisiä näytteenottovälineitä. Kontaminaation välttämiseen on ohjeita rikosteknisen laboratorion laatimissa näytteenotto-ohjeissa, jotka ovat löydettävissä poliisihallinnon intranetistä.

92 Poliisihallitus, 2013b

Kontaminaation välttäminen on keskeisin periaate väkivalta- ja seksuaalirikos-epäilyjen tutkinnassa. Tutkimusmenetelmien kehittyessä kontaminaation välttämisen tärkeys myös lisääntyy jatkuvasti. Kehittyneet menetelmät ovat entistä herkempiä havaitsemaan esimerkiksi DNA:ta erilaisista näytteistä mutta samalla löytyy entistä herkemmin myös virheellisiä löydöksiä, mikäli näytteisiin on vaikutettu rikoksen tapahtumahetken jälkeen. Siksi asianmukainen varustus ja ohjeiden seuraaminen näytteiden keräämisessä on erityisen tärkeää.

Dokumentoinnilla tarkoitetaan tässä pääasiassa valokuvaamista, videokuvauksista ja piirtämistä. Akuuteilla rikospaikoilla alkuvaiheen yleiskuvaus on tärkeää, koska tutkimukset muuttavat väistämättä tapahtumapaikkaa. Myös yksittäiset todisteet tulee kuvata tarkasti niin, että tallennetaan sekä esineen paikka ympäristössä että sen yksityiskohtat. Yksityiskohtakuvissa tulee olla mukana aina mitta-asteikko. Niin yksityiskohtakuvien kuin yleiskuvienkin tarkkuustason tulee riittää todisteluun. Esimerkiksi yleiskuvia tulisi voida käyttää tiettyjen kohtien tarkentamiseen kuvasta ilman, että kuvan laatu heikkenee liikaa. Joskus valokuvien lisäksi on tarpeellista tehdä piirros tapahtumapaikasta. Piirroksella voidaan selventää olosuhteita sekä esineiden sijaintia, jälkiä, näytteiden ottoa ja tapahtumien kulkua. Paikalla tehtävät luonnokset on syytä säilyttää osana esitutkintamateriaalia.

Alkutilanteen dokumentointi myös muutoin on aina erittäin tärkeää. Ensipartion tulee kirjata ylös omia havaintoja ja kokemuksia tapahtumapaikalla ja liittää nämä havainnot tapauksen tietoihin. Esimerkiksi joku yksittäinen hajukin tapahtumapaikalla voi tutkinnan edetessä osoittautua tärkeäksi tiedoksi ja tuota hajua ei välttämättä ole haistanut kukaan muu kuin ensipartio. Mikäli tätä havaintoa ei ole dokumentoitu, tietoa ei voida käyttää.

Näiden lisäksi kaiken kattavaksi yleisperiaatteeksi voidaan määritellä se, että teknisiä tutkimuksia tulisi tehdä mahdollisimman laajasti. Tutkimusten tekemisen rajaaminen tiettyyn määrään tai laatuun resurssisyydestä on lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinnan näkökulmasta huonoa kehitystä. Mahdollisuus esimerkiksi rikospaikan tutkintaan on usein ainutkertainen ja jos silloin ei tehdä tarpeellisia tutkimuksia, voi niiden tekeminen myöhemmin olla jo mahdotonta. Siinä vaiheessa on kuitenkin usein vaikea tietää, mitkä tutkimukset ovat tarpeenmukaisia juuri kyseisessä tapauksessa. Etukäteen on mahdoton esimerkiksi tietää, millaisista näytteistä on hyötyä tutkinnassa juuri tässä tapauksessa. Siksi pääperiaate on taltioida kaikki mahdollinen ja arvioida myöhemmin niiden käyttöhyöty. Teknisten tutkijoiden työstä sanotaankin usein, että kaksi kolmasosaa tehdyistä tutkimuksista on turhia, koska myöhemmin osoittautuu, että näytteistä ei saada tarvittavaa todistusaineistoa tai niistä ei ole apua tutkinnassa. Mutta koskaan ei etukäteen voi tietää, mitkä tutkimuksista tulevat olemaan avainasemassa.

Näytteiden ottamisessa ja muissa teknisissä tutkimuksissa voidaan myös sanoa olevan vain mielikuviutus rajana. Esimerkiksi seksuaalisen hyväksikäytön epäilyissä jälkiä siemennesteestä tai muista eritteistä voi löytyä yllättävistä paikoista niin rikospaikalta kuin uhrin keholta. Tutkimuksia tehtäessä tuleekin pitää mieli avoimena sekä tehdä yhteistyötä taktisen tutkijan kanssa. Taktisten tutkintatoimenpiteiden myötä voi selvitä paikkoja, joihin teknistä tutkimusta tulisi suorittaa.

13.2 Paikkaan ja henkilöön kohdistuvat tutkimukset

Paikkaan kohdistuvat tutkimukset: Vähemmistö poliisin tietoon tulleista lapsiin kohdistuvista väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyistä on niin sanottuja akuutteja tapauksia, jolloin rikospaikka on mahdollista tutkia heti epäilyn tapahtuman jälkeen. Mikäli kyse kuitenkin on akuutista rikosepäilystä, on perusteellinen rikospaikkatutkinta äärimmäisen tärkeä. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten rikospaikkatutkinnassa on samat periaatteet kuin muidenkin väkivaltarikospaikkojen tutkinnassa.

Paikan valokuvaaminen huolellisesti on ensisijaisen tärkeää, sillä valokuvia voidaan hyödyntää tarkasteltaessa onko lapsi ollut esimerkiksi jossain asunnossa vai ei. Jos epäillään lapsen olleen rikoksesta epäillyn asunnossa ja epäilty kiistää sen, voidaan valokuvia ja lapsen kertomusta yhdistämällä havaita lapsen todella olleen asunnossa.

Vaikka kyseessä olisi vanhempi epäily, on mahdollisella rikospaikalla käynti viiveestä huolimatta usein perusteltua ja tarpeellista. Vaikka näyttöjen ottaminen ei olisi enää mahdollista, voi paikan valokuvaamisella olla merkitystä tutkinnassa. Tapauksesta riippuen poliisin käynti mahdollisella rikospaikalla voi olla merkityksellistä myös uhrille ja uhrin perheelle. Tällaisissa tapauksissa paikalla käyvä poliisimies voi hyvin olla tapauksen tutkija.

Henkilöön kohdistuvat tutkimukset: Rikospaikalta otettujen näyttöjen lisäksi myös uhrista ja epäilyistä voidaan ottaa erilaisia näyttöjä. Tapauskohtaisesti poliisimies voi itse ottaa esimerkiksi DNA-poskitikkunäytteitä tai hiusnäytteitä joko epäilyistä tai uhrista. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen kohdalla näyttöä ottaa kuitenkin aina lääkäri, sillä lapsi tulisi aina viedä lääkärin tarkastettavaksi. Lääkäri ottaa näyttöet somaattisten tutkimusten yhteydessä (lisää somaattisista tutkimuksista luvussa 15), jotka poliisi pyytää virka-apuna terveydenhuollon yksiköltä. Varsinkin akuuteissa rikosepäilyissä lapsi tulee vielä lääkäriin mahdollisimman nopeasti, sillä mitä enemmän näytön taltiointi viivästyy, sitä enemmän näyttöä häviää. Seksuaalirikosnäytteet kannattaa taltioida murrosikäisiltä viikon ajan ja pienemmiltä lapsilta vartalolta kolmen vuorokauden ajan.

Jotta lääkärin ottamat näyttöet vastaavat mahdollisimman hyvin esitutkinnan tarvetta, tulee poliisimiehen osata pyytää lääkäriltä tarvittavat näyttöet. Varsinkin lapsiin kohdistuneissa pahoinpitelyepäilyissä tutkimukset suoritetaan usein päivystyksessä, jolloin tutkimukset tekevällä lääkärillä ei välttämättä ole erityiskokemusta lasten somaattisista tutkimuksista osana esitutkintaa. Poliisimiehen tulee myös varmistua siitä, että tutkimukset suorittava lääkäri taltioi kaikki pyydetty näyttöet oikein, valokuvaa lapsen vammat huolellisesti ja tarvittaessa taltioi lapsen vaatteet erilliseen paperipussiin. Yksityiskohtaiset ohjeet sekä poliisille itselleen että lääkärille on löydettävissä rikosteknisen laboratorion kokoamilta sivuilta poliisihallinnon intranet-sivuilta poliisihallinnon intranetistä. Myös tutkimuksen yhteydessä täytettävät lomakkeet on löydettävissä noilta sivuilta. Lisätietoja ja ohjeita löytyy myös

RAP-käsikirjasta (raiskatun akuuttiapu) sekä THL:n julkaisusta *Oikeuslääketieteellinen näytteenotto Suomessa*⁹³.

Jos kyseessä on akuutti lapsen kohdistunut väkivalta- tai seksuaalirikosepäily ja somaattiset tutkimukset tehdään nopeasti, tulee poliisimiehen usein puhuttaa lasta alustavasti ennen tutkimuksia, jotta näytepyyntö osataan kohdentaa oikein. Tämä lapsen alustava puhuttaminen tulisi taltioida esimerkiksi kännykällä tai kameralla jos mahdollista. Mikäli kyseessä ei ole akuutti epäily on somaattisten tutkimusten ja näytteiden pyytämistä varten mahdollisuuksien mukaan syytä kerätä laajemmat esitiedot. On tärkeää, että näytteiden ottaminen kohdennetaan esitietojen mukaan mahdollisimman laajasti.

Näytteiden taltioinnin ohella niiden huolellinen merkitseminen on äärimmäisen tärkeää. Huolimattomasti merkittyjä tai väärin otettuja näytteitä ei voida käyttää rikostutkinnassa. Näytteisiin merkitään nimi, henkilötunnus, päivämäärä, kellonaika, mistä näyte on otettu ja ottajan nimi. Kun tutkimukset on tehty virka-apuna poliisille, ottaa poliisi tutkimusten yhteydessä taltioidut näytteet poliisiin haltuun. Käytännössä poliisi toimittaa näytteet oman yksikkönsä tekniseen tutkintaan, josta näytteet lähetetään tarvittaessa rikostekniseen laboratorioon tutkittavaksi asianmukaisten tutkimus- ja lausuntopyyntöjen kera. Joskus lääkäreiden tutkittavaksi tulee seksuaalirikosepäilyn uhreja ilman, että tapaus on vielä poliisin tiedossa. Myös tällöin lääkärin tulisi ottaa näytteet, jonka jälkeen epäilystä tehdään lastensuojelulain (25 §) velvoittama ilmoitus poliisille sekä lastensuojeluun ja näytteet säilytetään sairaalan tiloissa. Poliisi voi pyytää niitä myöhemmin osaksi esitutkintaa.

Ne rikospaikalta ja henkilöistä kerätyt näytteet, jotka päätetään tutkia, toimitetaan analysoitavaksi rikostekniseen laboratorioon. Tyypillisimpiä rikospaikkänäytteitä väkivalta- ja seksuaalirikoksissa ovat erilaiset tahrat. Tahroja voidaan löytää esimerkiksi tekstiileistä, kuten esimerkiksi vuodevaatteista ja henkilöiden vaatteista. Rikospaikalta voidaan kerätä myös irtahiuksia ja sormenjälkiä. Sormenjälkiä ja tahroja voidaan löytää myös esineistä ja mahdollisesta kondomista.

Myös henkilöstä voidaan ottaa tahrinäytteitä. Lisäksi henkilöstä voidaan ottaa seksuaalirikosnäytteitä, kuitunäytteitä ja hius/karvanäytteitä. Kuitunäytteitä voidaan kerätä esimerkiksi kynsien alta. Hius/karvanäytteitä voidaan mahdollisuuksien mukaan etsiä vaatteiden teippausnäytteiden lisäksi genitaalialueen ja anaalialueen teippausnäytteillä sekä parran ja hiusten teippausnäytteellä. Näytteitä voidaan kerätä niin uhrista kuin epäillystäkin. Muita tutkittavia näytteitä voivat olla esimerkiksi eläinkarvat, kasvinosat, siteet ja tamponit.

93 RAP-käsikirjasta voi lukea osoitteesta www.vaestoliitto.fi, Laitinen ym. (2014). *Oikeuslääketieteellinen näytteenotto*.

14 ELEKTRONISET AINEISTOT

Tässä luvussa perehdytään elektronisen todistusaineiston keräämiseen. Elektroniset aineistot ovat keskeisessä asemassa lapsiin kohdistuneissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä, sillä yhä useammin tietokoneet, matkapuhelimet ja muut elektroniset laitteet liittyvät näihin tapauksiin tavalla tai toisella. Erityisesti niiden rooli korostuu seksuaalirikosepäilyjen kohdalla. Näiden laitteiden tutkiminen tulisi siksi olla ennemminkin sääntö kuin poikkeus lapsiin kohdistuneissa rikoksissa. Joskus voidaan olla jopa siinä tilanteessa, että tapauksesta ei ole mitään fyysistä todistusaineistoa ja näyttö on pelkästään elektronisen tiedon varassa.

Elektronisen aineiston tutkiminen vaatii erityisosaamista. Yleensä varsinaisia tietoteknisiä tutkimuksia tekevätkin siihen erikoistuneet asiantuntijat. Asiaan perehtymätönkin poliisimies voi kuitenkin joutua tilanteeseen, jossa joutuu käsittelemään elektronista aineistoa esimerkiksi kotietsinnän yhteydessä. Siksi on syytä tietää tietyt perusasiat, jotta jälkepäin voidaan olla varmoja siitä, ettei aineisto ole poliisin toimenpiteiden vuoksi muuttunut tai turmeltunut. Apua saa myös poliisin kyberkeskuksesta, jonka tehtäviin kuuluu muun muassa tietoteknisessä tutkinnassa avustaminen, kybertoimintaympäristöön liittyvä neuvonta ja lapsen seksuaalisen hyväksikäytön torjunnan tiedonhankinta ja esitutkinnan tuki.

Käytännössä poliisilaitoksilla on tietoteknisiin tutkimuksiin erikoistuneita asiantuntijoita, jotka työskentelevät joko omissa osastoissaan tai teknisen tutkinnan yhteydessä. Tietoteknisten tutkimusten katsotaankin usein kuuluvan teknisiin tutkimuksiin⁹⁴. Teknisiä tutkimuksia käsitellään erikseen tämän kirjan luvussa 13, mutta koska elektroniset aineistot ovat usein merkittävässä asemassa lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikoksissa, käsitellään niitä tässä erikseen.

Tämä luku pohjautuu pääasiassa Poliisiammattikorkeakoulun opettajien Juha-Pekka Oksasen ja Mikko Ylikankaan kirjoittamaan oppaaseen *Elektronisen todistusaineiston käsittely – todisteellisen tiedon hankkiminen ja käyttäminen*. Oppaassa kuvataan niitä peruseräiteitä, jossa opastetaan poliiseja elektronisen todistusaineiston keräämiseen turvallisesti ja oikeusvarmasti talteen riippumatta siitä, onko paikalla erityisosaajia vai ei. Sitä ennen käydään kuitenkin läpi muutama esimerkki elektronisista aineistoista lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikoksissa.

14.1 Videot, kuvat ja tiedostot

Elektronisia aineistoja ovat muun muassa omalle laitteelle (esim. tietokone tai matkapuhelin) tallennetut video-, kuva- ja tekstitalenteet. Videotalenteita voi olla monenlaisia. Ensinnäkin rikoksesta epäilty on voinut videoida kanssakäymistään lapsen kanssa joko fyysisesti tai webkameran välityksellä. Vastaavasti rikoksesta epäilty on voinut myös ottaa kuvia lapsesta joko fyysisesti tai pyytämällä niitä internetin kautta. Sen lisäksi rikoksesta epäillyllä voi olla olennaista video- tai kuvamateriaa-

94 Poliisihallitus, 2013b

lia, jossa ei suoranaisesti ole kuvattu uhrina ollutta lasta. Tällaista voi olla esimerkiksi lapsipornovideot tai -kuvat yleensä tai jopa kuvia jonkun toisen lapsen kanssa käydystä kanssakäymisestä. Huomionarvoista on, että video- ja kuvatallenteita voi löytyä sekä tietokoneelta, kämmentietokoneelta, matkapuhelimesta, muistikorteilta, muistitikuilta, cd-levyiltä, ulkoisilta kovalevyiltä ja kodin tietoverkoissa olevista laitteista, kuten digiboxeilta, pelikonsoleilta yms.

Video- tai kuvamateriaalia voidaan joskus saada myös yleisten videolaitteiden avulla. Esimerkiksi julkisten rakennusten turvakameroista voidaan saada kuvamateriaalia siitä, onko lapsi ja rikoksesta epäilty tavanneet tiettyssä paikassa tiettyyn aikaan.

Myös tekstitalenteita voi olla monenlaisia. Rikoksesta epäilty on voinut esimerkiksi tallentaa omalle koneelleen lapsen kanssa käytyjä sähköpostikeskusteluja tai tekstiviestejä matkapuhelimeensa. Joskus rikoksesta epäillyt kirjoittavat myös päiväkirjatyyppisiä muistiinpanoja kokemuksistaan ja ajatuksistaan ja tallentavat näitä tietokoneelle.

Omalle laitteelle tallennettujen tiedostojen lisäksi elektronista aineistoa saadaan rikoksesta epäillyn oman laitteen ulkopuolella olevista aineistoista. Näitä voivat olla esimerkiksi erilaiset internetpohjaiset keskustelupalstat, Facebook yms. Tällöin aineisto haetaan usein operaattorin palvelimelta, jolloin siirrytään kotietsinnästä ja takavarikosta usein televalvonnan puolelle (lisää pakkokeinoista luvussa 12). Internetissä sijaitsevat elektroniset aineistot ovat usein keskeisiä esimerkiksi lapsipornoon liittyvissä jutuissa.

Myös elektronisten aineistojen yhteydessä on syytä muistaa, että lapsiin kohdistuneet väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyt ovat monimuotoisia ja aineistoa voi siten löytyä yllättävistäkin paikoista. Elektronista aineistoa etsittäessä onkin syytä pitää mieli avoimena kaikenlaisille vaihtoehdoille. Juha-Pekka Oksanen ja Mikko Ylikangas ovat listanneet oppaassaan muun muassa seuraavia asioita, joista lapsiin kohdistuneissa rikoksissa on mahdollista etsiä todistusaineistoa:

- epäillyn tai uhrin hallussa olevat sähköiset laitteet ja niiden sisältämät tiedostot
- Internet-toimintaa tallentavat lokitiedostot
- chat-lokitiedostot
- erilaiset sähköiset laitteet ja niihin liittyvät ohjelmat
- digitaalikamerat ja kuvien siirtoon käytettävät ohjelmat
- sähköposti ja muistiinpanot, Internetoperaattorin tiedostot
- nettiyhteisöt
- pelit
- kuvienkäsittelyohjelmat
- kuvat ja videoleikkeet
- käyttäjän luomat kansiot ja niiden ja yksittäisten tiedostojen nimet

14.2 Elektronisten laitteiden käsittely

Kuten aiemmin todettiin, varsinaisia tietoteknisiä tutkimuksia suorittavat pääsääntöisesti siihen erikoistuneet asiantuntijat, sillä tietokoneen sisältö muuttuu käytön aikana. Tästä huolimatta asiaan perehtymätönkin poliisimies voi joutua vähintään keräämään laitteita talteen tietoteknisiä tutkimuksia varten. Tällöin tulee toimia niin, ettei aineisto vahingoitu tai muutu mitenkään. Tietokonetta tai muuta elektronista laitetta tuleekin käsitellä yhtä huolellisesti kuin kaikkea muuta todistusaineistoa. Kaikista toimenpiteistä tulee myös pitää kirjaa sekä huolehtia siitä, että tietokoneelle ei tapahdu mitään kontrolloimattomasti.

Juha-Pekka Oksanen ja Mikko Ylikangas ovat ohjeistaneet oppaassaan poliisimiehiä esimerkiksi niissä kotietsintätilanteissa, joissa poliisimiehen tehtäväksi jää tietokoneen toimittaminen tietotekniselle tutkijalle. Ohjeen mukaan lähtökohta on se, että tietokonetta ei tule tutkia, vaikka kone olisi käynnissä. Jos kuitenkin on syytä olettaa, että tietokone parhaillaan tuhoaa todistusaineistoa, tulee keskusyksikön virtajohto irrottaa. Jos tietokone on käynnissä, ei sitä tulisi siirtää ilman asiantuntijan lupaa. Tällaisessa tilanteessa on hyvä soittaa neuvoja tietoteknisiltä asiantuntijoilta. Viime kädessä toimenpiteisiin luvan antaa tutkinnanjohtaja. Käynnissä olevan tietokoneen näyttö tulisi aina valokuvata. Mahdollinen näytönsäästäjä saadaan pois päältä liikuttamalla hiirtä. Aika, jolloin hiirtä on liikutettu, tulee kirjata muistiin tarkasti. Jos kone ei ole käynnissä, riittävät valokuvat tai muut dokumentit koneesta sekä sen sijaintipaikasta. Myös tietokoneeseen liittyvät laitteet ja johdot, kuten esimerkiksi modeemi ja tulostin, tulee valokuvata. Tarvittaessa verkkolaitteista ja niiden välisistä kytkennöistä voidaan piirtää myös yksinkertainen kaaviokuva. On hyvä myös merkitä ylös kaikki johdot, jotta tutkijat tietävät, kuinka laitteet oli alun perin kytketty. Johtoja on hyvä seurata, sillä johtojen päästä voidaan löytää lähiverkon tallennusvälineitä. Näiden toimenpiteiden ja tarkan dokumentoinnin jälkeen johdot voidaan irrottaa ja laite pakata kuljetusta varten.

Tietokoneen lisäksi merkittävää todistusaineistoa voidaan löytää erilaisilta tallennusvälineiltä kuten muistitikuilta, ulkoisilta kovalevyiltä, digikameroiden muistikorteilta, navigaattoreista tms. Myös kaikki nämä tulisi ottaa mukaan. Tallennusvälineet eivät välttämättä löydy tietokoneen vierestä, joten niitä on syytä etsiä. Paikka, josta tallennusvälineet löytyi, tulee kirjata ylös.

Vastaavasti tabletit ja matkapuhelimet voivat sisältää tärkeitä tietoja. Myös näiden tarkistaminen on usein tarpeellista. Myöskään tällaista laitetta ei tulisi tutkia ilman asiantuntijan läsnäoloa. Laitetta ei tule käynnistää, jos se on suljettu, eikä sulkea, jos se on käynnissä. Laitteen uudelleen käynnistäminen edellyttää yleensä PIN-koodia tai salasanaa, jota harvemmin on saatavilla. Siksi onkin syytä tarkistaa, että akku pysyy ladattuna. Laitteet ja niiden näytöt tulee valokuvata ja kaikki niihin liittyvät laitteet, kuten johdot, laturit ja muistikortit, toimittaa laitteen mukana tarkempaan tutkintaan.

14.3 Tutkinnassa ja kuulustelussa selvitettäviä asioita

Elektronisten aineistojen myötä tulee myös tutkinnassa ja usein erityisesti kuulusteluissa selvittää niihin liittyviä asioita. Seuraavassa on listattu asioita, jotka on syytä huomioida tarpeen mukaan tutkinnassa.

Uhrin osalta:

- Onko lapsi käynyt chat-sivustoilla? Minkä nettiyhteisöjen jäsen hän on ja millä tunnuksilla?
- Onko lapsen käyttämässä laitteistossa web-kamera?
- Onko lapsi käyttänyt surffailuun, keskusteluun tai sähköpostiin myös muita tietokoneita kuin nimikkokonettaan?
- Onko lapsi paljastanut nimeään, ikäänsä tai osoitettaan tai tietoja perheestään?
- Mikä on lapsen sähköpostiosoite ja mikä hänen chatissa käyttämänsä nimi?
- Onko olemassa listaa lapsen nettituttavista? Ketkä heistä lapsi tuntee (esimerkiksi koulutoverit) ja keitä hän ei ole koskaan tavannut muualla kuin Internetissä? Entä keitä lapsen vanhemmat heistä tuntevat?
- Onko lapsi tallentanut käymiään keskusteluja?
- Onko epäilty lähettänyt lapsella sopimattomia viestejä tai pornografiaa? Minkälaisesta materiaalista on kyse (tekstit, kuvat, filmit, lapsiporno, kotona tehty porno...)? Entä onko lasta houkuteltu toimimaan jollakin sopimattomalla tavalla?
- Onko lapsi saanut lahjoja nettituttaviltaan? (Kuinka monta ja missä?)

Epäillyn osalta:

- Käyttääkö epäilty useita tietokoneita? Missä ne ovat?
- Onko epäillyllä jossain laitteessa käytössään web-kamera?
- Säilyttääkö epäilty tiedostoja Internetissä, paperilla tai joillakin muilla tallennusvälineillä?
- Onko epäilty ollut kirjeenvaihdossa tai chattaillut jonkun kanssa?
- Mikä on epäillyn chateissa käyttämä nimi?
- Onko epäilty katsonut lapsipornoa? Mistä hän on sellaista saanut?
- Onko epäilty lähettänyt lapsipornoa muille? Kenelle?
- Tutki myös epäillyn matkapuhelinten televalvontatiedot sekä matkapuhelinten sisältämät viestit.

Epäillyn alustavassa kuulustelussa on myös syytä kysyä kaikkia mahdollisia salasanvoja eri laitteisiin, joita etsinnässä on löydetty (lähinnä puhelimet ja tietokoneet). Alkutilanteessa moni voi kertoa salasanansa avoimesti kun taas myöhemmin niitä ei välttämättä enää kerrota. Saaduilla salasanoilla voi olla suuri merkitys tutkimusten onnistumisen kannalta ja siksi niiden saamista kannattaa aina yrittää.

15 SOMAATTISET TUTKIMUKSET JA LÄÄKÄRINLAUSUNNOT

Tässä luvussa käsitellään somaattisia tutkimuksia ja lääkärinlausuntoja osana esitutkintaa. Somaattisilla tutkimuksilla tarkoitetaan lääkärin tekemiä lääketieteellisiä tutkimuksia. Somaattisia tutkimuksia tehdään sekä pahoinpitelyepäilyjen että seksuaalirikosepäilyjen yhteydessä. Somaattisten tutkimusten tarkoituksena on todeta ja dokumentoida vammat, arvioida vammojen syntymekanismien syy-yhteyttä ja ikää, ja siten kerätä mahdollista todistusaineistoa epäillystä rikoksesta. Lääkärillä on myös velvollisuus huolehtia tarvittaessa lapsen vammojen hoidosta, sairauksien tai raskauden ennaltaehkäisystä, seulonnasta ja hoidosta, hoitoon ohjaamisesta sekä neuvonnasta.

Lääkärinlausunnolla tarkoitetaan lausuntoa, jonka lääkäri kirjoittaa esitutkintaa varten poliisin pyytämistä somaattisista tutkimuksista tai jo olemassa olevan potilaskertomuksen perusteella. Lääkärinlausunto voidaan kirjoittaa potilaskertomuksen perusteella esimerkiksi silloin, jos lapsi on käynyt lääkärissä heti tapahtuman jälkeen saamassa hoitoa vammoihinsa – tai muusta syystä –, mutta tapaus tulee poliisin tietoon vasta myöhemmin.

Lääkärinlausuntojen osalta tässä luvussa käydään läpi, mitä erityistä muistettavaa lausuntojen pyytämiseen liittyy. Luvun pääpaino on kuitenkin niissä tilanteissa, jossa poliisi pyytää myös varsinaisia somaattisia tutkimuksia virka-apuna. Konkreettiseen virka-apupyynnöön liittyvien asioiden lisäksi luvussa käsitellään lyhyesti poliisin roolia somaattisissa tutkimuksissa sekä sitä, mitä kaikkea somaattisiin tutkimuksiin kuuluu ja millaisia erilaisia löydöksiä lapsiin kohdistuvista väkivallan teoista voidaan löytää. Vaikka löydökset ja niiden tulkinta on pääsääntöisesti lääkärin työtä, on poliisimiehen hyvä tietää niihin liittyviä perusasioita kahdestakin eri syystä. Ensinnäkin poliisimiehen tulee tietää, millaisten vammojen yhteydessä on syytä epäillä lapsen kohdistuneen väkivaltaa, sillä myös poliisi voi olla se viranomainen, joka ensimmäiseksi havaitsee lapsen kohdistuneen väkivaltaepäilyn. Toiseksi, tehtäessä somaattisia tutkimuksia virka-apuna osana esitutkintaa, on poliisi vastuussa siitä, että tehdyt tutkimukset palvelevat parhaalla mahdollisella tavalla esitutkintaa ja syyteharkintaa.

15.1 Somaattiset tutkimukset virka-apuna

Päätöksen somaattisten tutkimusten tarpeellisuudesta ja asiantuntijalausunnon hankkimisesta tekee tutkinnanjohtaja (ETL 11:4). Mikäli tutkinnanjohtaja katsoo somaattiset tutkimukset tarpeelliseksi, lähetetään niistä kirjallinen virka-apupyynnö terveydenhuollon yksikköön. Poliisilaki velvoittaa terveydenhuollon viranomaisia antamaan poliisille virka-apua poliisin tehtävien suorittamiseksi (PoL 9:2). Lisäksi laki lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä (Järjestämislaki) velvoittaa terveydenhoitoa tekemään tutkimuksia epäillyn lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämiseksi ja haitan arvioimiseksi, mikäli poliisi,

syyttäjä tai tuomioistuin sitä pyytää. Erikoissairaanhoidon lain (1062/1989) mukaan Helsingin, Turun, Oulun, Tampereen ja Kuopion sairaanhoitopiiriin yliopistollisten sairaaloiden on huolehdittava mainitun järjestämislain mukaisten tutkimusten järjestämisestä. Järjestämislaki koskee siis sekä somaattisia tutkimuksia että lapsen oikeuspsykiatriasta kuulemista (lisää lapsen oikeuspsykiatrisesta kuulemisesta luvussa 8). Lisäksi esitutkintalain mukaan (ETL 11:4) poliisilla on oikeus pyytää asiantuntijalausuntoja, kuten esimerkiksi lääkärinlausuntoja, esitutkinnassa selvitettävään asiaan liittyen.

Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön somaattiset tutkimukset pyritään siis järjestämislain turvin keskittämään yliopistollisten sairaalojen yhteyteen, jossa tutkimukset suorittaa asiaan perehtynyt erikoislääkäri. Keskittämisen myötä pyritään turvaamaan lääkäreiden riittävä tieto-taito ja kokemus näiden tapausten tutkintaan, sillä lapsen tutkiminen vaatii lapsen kypsymiseen ja kehitykseen liittyvän aikataulun ja anatomian tuntemista, lasten tyypillisiin tauteihin liittyvää erityisosaamista sekä tiettyjen tutkimustekniikoiden ja näytteenoton hallitsemista. Keskittämisyrittämisistä huolimatta tutkimusten toteuttaminen yliopistollisessa sairaalassa ei valitettavasti aina ole mahdollista. Näissä tapauksissa lääkärin riittävä osaaminen tulisi sairaalan toimesta turvata muilla keinoin, kuten pyrkiä muutoin keskittämään tutkimukset ne hallitsevalle lääkärille tai konsultoimalla yliopistollisten sairaaloiden yksiköiden lääkäreitä.

Lapsen kohdistuneen pahoinpitelyn tutkimukset tehdään yleensä paikallisessa lastensairaalassa. Harkinnan mukaan tutkimukset voidaan tehdä myös avoterveydenhuollossa yleislääkärin toimesta, yleensä päivystystoimenpiteenä. Muutamissa yliopistosairaloissa toimii myös sosiaalipediatrian yksikkö tai jokin muu tutkimuksiin perehtynyt yksikkö, johon on kertynyt osaamista pahoinpitelyepäilyjen tutkimisesta. Sosiaalipediatrian yksiköt eivät kuitenkaan ole laajemmin vakiinnuttaneet paikkaansa lastensairaaloiden toiminnassa. Lapsiin kohdistuvia pahoinpitely- tai seksuaalirikosepäilyjä tutkivan poliisimiehen on syytä tutustua oman alueen toimintamalleihin ja yhteistyön kautta luoda toimivia yhteistyösuhteita. Toimiva yhteistyö ja asiaan erikoistuneen lääkärin konsultaatio varsinkin asiaan perehtymättömän lääkärin kanssa on tärkeää, jotta lääkärin tekemät tutkimukset ja lääkärinlausunnot palvelevat esitutkinnan tarpeita mahdollisen rikoksen selvittämisessä.

Joissain yliopistollisissa sairaaloissa somaattiset tutkimukset ja lapsen oikeuspsykologinen kuuleminen tehdään samassa yksikössä. On kuitenkin tärkeä muistaa, että kyseessä ovat erilliset tutkimukset ja molemmista on tehtävä erillinen virka-apupyynnö. Aina ei myöskään tarvita molempia, vaan poliisi voi kuulla lapsen itse, mutta saattaa silti tarvita somaattiset tutkimukset terveydenhuoltoyksiköstä.

Somaattisten tutkimusten virka-apupyynnöön ei ole olemassa valmista lomaketta, mutta esimerkiksi poliisihallinnon sisäisestä koulutusmateriaalista on löydettävissä tähän tarkoitukseen laadittu esimerkkipohja, jossa on hyödynnetty yleistä virka-apupyynnö kameleon lomaketta virka-apupyynnöstä. On kuitenkin tiettyjä asioita, joita virka-apupyynnössä tulisi olla, jotta somaattiset tutkimukset tehdään tarkoituksenmukaisesti. Seuraavassa on listattu nämä asiat. Ne koskevat sekä pahoinpitelyepäilyissä että hyväksikäyttöepäilyissä pyydettäviä virka-apupyynnöjä.

- 1. Uhrin ja huoltajien tiedot:**
 - Nimet, syntymäajat ja puhelinnumero
- 2. Esitiedot tapahtuneesta:**
 - Epäilty tapahtuma-ajankohta (erityisesti viimeinen mahdollinen ajankohta)
 - Tekotapa
 - Hyväksikäyttöepäilyissä tieto siitä, mihin hyväksikäyttö on mahdollisesti tapahtunut (sukupuolielimiin, peräaukkoon, suuhun tms.)
 - Kuvaus siitä, kuka asiasta kertoi ja kenelle, kuinka epäily heräsi ja mitä lapsi on itse kertonut ja kenelle
 - Tekoon liittyvät fyysiset oireet ja löydökset, jos sellaisia on havaittu
- 3. Rikосnimike:**
 - Maininta rikосnimikkeestä
 - Luvat tietojen antamiseen
- 4. Poliisin yhteystiedot:**
 - Tutkinnanjohtajan nimi ja puhelinnumero
 - Tutkijan nimi ja puhelinnumero
- 5. Maininta siitä, kuka ilmoittaa lapselle tutkimuksen ajankohdan:**
 - Mikäli tutkimusta ei tehdä päivystyksenä (puh. nro, nimi, suhde asianomaiseen, asuuko kotona)
- 6. Maininta siitä, että virka-apu koskee somaattisia tutkimuksia (ja mahdollisesti myös lääkärinlausunto) sekä erittely:**
 - Vaadi tarkka ja yksityiskohtainen dokumentointi
 - Pyydä dokumentoimaan lääketieteellinen haastattelu (joko kirjoittamaan tai äänittämään), jos lapsi tutkimuksen aikana kertoo tapahtuneesta
 - Pyydä kehokarttapiirros ihon ulkotutkimuksen vammoista
 - Pyydä valokuvat kaikista todetuista vammoista
 - Pyydä syy-yhteyden arviointi esitietojen ja löydösten suhteen
 - Pyydä lääkärin arvio mahdollisesta ristiriidasta vammojen ja kuvatun syntymekanismin suhteen
- 7. Haitan arviointi:**
 - Pyydä arvio vamman vaikeusasteesta, hengenvaarallisuudesta, parantumista, invaliditeetista, pysyvästä haitasta tai siitä milloin sellainen on mahdollista saada, mikäli syyttäjän kanssa on tultu siihen tulokseen, että se hankitaan

15.1.1 Poliisin rooli somaattisissa tutkimuksissa

Kun somaattiset tutkimukset pyydetään virka-apuna, on poliisi vastuussa niiden saamisesta ja siitä, että ne palvelevat esitutkintaa ja syyteharkintaa parhaalla mahdollisella tavalla. Poliisin tulee ottaa virka-avun hankinnassa aktiivinen rooli. Poliisin rooli korostuu erityisesti silloin, jos somaattisia tutkimuksia ei pystytä toteuttamaan niihin erikoistuneissa yksiköissä. Poliisin tulee eritellä mahdollisimman tarkasti virka-apupyynnössään, mitä kyseisen tapauksen kohdalla halutaan selvittää, mitä asioita lääkärin toivotaan arvioivan ja tarvitaanko näistä lääkärinlausunto. Poliisin tehtäviin kuuluu pääsääntöisesti myös huolehtia huoltajien luvan saamisesta virka-apuna tehtävien tutkimusten suorittamiseen ja lääkärinlausunnon antamiseen. Somaattisten tutkimusten tarpeesta ja niiden yksilöinnistä tulee tarvittaessa keskustella syyttäjän kanssa. Somaattiset tutkimukset ja niiden perusteella laaditut lausunnot ovat keskeinen osa syyttäjän syyteharkinnan perustana olevaa näyttöä. Lääkärinlausunnon johdopäätöksiä voidaan käyttää esimerkiksi lapsen kertomuksen luotettavuuden arvioinnissa. Kyse ei ole vain sen arvioimisesta, onko teko ylipäättään tapahtunut. Syyttäjän on näyttöä arvioidessaan ratkaistava myös se, minkä rikoksen tunnusmerkistön teko saadun tai saatavissa olevan näytön perusteella täyttää.

Poliisin on myös syytä toimittaa tutkivalle lääkärille kaikki tarpeellinen tieto. Poliisilla on usein sellaista arvokasta lisätietoa, joka auttaisi lääkäriä tutkimuslöydösten syy-yhteyden arvioinnissa ja joita lääkärillä ei ole mahdollisuutta itse kerätä, esimerkiksi valokuvia tapahtumapaikalta. Somaattisten tutkimusten kannalta tärkeää tietoa voi myös kerääntyä tutkinnan aikana, kuten esimerkiksi tietoa epäillystä tekotavasta tai tapahtuma-ajankohdasta. Myös nämä tiedot tulee välittää tutkivalle lääkärille. Samoin kuin poliisi, lääkäri tarvitsee tutkimuksissaan myös esitietoja lapsesta ja perheestä, joten poliisi voi toimittaa jo keräämiään tietoja lääkärille. Järjestämislain mukaan somaattisia tutkimuksia tekevällä tutkimusyksiköllä on oikeus kyseiseen tapaukseen liittyvien tietojen saamiseen poliisilta, syyttäjältä ja tuomioistuimelta siltä osin, kun ne ovat välttämättömiä tutkimusten tekemiseksi (Järjestämislaki 4 §).

Poliisin tulee huolehtia siitä, että vammat valokuvataan ja liitetään tarvittaessa osaksi lääkärinlausuntoa ja siten osaksi esitutkintamateriaalia. Somaattisia tutkimuksia paljon tekevät lääkärit valokuvaavat vammat usein automaattisesti, mutta koska tutkimuksia eivät aina tee niihin erikoistuneet lääkärit, tulee poliisin muistuttaa asiasta esimerkiksi virka-apupyynnössä, sekä pitää huolta siitä, että kuvat toimitetaan tarvittaessa poliisille lääkärinlausunnon yhteydessä.

Mikäli somaattisista tutkimuksista tilataan lääkärinlausunto, tulee poliisin tarkastaa lausunnon laatu. Mikäli lääkärin toimittama lausunto ei poliisin mielestä palvele esitutkintaa, tulee poliisin pyytää lisäselvitystä, uutta lausuntoa tai tarvittaessa jopa uusia tutkimuksia. Lausunnon laatuun palataan myöhemmin tässä luvussa.

Selkeän virka-apupyynnön, materiaalin toimittamisen sekä lääkärinlausuntonen laadun tarkkailun lisäksi poliisin tehtävänä on varmistaa yhteistyön toimivuus tapausta tutkivan lääkärin tai lääkärien kanssa. Monissa suuremmissa sairaaloissa on oma toimintamalli sairaalassa esiin tulleiden lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja

seksuaalirikosepäilyjen selvittämiseksi ja osa tuota toimintamallia on viranomais-ten yhteiset palaverit epäilyistä. Näiden yksiköiden kautta yhteistyö myös poliisin kanssa onnistuu usein hyvin. Mikäli epäily tulee poliisin tietoon muuta kautta, tai erityistä toimintamallia ei ole, tulee poliisiin aktiivisesti käynnistää yhteistyö tapausta hoitavan lääkärin kanssa ja tarvittaessa ylläpitää sitä läpi prosessin. Virallisten virka-apupyynnöiden ja lausuntojen ohella poliisilla ja lääkäriellä tulisi olla avointa vuorovaikutusta esitutkinnan aikana. Poliisi voi esimerkiksi esitutkinnan aikana saada tietoonsa asioita, jotka antavat uutta näkökulmaa lääkärin tekemiin tutkimuksiin, tai päinvastoin. Poliisin on syytä informoida lääkäriä siitä, kuka kertoo lapselle tai huoltajalle somaattisten tutkimusten ajankohdasta, jos tutkimuksia ei tehdä päivystyksessä, ja missä määrin ja kenen toimesta somaattisten tutkimusten löydöksistä kerrotaan lapselle tai huoltajalle. Kuten luvussa 4.3.1 tuotiin esiin, järjestämislaki sääntelee hyvin tarkasti, miten tutkimusyksikkö ja siten tutkimuksen tekevä lääkäri voi luovuttaa tutkimuksen aikana kertynyttä tietoa. Tietojen luovuttaminen on mahdollista vain tutkimuksen pyytäneelle poliisille, syyttäjälle tai tuomioistuimelle (Järjestämislaki 4 §). Lisäksi tutkimusyksikkö voi salassapitosäännösten estämättä toimittaa tutkimuksen päätyttyä lapsen terveydentilaa koskevan loppulausunnon lapsen psyykkisestä hoidosta vastaavaan terveydenhuollon toimintayksikköön, jos se on välttämätöntä lapsen tarvitseman hoidon järjestämiseksi. Sen sijaan asianosaisen huoltajalle lääkäriellä ei ole oikeutta antaa tietoa tutkimusten havainnoista. Tämän kysymyksen ratkaisee esitutkintaviranomainen esitutkintalain (4:15) perusteella arvioiden, onko tietojen antamisesta haittaa asian selvittämiseksi tai onko tiedon antamatta jättäminen välttämätöntä erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun turvaamiseksi. Asianosaisen oikeutta saada tietoja tai sen rajoittamista, arvioinnissa on otettava huomioon asianosaisen oikeus puolustautua asianmukaisesti tai muuten asianukaisesti valvoa oikeuttaan oikeudenkäynnissä. Hoitoa vaativista vammoista tai sairauksista lääkärin tulee kuitenkin kertoa lapselle ja hänen huoltajalleen tutkimusten yhteydessä. Somaattisten tutkimusten jälkeen poliisi ja lääkäri voivat myös keskustella lääkärinlausunnon tarpeellisuudesta ja sen laajuudesta.

15.1.2 Milloin somaattiset tutkimukset tulisi pyytää?

Pahoinpitelyrikosepäilyt: Akuuteissa pahoinpitelyrikosepäilyissä lapsi tulee aina viedä lääkärin tutkittavaksi vammojen arviointiin mahdollisimman nopeasti, mikäli ilmoitus tai tutkintapyyntö ei tule suoraan terveydenhuollosta jo tutkittujen vammojen perusteella. Mikäli tutkimuksia ei suoriteta kiireellisesti, mahdolliset vammat saattavat parantua ennen tutkimusajankohtaa. Sekä poliisien että lääkäreiden käytännön kokemuksen mukaan lievissä mutta epäilyttävissä vammoissa lääkärintutkimus on saatettu jättää hankkimatta, koska lapsessa ei silmämääräisesti näy mitään vammaa. Lääkärintarkastuksessa voi kuitenkin tulla esiin piileviä vammoja, joiden lääketieteellinen arvio on sekä lapsen että onnistuneen esitutkintaprosessin kannalta olennaista. Mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä kattavammat tutkimukset tulee tehdä. Esimerkiksi liikkumattoman imeväisen mustelmalöydös on aina erittäin

epäilyttävä ja saattaa olla merkki siitä, että lapsesta löytyy myös sisäisiä vammoja. Pääsääntöisesti pahoinpitelyepäilyjen somaattiset tutkimukset tulee tehdä päivystyksessä.

Jos ilmoitetusta pahoinpitelystä on kulunut paljon aikaa, voidaan lääkärintarkastuksen tarpeellisuutta arvioida tapauskohtaisesti, mutta lähtökohta on, että lapsi tulisi tutkia aina. Esimerkiksi jollakin välineellä aiheutetut vammat voivat näkyä lapsessa vielä hyvinkin pitkään. Arviointiin lääkärintarkastuksen tarpeellisuudesta voi tarvittaessa pyytää konsultointiapua lääkäriltä. On myös syytä muistaa, että epäilty väkivallanteko ei välttämättä ole ainoa teko, joka lapseen on kohdistunut. Jos ilmoitus on tehty tukistamisesta, josta ei välttämättä jää jälkeä, on lasta mahdollisesti samalla myös lyöty, josta jälki voidaan vielä löytää.

Vakavimmissa pahoinpitelytapauksissa lapsi on usein hakeutunut lääkärin hoitoon varsinaisen tapahtuman jälkeen, jolloin lääkärin tulee ilmoittaa pahoinpitelyepäilystään suoraan poliisille ja poliisiin tulee pyytää lääkärinlausunto näistä tutkimuksista ja löydöksistä. Pyynnössä tulee pyytää lääkärinä ottamaan kantaa siihen, sopivatko vammat esitettyyn teonkuvaukseen.

Seksuaalirikosepäilyt: Seksuaalirikosepäilyjen kohdalla keskeistä on miettiä somaattisten tutkimusten kiireellisyyttä, sillä mitä nopeammin tutkimukset tehdään epäillyn rikoksen jälkeen, sitä todennäköisemmin todetaan löydöksiä ja voidaan kerätä oikeuslääketieteellisiä näytteitä. Akuuteissa tapauksissa tutkimukset tulisi tehdä mahdollisimman nopeasti tapahtuman jälkeen, mutta pitkäkään aika ei lasten kohdalla automaattisesti tarkoita sitä, että tutkimuksia ei kannata tehdä. Mikäli aikaa on kulunut paljon, tutkimuksissa ei välttämättä saada kerättyä seksuaalirikosnäytteitä, mutta mahdollisia vammoja voidaan löytää pitkänkin ajan kuluttua. Arpi tai pysyvä anatominen rakennemuutos voidaan todeta vielä vuosienkin kuluttua tapahtuneesta. Akuuteissa tapauksissa suositellaan seurantatutkimuksia tehtävän asiantuntijoilla, koska osa vammoista näkyy silloin paremmin.

Erityisesti oikeuslääketieteellisten näytteiden saamisen näkökulmasta hyvä ohjenuora on se, että mitä lyhyempi aika epäilystä teosta on, sitä kiireellisemmin tutkimus olisi syytä tehdä. Pieniltä lapsilta vartalolta kerättävien näytteiden suhteen ensimmäinen vuorokausi epäillyn seksuaalirikoksen suhteen on tärkein, sillä suurin osa positiivisista näytteistä löytyy silloin. Mikäli epäilty seksuaalirikos on juuri tapahtunut, näytteiden saamisen näkökulmasta olisi hyvä, että uhri ei söisi, joisi, peseytyisi, vaihtaisi vaatteita tai kävisi vessassa ennen somaattista tutkimusta. Jos uhri on peseytynyt, se ei kuitenkaan ole este näytteiden taltioinnille, niin kuin ei kondominkaan käyttö⁹⁵. Mikäli epäilystä tapahtumasta on alle 72 tuntia, tulee tutkimukset tehdä päivystyksenä niin pian kuin mahdollista seksuaalirikosnäytteiden keräämistä ja vammojen toteamista varten. Teini-ikä saavuttaneilta ja aikuisilta seksuaalirikosnäytteitä kannattaa kerätä viikon ajan. Paranevia vammoja on edelleen mahdollista todeta myöhemminkin. Suurin osa sukupuolielinvammoista paranee kahdessa viikossa. Nämä kiireelliset tutkimukset olisi hyvä tehdä asiantuntijalla erikseen sovitusti virka-aikana. Mikäli epäilystä tapahtumasta on kulunut yli kaksi viikkoa, somaattiset tutkimukset ovat edelleen usein hyödyllisiä mahdollisten epäil-

95 Lue lisää Joki-Erkkilä, Rainio, Huhtala, & Karhunen, 2014a ja Joki-Erkkilä ym., 2014b.

lyn teon jättämien pysyvien anatomisten muutosten tai arprien löytämiseksi. Mikäli lapsella on edelleen kipua tai muita oireita, pitää tutkimukset vielä silloinkin suorittaa kiireellisesti.

Somaattisen tutkimuksen pyytämistä kannattaa harkita vielä pitkänkin ajan jälkeen, sillä mikäli epäilystä teosta on jäänyt arpi tai anatominen muutos, se voi näkyä lopun elämän ajan, riippuen alkuperäisen vamman laadusta ja sijainnista. Esimerkiksi jollakin välineellä aiheutetut vammat saattavat jättää iholle pysyvän arven.

Kansainvälisen ohjeistuksen mukaan somaattiset tutkimukset tulisi tarjota jokaiselle lapselle, jonka epäillään joutuneen seksuaalirikoksen uhriksi. Tutkimuksilla voidaan mahdollisten vammojen toteamisen ja dokumentoinnin lisäksi saada tietoa tapahtuneesta. Tutkimus voi myös itsessään olla lasta eheyttävä. Lapsen hyvinvoinnin kannalta tärkeää on somaattisten tutkimusten yhteydessä annettu tuki, neuvonta, tarttuvien tautien seulonta ja tarvittaessa ohjaus mahdolliseen jatkohoitoon. Käytännössä tutkimusten tarve edellyttää kuitenkin usein tapauskohtaista harkintaa tutkimusten hyödyistä ja haitoista. Pohdintaa voidaan tehdä yhdessä syyttäjän kanssa. Poliisin kannattaa myös konsultoida somaattisiin tutkimuksiin erikoistuneiden yksiköiden lääkäreiltä. He pystyvät usein neuvomaan, milloin tutkimukset voisivat olla hyödyllisiä.

15.1.3 Lapsen valmistelu somaattisiin tutkimuksiin

Mikäli somaattiset tutkimukset tehdään päivystyksessä kiireellisenä, lapsi usein ymmärtää tutkimusten tarkoituksen. Mikäli somaattiset tutkimukset tehdään vasta myöhemmin, tulee lapselle kertoa ennen tutkimuksia, että kyseessä on lääkärintarkastus. Poliisin tehtävä on informoida terveydenhuoltoa siitä, kenelle tutkimuksista ja niiden ajankohdasta lähetetään tieto ja siksi tiedot tulisi merkitä virka-apupyynnöön.

Lapselle voi kertoa, että lääkärintarkastuksessa lääkäri tutkii lapsen päästä varpaisiin. Seksuaalisen hyväksikäytön tutkimusta varten lasta ei tarvitse erikseen valmistella sukupuolielinten tutkimuksiin. Lääkäri huolehtii tästä tutkimustilanteesta. Lääkärintarkastuskertoja tulee olemaan tarpeen mukaan yksi tai kaksi.

Seksuaalisen hyväksikäytön somaattisten tutkimusten yhteydessä vanhemmille voidaan erikseen kertoa, että lapselle suoritettu tutkimus ei ole samanlainen kuin aikuiselle tehtävä gynekologinen tutkimus. Se voi rauhoittaa lapsen vanhempaa, sillä usein lapsen saattajat ovat ahdistuneempia tutkimuksiin tulosta kuin lapsi itse, ja on toivottavaa, että vanhempien ahdistus ei siirtyisi lapseen. On tärkeä huomioida koko perhe ja se, että ihmiset reagoivat rikosepäilyihin hyvin eri tavoin. Tutkimuksen yhteydessä arvioidaan mahdollisen kriisiavun tarjoamisen tarpeesta perheelle, mutta tarvittaessa poliisikin voi ohjata perheen kriisiavun piiriin. Kriisiapua antavia tahoja olisi hyvä ohjeistaa siitä, että lapsen kuullen ei käsitellä rikosepäilyyn liittyviä asioita eikä lasta saa haastatella.

Perheen huomioiminen on tärkeää koko prosessin ajan, sillä lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä on paljon niin sanotun harmaan alueen tapauksia varsinkin pienten lasten kohdalla. Lapsella on esimerkiksi havaittu vam-

moja, jotka voivat johtua tapaturmasta tai pahoinpitelystä. Koska tutkinnan kynnyksestä on kuitenkin syytä pitää matalana, jotta väkivaltaa kokevat lapset saisivat heille kuuluvan avun, joutuu selvitysprosessiin väistämättä myös tapauksia, joissa väkivaltaa ei ole tapahtunut. Lapsen kohdistuneen väkivallan selvittämisprosessi on erityisen raskas näille perheille ja siksi perheen tilanne on syytä aina huomioida.

15.1.4 Lapsen ja vanhemman suostumus tutkimusten tekoon

Somaattiset tutkimukset perustuvat lähtökohtaisesti lapsen omaan suostumukseen, koska ihmiseen kohdistuvia lääketieteellisiä tutkimuksia ei tulisi suorittaa ilman tutkittavan suostumusta. Potilaslain (7 §) mukaan tämä koskee myös alaikäisiä lapsia silloin, kun hän ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden on kypsä tekemään asiaa koskevan päätöksen. Ratkaisun alaikäisen kypsyystestistä ja kyvystä päätöksen tekoon tekee hoitava lääkäri⁹⁶.

Rikosepäilyjen yhteydessä lapsi ei kuitenkaan välttämättä ymmärrä, mistä on kysymys ja saattaa siksi ilmaista, ettei hän halua, että häntä tutkitaan. Näissä tilanteissa lapselle tulisi selostaa yksityiskohtaisesti, mistä on kysymys ja siten pyrkiä saamaan lapsi itse näkemään tutkimus tarpeellisenä, mikäli tutkimuksen tekeminen on välttämätöntä. Lapselle voidaan myös esimerkiksi varata uusi lääkäriaika, johon mennessä lapsi ehtii miettimään asiaa, mikäli tutkimuksella ei ole kiire. Seksuaalisen hyväksikäytön tutkimuksissa voidaan tapauskohtaisesti harkita myös tutkimusten tekoa nukutuksessa, mikäli lapsen ahdistus tutkimustilanteessa tai muu syy antaa siihen aiheen.

Somaattisia tutkimuksia ei periaatteessa tehdä myöskään silloin, jos huoltaja kieltää niiden tekemisen. Jos tutkimukset nähdään kuitenkin esitutkinnan kannalta tarpeellisenä ja lapsi itse niihin suostuu, tutkimuksia ei käytännössä jätetä tekemättä, vaikka huoltaja ne kieltäisi. Tällöin yleensä aloitetaan edunvalvojan hankintamenettely, koska ollaan tilanteessa, että huoltaja ei pysty näkemään asiassa lapsen edun mukaista ratkaisua. Edunvalvojan määräämisen kautta saadaan lapsen laillisen edustajan lupa tutkimuksiin, jonka jälkeen tutkimukset voidaan suorittaa. Edunvalvoja tekee päätöksen suostumuksesta itsenäisesti. Näissä tilanteissa huoltajat eivät yleensä myöskään tuo lastaan tutkimuksiin, eivätkä valmistele lasta niihin. Myös tästä syystä edunvalvoja on tarpeellinen. Edunvalvoja voidaan hakea eri tavoin (lisää edunvalvojan sijaisen hankkimisesta luvussa 7.1.1).

Jos lapsen ja hänen huoltajansa tai edunvalvojan näkemykset ovat ristiriidassa, joudutaan tilanne arvioimaan usein tapauskohtaisesti. Keskeistä tällöin on sen arviointi, kykeneekö alaikäinen lapsi ymmärtämään hoidon tai siitä kieltäytymisen merkityksen ja vaikutuksen omaan terveydentilaansa ja mahdollisiin jatkohoitoihin. Jos alaikäinen pystyy päättämään omasta hoidostaan, terveydenhuollon tutkimuksia ei voida tehdä lapselle, jos hän vastustaa niiden aloittamista tai suorittamista⁹⁷. Oikeudenkäymiskaaren mukaan, jos edunvalvoja ja hänen päämiehensä ovat pu-

⁹⁶ Tuominen 2014: 47

⁹⁷ Rätty, 2015: 208; Tuominen, 2014: 47

hevaltaa käyttäessään eri mieltä, päämiehen kanta on ratkaiseva, jos hän kykenee ymmärtämään asian merkityksen (OK 12:1a). Viime kädessä tuomioistuin ratkaisee sen, kykeneekö lapsi ymmärtämään asian merkityksen. Myöskään edunvalvojan sijaisen hakemista ei tule koskaan käyttää tarkoituksellisesti lapsen itsemääräämisoikeuden polkemiseen. Tarvittaessa on kunnioitettava yksilön oikeutta päättää häneen kohdistuvista toimenpiteistä.

15.1.5 Haastattelu somaattisen tutkimuksen yhteydessä

Somaattisia tutkimuksia tekevä lääkäri ei tee oikeuspsykologista haastattelua, vaan oikeuspsykologinen haastattelu tehdään aina erikseen siihen perehtyneiden asiantuntijoiden toimesta. Joskus harvoin osa oikeuspsykologista haastattelua tehdään somaattisen tutkimuksen yhteydessä, mikäli asian laatu ja kiireellisyys sitä vaativat. Lääketieteellinen haastattelu pyritään äänittämään, jotta mahdollinen lapsen spontaani kertomus ja kerrotut asiat olisivat tarvittaessa sanatakkasti käytettävissä esituttokinnassa.

Somaattisen tutkimuksen yhteydessä lääkäri puolestaan haastattelee lasta ja vanhempia tai saattajaa lääketieteellisten esitietojen saamiseksi. Haastattelussa kartoitetaan laajasti oireiden ja löydösten vaihtoehtoiset lääketieteelliset syyt. Tätä varten lääkärillä olisi hyvä olla käytössä myös esitietoja lapsesta ja perheestä. Lääketieteellisen haastattelun yhteydessä kysytään tapahtumaan liittyviä tietoja vain sen verran, mitä tutkimuksen oikea suuntaaminen vaatii. Lääketieteellisessä haastattelussa kysytään asiat, jotka ovat tutkimuksen kannalta välttämätöntä tietää, jotta esitietojen ja löydösten syy-yhteyden arviointi on mahdollista. Tutkimuksen yhteydessä esimerkiksi iholla todetusta löydöksestä kysytään lapselta, mistä vamma on tullut. Epäiltyyn rikokseen liittyviä asioita ei oteta esille lapsen läsnä ollessa, paitsi jos lapsi spontaanisti ottaa itse asian esille. Somaattisten tutkimusten tekoon perehtyneet lääkärit suosittelevat, että seksuaalisen hyväksikäytön tutkimusten yhteydessä nuorten haastatteluun käytetään RAP-käsikirjaa⁹⁸.

Lapsen spontaani kertomus mahdollisesta epäillystä rikoksesta tulee kirjata ja saattaa poliisiin tietoon. Poliisiin on hyvä mainita tästä virka-apupyynnössään. Lapsen kertoma voidaan esimerkiksi kirjata lainausmerkeissä lääkärinlausuntoon. Tarvittaessa ja lapsen sekä huoltajan antaessa luvan, lapsen kertoma voidaan myös tallentaa.

15.1.6 Oikeuslääketieteelliset näytteet

Somaattisten tutkimusten yhteydessä lääkäri voi myös kerätä oikeuslääketieteellisiä näytteitä teknistä tutkintaa varten (lisää teknisestä tutkinnasta luvussa 13). Erityisesti seksuaalirikosepäilyjen kohdalla oikeuslääketieteellisiä näytteitä tulee kerätä aina kun mahdollista. Oikeuslääketieteellisten näytteiden ottaminen kohdennetaan esitietojen mukaan mahdollisimman laajasti, koska myöhemmin näytteitä ei enää saada. Käytännössä poliisiin tulee osata pyytää asianmukaisia näytteitä ja huolehtia tarvittavien ohjeiden antamisesta lääkärille tarpeen mukaan. Ohjeita näytteiden otta-

98 RAP-käsikirjasta voi lukea lisää osoitteesta www.vaestoliitto.fi

miseen on löydettävissä rikosteknisen laboratorion sivuilta poliisin intranetistä sekä teoksesta Oikeuslääketieteellinen näytteenotto Suomessa (2014).

Pieniltä lapsilta seksuaalirikosnäytteet on hyvä kerätä navasta, vatsalta, rinnan alueelta, kaulalta, suun ympäristöstä, nivusista, reisien sisäsivuilta, pakaravälistä, selästä, välilihasta, peräaukon ympäriltä, peräaukosta ja tytöillä ulkosynnyttimistä sekä pojilla peniksestä ja kiveksistä. Murrosikäisillä tytöillä näytteet kerätään myös emättimestä. Pienillä tytöillä näyte kerätään emättimestä vain jos emättimessä nähdään eritettä. Lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikosepäilyissä sovelletaan seksuaalirikostutkimuspakin ohjeita näytteiden ottamisessa.

15.2 Lääkärintlausunto

Lääkärintlausunnon⁹⁹ tulee perustua sellaisiin tietoihin, joiden paikkansa pitävyydestä lääkäri on vakuuttunut. Lääkärintlausuntoon kirjataan käytössä olevat esitiedot, vastaanotolla saatu kertomus, epäillyn rikoksen kannalta oleelliset oireet ja todetut löydökset, joiden pohjalta pyritään vastaamaan kysymykseen, onko tietty vamma, sairaus tai jokin osa näistä seurausta jostakin tietystä tapahtumasta lääketieteellisen tiedon ja kokemuksen perusteella. Tämä arviointi perustuu yleiseen lääketieteelliseen tietoon syy-yhteyksistä sekä kyseisestä tutkittavasta tehtyihin havaintoihin ja tutkimustuloksiin. Antaessaan lausuntoa syy-yhteydestä lääkäri voi harvoin lausua mitään täysin varmaa. Tämän vuoksi lääkärintlausunnossa arvioidaan syy-yhteyden todennäköisyyttä. Oikeuslääketieteelliset näytteet ja vammojen dokumentointi itsessään eivät paljasta, onko epäiltyä rikosta tapahtunut, mutta objektiivisen löydöksen toteaminen voi olla merkittävä näyttö oikeuden kannalta. Lääkärintlausunto voidaan kirjoittaa virka-apuna pyydettyjen somaattisten tutkimusten perusteella tai aiemmin tehtyjen tutkimusten ja niistä kirjoitetun potilaskertomuksen perusteella.

Lääkärintlausunto pyydetään erikseen. Jos heti tutkinnan alussa tiedetään varmaksi, että lääkäriltä halutaan sekä somaattiset tutkimukset että niistä kirjoitettu lääkärintlausunto, voidaan nämä kaksi pyyntöä yhdistää samaan virka-apupyyntöön. Tällöin molempia asiakirjoja koskeva pyyntö tulee eritellä selkeästi. Lääkärintlausunnon voi myös tilata erillisellä virka-apupyynnöllä. Se perustuu siihen, että aina ei ole tarpeellista pyytää lausuntoa tehdyistä tutkimuksista. Tämä on kuitenkin suhteellisen harvinaista. Tällaisesta päätöksestä on aina syytä keskustella syyttäjän kanssa.

Mahdollisimman selkeällä virka-apupyynnöllä varmistetaan lääkärin oikeus tietojen antamiseen. Terveystieteiden henkilökuntaa sitovat salassapitosäännökset ja ne koskevat myös somaattisten tutkimusten havaintoja. Potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja saa antaa toiselle viranomaiselle ilman asianosaisen suostumista vain, jos siihen on laissa nimenomaisesti säädetty oikeus (PotilasL 13 §). Lapsiin kohdistuneiden pahoinpitely- ja seksuaalirikosepäilyjen kohdalla oikeus tiedon antamiseen on yksiselitteinen. Järjestämislaissa (4 §) määritellään, että poliisin virka-apuna somaattisia tutkimuksia tai oikeuspsykologisia haastatteluja toteuttavat tutkimusyksiköt voivat salassapitosäännösten estämättä luovuttaa tutkimuksen aikana kertyneet tiedot tutkimuksen pyytäneelle poliisille, syyttäjälle tai tuomioistuimelle.

99 Lääkäriliitto, 2010; ks. myös www.terveysportti.fi

Mikäli kyse ei ole järjestämislaissa tarkoitettusta virka-apupyynnöstä, sovelletaan pahoinpitely- ja seksuaalirikosepäilyjen kohdalla oikeudenkäymiskaarta. Tällainen tilanne on käsillä, jos kyseessä on sellainen pahoinpitely- tai seksuaalirikosepäily, jossa lausuntoa pyydetään muiden kuin virka-apuna pyydettyjen tutkimusten perusteella. Oikeudenkäymiskaaren (17:14) mukaan lääkäri voidaan velvoittaa todistamaan salassa pidettävästä asiasta ilman asianosaisen suostumusta ainoastaan niissä rikosepäilyissä, jos syyttäjä ajaa syytettä rikoksesta, josta säädetty ankarin rangaistus on vähintään kuusi vuotta vankeutta. Lainvalmistelutöissä¹⁰⁰ on todettu, että säännös vastaa aikaisemmin voimassa ollutta sääntelyä. Suostumuksen tarve väistyy siis vain törkeimmissä rikoksissa. Lievempien rikosten osalta oikeus tietojen saamiseen on arvioitava tapauskohtaisesti. Lastensuojelulain lääkärille määrittämää ilmoitusvelvollisuutta poliisille seksuaali- tai pahoinpitelyrikosepäilyissä (LSL 25 §) tulkitaan käytännössä niin, että se mahdollistaa tietojen antamisen poliisille niistä seksuaali- ja pahoinpitelyrikosepäilyissä, joissa lääkäri on ollut tapauksen ilmoittajana¹⁰¹. Muulloin tietojen antamiseen tarvitaan asianosaisen suostumus.

Mikäli lääkärinlausuntoa pyydetään erillisellä virka-apupyynnöllä, kannattaa siihen käyttää poliisin dokumenttihallintajärjestelmän Kameleonian lomaketta *Lääkärinlausunnontilaus*. Lomakkeessa on erikseen terveydenhoitohenkilöstölle toimitettavat ohjeet siitä, mitä tietoja lääkärinlausunnon tulee sisältää. Nämä asiat on listattu seuraavassa. Lomakkeessa on myös oma kohtansa asianosaisen suostumukselle. Mikäli lääkärinlausuntoa koskeva virka-apupyyntö yhdistetään somaatisten tutkimusten virka-apupyyntöön, on virka-apuun syytä yhdistää pyyntö niistä asioista.

1. Lääkärinlausunnon nimi ja tarkoitus

- Mille viranomaiselle se on laadittu
- Mitä käyttöä varten se on laadittu
- Millaisessa asiassa se on laadittu
- Perustuuko lausunto lääkärin suorittamaan tutkimukseen vai sairauskertomukseen

2. Johdanto

- Tutkimuksen pyytäjä
- Tutkimuksen luonne
- Tutkittavan henkilön tiedot (miten todettu)

3. Esitiedot

- Kuinka potilas saapui
- Tutkittavan oma kertomus tapahtumien kulusta (vamman syntymekanismi, tapahtuma-aika ja -paikka)
- Poliisin lausuntopyynnössä esittämät tapahtuman tiedot
- Tutkittavan suhtautuminen tapahtumaan ja käyttäytyminen

100 HE 46/2014 vp s. 71

101 Rätty, 2015: 228

4. Tutkimushavainnot

- Vamman / vammojen laatu ja sijainti (tarvittaessa keuhokartan käyttö)
- Vamman / vammojen ikä (mustelman väri, haavojen arpeutumisen jne.)
- Muut kuin hoitoon hakeutumiseen johtaneet vammat (ulkotarkastus)
- Vamman / vammojen tarkka kuvaus (esim. haavan muoto, repaleisuus / sileäreunaisuus jne.)

5. Johtopäätökset

- Vamman sopivuus tutkittavan kertomukseen / tutkimuksen pyytäjän antamiin tietoihin
- Vaikeusaste sekä hengenvaarallisuus (myös potentiaalinen vaarallisuus)
- Mahdollinen tutkimuksen suorittaman lääkärin havaitsema ristiriita vammojen ja kuvatun syntymekanismien ja/tai tutkittavan käyttäytymisen suhteen – arvio syntymekanismista
- Lyhyt kuvaus hoitotoimenpiteistä ja jatkohoidosta
- Ennuste parantumisesta, invaliditeetti, pysyvä haitta tai arvio niistä ja milloin on mahdollista saada lopullinen lausunto

6. Vakuutus, päiväys ja allekirjoitus

Lääkärinlausunnossa siis kuvataan todetut löydökset, niiden vaikeusaste ja vaarallisuus sekä otetaan kantaa siihen, sopivatko todetut vammat kerrotulla vammamekanismilla syntyneiksi, onko ristiriitaa kertoman ja löydöksen välillä, sopivatko vammat syntyneiksi kyseisenä ajankohtana ja onko vammoille löydettävissä vaihtoehtoisia syitä. Lääkärinlausunnossa tulee olla myös haitan arviointi vammoista. Lausunnossa arvioidaan teon aiheuttama mahdollinen kipu, vammojen paraneminen, tarvittavat tutkimus- ja hoitotoimenpiteet, haitan ohimenevyys tai pysyvyys sekä haitta seksuaaliseen kehitykseen, kasvuun ja elämään.

Lääkäri voi ottaa lausunnossaan kantaa siihen, millä syy-yhteyden todennäköisyysasteella somaattisissa tutkimuksissa tehdyt löydökset viittaavat epäiltyyn tapahtumaan. Somaattisissa lääkärintä lausunnoissa ei laadita hypoteeseja vaan lääkärit käyttävät todetun löydöksen suhteen erotusdiagnostisia vaihtoehtoja eli muita mahdollisia syitä löydöksen syyn arvioimiseen. Suomen Lääkäriliiton ohjeistuksen mukaan todennäköisyysasteita on viisi ja ne on esitetty seuraavassa.

- **Erittäin todennäköinen:** Muita mahdollisia syitä ei ole tai ne ovat erittäin epätodennäköisiä
- **Todennäköinen:** Tapahtumalle on useita mahdollisia selityksiä, mutta kyseinen syy on kaikki syyt kokonaisuutena huomioiden todennäköisin
- **Mahdollinen:** Monta mahdollista syytä eikä kyseinen syy ole niistä muita todennäköisempi
- **Epätodennäköinen:** Muita todennäköisempiä syitä on olemassa
- **Erittäin epätodennäköinen:** Syy-yhteyttä ei suurimmalla mahdollisella varmuudella ole olemassa

Johtopäätöksiä somaattisista tutkimuksista voidaan tehdä aina vain tapauskohdaisesti. Johtopäätöksiä tehtäessä on huomioitava tekoa edeltävät tapahtumat, sairaudet tai muut vaihtoehtoiset syyt, joiden selvittäminen edellyttää esitietojen hankkimista ja joskus myös lapsen haastattelua. Johtopäätöksissä arvioidaan siten lapsen kertomuksen ja oireiden ja löydösten syy-yhteyden todennäköisyys ja sen sopusointu tai ristiriitaisuus esitietoihin.

Hyvin laadittu lääkärintlausunto parantaa kaikkien osapuolten oikeusturvaa ja siksi siihen on syytä kiinnittää huomiota. Koska lääkärintlausunto toimitetaan poliisille virka-apupyynnönä, on poliisi loppujen lopuksi vastuussa siitä, että se palvelee esitutinnan tarpeita. Siksi poliisiin tulee yksilöidä lausuntopyyntö huolellisesti ja tarvittaessa pyytää tarkennusta tai uutta lausuntoa. Lausuntojen tulee olla sisällöltään sellaisia, että syyttäjä ja tuomioistuimien kykenevät niiden perusteella arvioimaan, tukeeko lausunto rikosepäilyä ja minkä rikosnimikkeen mukaista rikosepäilyä.

Lääkärintlausunto kirjoitetaan syyteharkintaa ja oikeusprosessia varten ja siksi sen tulee olla myös muiden kuin lääkäreiden ymmärrettävissä. Poliisiin tulee aktiivisesti vaatia lisäselvitystä tai uutta lausuntoa, jos lääkärintlausunto ei ole ymmärrettävissä muodossa (”lääkärilatina”) tai se ei vastaa virka-apupyynnössä esitettyihin kysymyksiin, epikriisit eli hoitoyhteenvedot tai potilaskertomuskopiot eivät ole riittäviä lausunnoksi tai lausunnossa, allekirjoituksissa tai päiväyksissä on virheitä. Lääkärintlausunnot on aina allekirjoitettava ”kunnian ja omantunnon kautta”. Tarvittaessa poliisi voi pyytää myös kokonaan uudet tutkimukset, jos havaitaan, että tutkimuksia ei ole tehty riittävällä laajuudella. Siksi lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjä tutkivien poliisimiesten on syytä tietää, mitä tutkimuksissa ja lausunnossa tulisi olla.

Lääkärintlausuntoja tulkittaessa on syytä muistaa, että objektiivisen löydöksen puuttuminen ei aina tue eikä kumoa rikoksen mahdollisuutta. Löydöksen puuttuminen ei siis tarkoita sitä, ettei mitään olisi voinut tapahtua. Somaattisia löydöksiä löydetään esimerkiksi lapsiin kohdistuneissa seksuaalirikoksissa suhteellisen harvoin. Käytännössä löydösten eli vammojen puuttuminen voi johtua monestakin syystä. Esimerkiksi seksuaalisen hyväksikäytön teko ei ole välttämättä ollut omiaan aiheuttamaan vammoja (koskettelu, nuoleminen, tekijän koskettaminen), teko on saatettu tehdä siten, ettei vammaa ole syntynyt (ruumiinaukot ovat venyviä, limakalvojen kosteus, vastustaminen, pakottaminen, väkivalta, tekotapa, voimasuunta, välineen käyttö), vammat ovat ehtineet jo täydellisesti parantua ennen somaattista tutkimusta tai epäiltyä rikosta ei ole tapahtunut. Mikäli tutkimuksissa ei todeta lapsella löydöstä, johtopäätöksen esimerkiksi seksuaalisen hyväksikäytön epäilyssä tulee olla seuraavankaltainen: *Somaattisessa tutkimuksessa ei todettu objektiivista fyysistä löydöstä, mikä ei tue eikä sulje pois seksuaalisen kaltoinkohtelun mahdollisuutta.*

15.3 Tyypillisimmät vammat ja löydökset

Viranomaisten kokemuksen perusteella voidaan määrittää tyypillisimpiä pahoinpitelyjen ja seksuaalisen hyväksikäytön aiheuttamia vammoja. Näiden vammojen listaus on merkittävä apuväline väkivallan havaitsemisessa. Esimerkiksi monissa sairaaloissa on käytössä lista vammoista, joiden kohdalla otetaan aina huomioon pahoinpitelyn mahdollisuus. Tästä syystä selvitysprosessiin joutuvat joskus myös ne lapset, joiden vammat ovat todellisuudessa syntyneet harvinaisesta tapaturmasta. Aukottomien vammakriteeristöjen luominen on kuitenkin mahdotonta, joten väkivaltaepäilyjen havaitsemisessa niihin ei tule liiaksi tukeutua. Seuraavassa on kuvattu tyypillisimpiä lapsen kohdistuneen pahoinpitelyn, kemiallisen väkivallan ja seksuaalisen väkivallan aiheuttamia vammoja.

15.3.1 Pahoinpitelyt

Mustelmat ja pinnalliset vammat: Liikkumaan opettelevilla ja liikkuvilla lapsilla on usein mustelmia luisten kohoumien kohdalla, kuten kyynärvarsissa, otsassa, polvissa ja säärisssä. Nämä sijaintipaikat kuvastavat lapsen kulloistakin liikunnallista kehitysvaihetta, ja niiden esiintyvyys kasvaa iän mukana. Pienen liikkumattoman lapsen mustelmat tai muut jäljet ovat sen sijaan aina epäilyttäviä. Pahoinpitelyjäljille tyypillisiä sijaintipaikkoja ovat luisten kohoumien ulkopuolella olevat alueet selässä, kasvoissa, kaulassa, pakaroissa ja reisien taka- tai sisäpinnolla, esineiden aiheuttamat tarkkarajaiset mustelmat (esim. pitkulaiset piiskanjäljet, puremajäljet, parilliset nipistelymustelmat), päänahan alaiset verenvuodot tai läiskittäinen hiusten lähtö hiuksista vetämisen seurauksena

Murtumat (muut kuin kallonmurtumat): Mitä nuorempi murtumapotilas on, sitä todennäköisemmin murtumaan liittyy tahallinen pahoinpitely. Kaikista murtumista pahoinpitelyn todennäköisyyden arvioidaan olevan alle 1-vuotiailla 25 %, 1–2-vuotiailla 7 % ja 2–3-vuotiailla lapsilla 3 %. Pahoinpitelylle tyypillisiä murtumia ovat erityisesti alle kävelyikäisen lapsen luunmurtuma, useat eri-ikäiset murtumat ja murtumat, joiden syntytapa on tuntematon.

Pään alueen vammat: Vaikeat kallonsisäiset vammat ovat yleisin kuolinsyy lasten pahoinpitelytapauksissa ja pienimmät lapset ovat suurimmassa kuoleman ja vammautumisen riskissä. Vaikeita päävammoja ovat kallonsisäisten vammojen lisäksi mm. pirstaleiset tai molemminpuoliset kallonmurtumat, 2 mm tai enemmän levinneet murtumasaumat ja takaraivonalueen murtumat. Tapaturmaisesti edellä mainittuja vammoja syntyy yleensä vain liikenneonnettomuuksissa tai vapaissa pudotuksissa yli kolmen metrin korkeudesta. Jos tällaista tapaturmaa ei ole tiedossa, tulee vakavasti epäillä pahoinpitelyä.

Vauvan ravistelu: Ravistellun vauvan oireyhtymällä (shaken baby syndrome) tarkoitetaan oireita, vammoja ja löydöksiä, joita vauvan voimakas edestakainen ravistelu aiheuttaa aivojen, silmien ja mahdollisesti kaularangan alueelle. Oireet vaihtelevat vähäisistä epämääräisistä oireista aina vaikeisiin neurologisiin oireisiin. Ravistelu voi johtaa kuolemaan tai lapsen pysyvään vammautumiseen. Yleisimmät

löydökset ovat kovan aivokalvon alaiset ja silmien verkkokalvojen verenvuodot. Ravistelun seurauksena ko. alueiden laskimot repeytyvät. Muita pahoinpitelyvammoja (murtumia, mustelmia) esiintyy osalla ravistelluista lapsista.

Lieviä päävammoja (kuhmut, aivotärähdykset, toispuoleiset, alle 1 mm levyiset kallon ns. viivamurtumat) voi esim. pystyyn nouseva ja siitä kaatuva lapsi aiheuttaa itse. Näitä vammoja voi syntyä myös pienen lapsen pudotessa hoitopöydältä. Lieviä vammoja voi toki syntyä myös aiheutettuna.

Palovammat: Palovammassa pahoinpitelyyn viittaa vamman tarkkarajaisuus (esim. kuuma esine kuten savuke tai silitysrauta, sukka- tai hansikaspalovammat). Raajapalovammoissa pahoinpitelyyn viittaa usein vammojen molemminpuolisuus. Tapaturmaiset palovammat syntyvät esim. lapsen kaataessa kuumaa nestettä tai ruokaa päällensä, mutta samanlaiset vammat voivat olla tahallisesti aiheutettuja.

15.3.2 Kemiallinen pahoinpitely

Jos lapsi on ollut poikkeuksellisen väsähtänyt, sekava tai oudosti oireileva, häneltä tutkitaan lääke- ja huumausaineet virtsasta ja verestä. Itkevää vauvaa on voitu rauhoittaa lääkkeellä. Lasten päivystyspoliklinikoilla hoidetaan paljon lapsia, jotka ovat vahingossa saaneet elimistönsä lääkkeitä, ja valtaosassa näistä tilanteista ei ole epäilyä tahallisesta teosta. Kemiallisen pahoinpitelyn epäilynä pitäisi kuitenkin käsitellä, jos lapsen elimistöstä löytyy laittomia huumeita, jos ei ole tietoa, mistä lapsi on lääkkeitä voinut saada tai jos todetaan tapahtumatiedoista poikkeava lääkelöydös elimistössä. Rauhoittavien lääkkeiden aiheuttamat myrkytykset tulee herkästi tutkia pahoinpitelynä.

15.3.3 Seksuaalinen hyväksikäyttö

Akutteja seksuaalirikokseen liittyviä somaattisia oireita tai löydöksiä voivat muun muassa olla turvotus, punoitus, kirvely virtsatessa, sukupuolielinalueen kipu, tuoret haavat, verenvuoto ja mustelmat. Vaihtoehtoisia syitä näille voivat olla muut sairaudet, lääketieteelliset toimenpiteet, tapaturma tai muu kaltoinkohtelu. Muita seksuaalirikokseen liittyviä mahdollisia somaattisia oireita tai löydöksiä voivat muun muassa olla alle 16-vuotiaalla todettu raskaus, sukupuolitauti, valkovuoto ennen teini-ikää, häpyhuulten yhteen liimautuminen (tämä on yleistä lapsilla ennen murrosikää, mutta voi liittyä myös vamman paranemiseen), immenkalvon alaosan tietyt rakenteelliset löydökset sekä erilaiset arvet.

16 ESITUTKINNAN PÄÄTTÄMINEN

Tässä kappaleessa käsitellään esitutkinnan loppuvaiheita kuten esitutkinnan vaiheiden tarkistamista tarkastuslistan avulla, asian ohjaamista sovitteluun, loppulausunnon antamista ja esitutkintapöytäkirjan laatimista sekä asianomistajan suojelutarve-lomakkeen salassapidon määrittämistä. Lisäksi esitellään lyhyesti erilaiset esitutkinnan päättämistavat. Myös esitutkinnan rajoittamista käsitellään lyhyesti. Koska esitutkinnan päättäminen ei juuri eroa lapsiin kohdistuneissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä verrattuna muihin rikoksiin, esitutkinnan päättämistä ei käsitellä tässä yksityiskohtaisesti¹⁰².

16.1 Esitutkinnan tarkastuslista

Koska esitutkinta on tapauksen pääkäsittelyn perusta, on tutkinnan laatuun kiinnitettävä huomiota läpi tutkinnan. Esitutkinnan laadun käsite on sinänsä hankalasti määriteltävissä ja mitattavissa¹⁰³, mutta laadukasta esitutkintaa voidaan ajatella olevan sellaisen tutkinnan, jossa tutkija tekee kaiken mahdollisen tai tarvittavan tapauksen selvittämiseksi huomioiden tapauksen erityispiirteet kuten esimerkiksi juuri lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen erityisvaatimukset.

Petri Burmoi tarkasteli päällystöopintojensa opinnäytteessään esitutkintaprosessia ja sen laatua kehittäen samalla niin sanotun tutkinnan tarkastuslistan¹⁰⁴. Listan idea tuli Pirkanmaan poliisilaitoksella käytössä olevasta toimintatavasta tarkistaa esitutkinnan lopuksi erillisen dokumentin avulla, ovatko kaikki tarvittavat tutkintatoimenpiteet tehty. Sen perusteella Burmoi muodosti yleisen tarkastuslistan, johon tutkija merkitsee tehdyt tutkintatoimenpiteet ja toimittaa sen esitutkintapöytäkirjan kanssa tutkinnanjohtajalle. Listaa on kuitenkin hyödynnetty laajemminkin tutkinnan laatutyökaluna niin, että tutkijat itse tarkastavat listasta tehtyjä toimenpiteitä tutkinnan aikana. Burmoin kehittämä tutkinnan tarkastuslista on otettu käyttöön muillakin poliisilaitoksilla tarpeen mukaan. Listaa ei käytetä kaikkien tapausten tutkinnassa, mutta vähänkin monimutkaisempien tapausten kohdalla se on osoittautunut hyödylliseksi.

Vastaavanlainen tarkastuslista voisi olla hyödyllinen myös lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkinnassa ja siksi Burmoin laatima lista tuodaan tässä esille yhtenä vaihtoehtona. Listaa on muokattu lapsiin kohdistuvien rikosten tutkintaan soveltuvaksi liitteessä 4. Sen hyödyntämistä voidaan harkita tarpeen mukaan. Ajatuksena on, että listan avulla tutkija tarkistaa ja allekirjoituksellaan vahvistaa, että kaikki listassa mainitut toimenpiteet on huomioitu. Näin kiireellisesti käsiteltävien asioiden käsittelyssä vältetään esitutkinta-aineiston siirtelyä tutkinnanjohtajalta takaisin tutkijalle ja myös syyttäjien lisätutkintapyyntöjä.

102 Laajemmin esitutkinnan päättämisestä ja esitutkintapöytäkirjan laatimisesta voi lukea Helmisen ym., 2014.

Esitutkintapöytäkirjan laadinnasta on myös olemassa Poliisihallituksen ohje Poliisihallitus, 2013c

103 Esitutkinnan laadusta voi lukea lisää Koljonen, 2010

104 Burmoi, 2012

16.2 Sovittelu

Laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta tuli voimaan 1.1.2006 (Sovittelulaki). Rikosasioiden sovittelussa rikoksesta epäilty ja rikoksen uhri kohtaavat toisensa luottamuksellisesti puolueettoman sovittelijan välityksellä. Sovittelussa käsitellään rikoksesta uhrille aiheutuneita henkisiä ja aineellisia haittoja ja pyritään löytämään rikoksen osapuolia tyydyttävä ratkaisu niiden hyvittämiseksi. Sovittelu on maksuton palvelu ja täysin vapaaehtoista (Sovittelulaki 1 §).

Sovittelulain mukaan sovittelussa voidaan käsitellä rikoksia, joiden arvioidaan soveltuvan soviteltaviksi, kun otetaan huomioon rikoksen laatu ja tekotapa, rikoksesta epäillyn ja uhrin keskinäinen suhde sekä muut rikokseen liittyvät seikat kokonaisuutena. Rikoksen sovittelu edellyttää, että rikoksesta epäilty vahvistaa tapahtumainkulun pääasialliset tosiseikat ja että sovittelu on uhrin edun mukaista. Sovittelu voidaan toteuttaa vain sellaisten osapuolten kesken, jotka ovat itse vapaaehtoisesti ilmaisseet suostuvansa sovitteluun ja jotka pystyvät ymmärtämään sovittelun sekä siinä tehtävien ratkaisujen merkityksen. Asian käsittely ja ratkaisu poliisi- tai syyttäväviranomaisessa tai tuomioistuimessa eivät estä sovittelua.

Sovittelussa ei ratkaista asian rikosoikeudellista puolta, mutta sovittelu voi vaikuttaa asian käsittelyyn rikosprosessissa. Asianomistajarikoksissa asian käsittely päättyy sovitteluun, jos asianomistaja luopuu rangaistusvaatimuksesta. Virallisen syytteen alaisissa rikoksissa syyttäjä ja tuomioistuin arvioivat sovinnon merkityksen tapauskohtaisesti. Rikoksen sovittelu edellyttää, että rikoksesta epäilty vahvistaa tapahtumainkulun pääasialliset tosiseikat (Sovittelulaki 3 §). Sovittelu voi olla perusteena esimerkiksi esitutkinnan rajoittamiselle, syyttämättä jättämiselle, rangaistukseen tuomitsematta jättämiselle, rangaistuksen lieventämiselle, rangaistusasteikon lieventämiselle tai rangaistuslajin vaihtamiselle¹⁰⁵.

Suurin osa sovitteluun vietaävistä rikoksista on väkivaltarikoksia¹⁰⁶. Sovittelun käyttö väkivaltarikoksissa on yleistynyt koko ajan siitä lähtien, kun laki sovittelusta astui voimaan. Sovitteluun ohjatuista väkivaltarikoksista noin 15 prosenttia on lähisuhdeväkivaltaa. Sovitteluun hakeutuminen lähisuhdeväkivaltatapauksissa eroaa muiden rikosten sovittelusta siinä, että sovittelulain 13 §:n mukaan vain poliisi- tai syyttäväviranomaisella on oikeus tehdä sovittelualoite, jos kyseessä on väkivaltarikos, joka on kohdistunut puolisoon, lapseen, vanhempaan tai heihin rinnastettavaan läheiseen. Muissa rikoksissa aloitevalta on myös asianosaisilla itsellään sekä muillakin kuin oikeusviranomaisilla.

Sovittelun soveltuvuudesta aikuisen lapseensa kohdistamaan väkivaltaan on keskusteltu paljon. Vakavien väkivaltarikosten ja seksuaalisen hyväksikäytön osalta laki kuitenkin kieltää sovittelun käytön aukottomasti. Laki kieltää lähettämästä sovitteluun rikoksia, joiden kohteena on ollut alaikäinen lapsi ja joka ikänsä tai rikoksen laadun vuoksi on erityisen suojelun tarpeessa (Sovittelulaki 3 §). Sen sijaan lievempien väkivallan tekojen kohdalla sovittelun käytölle myös aikuisen lapseensa kohdistamissa teoissa löytyy kannattajia. Poliisin tämänhetkisten ohjeiden mukaan

¹⁰⁵ Sopanen, 2012: 31–32

¹⁰⁶ THL, 2015

mikään aikuisen lapsen kohdistama väkivallan teko ei kuitenkaan sovellu sovitteluluun. Myös lievempien tekojen kohdalla lapsen katsotaan olevan erityisen suojelun tarpeessa ja siksi sovittelua ei voida käyttää. Sovittelun tulee myös olla uhrin edun mukaista (Sovittelulaki 3 §). Ongelmaksi nähdään myös osapuolten vapaaehtoisen suostumuksen saaminen. Sovittelun edellytyksenä on se, että sovitteluun osallistuva pystyy ymmärtämään sovittelun sekä siinä tehtävien ratkaisujen merkityksen. Miten voidaan varmistua lapsen kyvystä ymmärtää sovittelun merkitys? Alaikäisen ollessa sovittelun osapuolena hänen henkilökohtaisen suostumuksensa lisäksi tarvitaan myös lapsen huoltajan tai lapsen laillisen edustajan hyväksyntä (Sovittelulaki 2 §). Mikäli lapsen vanhempi on rikoksesta epäilty, tarvitaan suostumus lapsen edunvalvojan sijaiselta. On kuitenkin mahdoton varmistua siitä, että lapsi on tällaisissa tilanteissa vapaa vanhempien pakotuksesta tai painostuksesta suostumuksen antamiseen. Aikuisen lapsen kohdistama väkivalta mielletään usein myös moraalisesti niin törkeäksi valta-aseman väärinkäytöksi, että rangaistuksen välttäminen sovittelulla ei tunnu tarkoituksenmukaiselta.

Nuorten tekemissä toiseen lapseen tai nuoreen kohdistuneissa lievissä pahoinpitelyissä sovittelua on sen sijaan käytetty paljonkin ja sitä suositellaan erityisesti alle 15-vuotiaiden tekemien rikollisten tekojen selvittämiseen. Sovittelutoiminta nähdään hyvänä rikosseuraamusjärjestelmän vaihtoehtona, joka opettaa nuorelle, että teoilla on seurauksia. Se on todettu toimivaksi keinoksi ehkäistä nuorten tekemiä uusintarikoksia ja kasvattaa lapsia ja nuoria vastuullisuuteen. Sovittelussa pyritään avoimeen vuoropuheluun tapahtuneesta ja sen syistä sekä kohdataan kokemuksen nostattamia tunteita. Joskus sovittelussa päästään tilanteeseen, jossa tekijä pyytää uhrilta tekoaan anteeksi. Tämä voi helpottaa uhrin asemaa ja vähentää henkisiä haittoja osapuolten välillä¹⁰⁷.

Sovittelumenettelyn laajentamista ja hyödyntämistä edesauttaa myös esitutkintaviranomaisella oleva ilmoitusvelvollisuus käytettävissä olevista tukipalveluista eli muun muassa sovittelun mahdollisuudesta (ETL 4:18). Vain poliisi- tai syyttäjäviranomaisella on kuitenkin oikeus tehdä aloite sovitteluun ryhtymisestä, jos kyseessä on väkivaltaa sisältävä rikos, joka on kohdistunut rikoksesta epäillyn puolisoon, lapseen, vanhempaan tai muuhun heihin rinnastettavaan läheiseen (Sovittelulaki 13 §). Arvioidessaan käsiteltävänä olevan asian soveltuvan sovitteluun, poliisi- tai syyttäjäviranomaisen tulee tiedottaa rikoksesta epäillylle ja rikoksen uhrille sovittelumahdollisuudesta ja ohjata heidät sovitteluun.

16.3 Esitutkintapöytäkirjan laatiminen

Esitutkinta toimii syyteharkinnan perustana, palvelee asianosaisten etuja ja mahdollista rikosprosessia siten, että kaikki todistelu voidaan ottaa pääkäsittelyssä vastaan yhdellä kertaa. Esitutkinnalla on siten rikosten selvittämistarkoituksen lisäksi tärkeä rikosprosessin valmistelua koskeva luonne. Esitutkintapöytäkirja toimii sen valmisteluasiakirjana. Esitutkintapöytäkirjan laadinnasta annettujen ohjeiden seuraaminen onkin tärkeää, jotta pöytäkirjojen laatiminen olisi yhdenmukaista ja laadukasta ja

107 Iivari 2007: 19

palvelisi syyteharkintaa ja tuomioistuinkäsittelyä parhaalla mahdollisella tavalla. Toisaalta esitutkintayhteistyössä syyttäjän antamia erityisohjeita tietyn yksittäisen pöytäkirjan laadinnassa tulisi noudattaa, koska hän esittää toiveensa mahdollistaakseen mahdollisimman joustavan pääkäsittelyn toteutumisen. Esitutkintapöytäkirja koostuu seuraavista osista: kansilehti, sisällysluettelo, ilmoitus, johdanto, kuulustelut (asianomistaja, rikoksesta epäilty, todistaja, muut), liitteet (kuten kuulustelujen videotallenteet ja litteraatiot) ja allekirjoitukset.

Lapsiin kohdistuneiden väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen esitutkintapöytäkirjan kirjaamista koskevat samat säännöt kuin muidenkin esitutkintapöytäkirjojen kirjaamista, mutta muutamaan asiaan on syytä kiinnittää erityistä huomiota. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkinta- ja oikeusprosessit ovat usein pitkiä. Kaikkien osapuolten – ennen kaikkea lapsen – edun mukaista on se, että poliisi tekee kaikkensa prosessien lyhentämiseksi. Huolellinen dokumentointi edistää prosessin sujuvuutta ja siten nopeuttaa tapauksen käsittelyä. Mitä paremmin asiat on dokumentoitu, sitä nopeammin syyttäjä voi tehdä työnsä. Dokumentoinnin huolellisuuteen on siksi syytä panostaa. Huolellista dokumentointia edesauttaa hyvin tehty tutkintasuunnitelma esitutkinnan alussa. Tutkintasuunnitelma luo pohjan esitutkintapöytäkirjalle.

Jos samassa rikosepäilyssä on mukana useampia lapsia asianosaisen asemassa, tulee kustakin henkilöstä laatia oma esitutkintapöytäkirja. Kuhunkin esitutkintapöytäkirjaan sisällytetään tällöin jäljennös ilmoituksesta. Esitutkintapöytäkirjan laatimisen ohjeiden mukaan niin sanotuista liitännäisrikoksista, eli rikoksista, jotka liittyvät niin kiinteästi toisiinsa, ettei niiden käsitteleminen erikseen ole tarkoituksenmukaista, voidaan asiakokonaisuudesta laatia yksi esitutkintapöytäkirja¹⁰⁸. Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä suositellaan kuitenkin erillisten pöytäkirjojen laadintaa, sillä käsiteltävät asiat ovat arkoja, eikä ole syytä levittää yksittäisiä lapsia tai perheitä koskevia tietoja liitännäisrikosten asianosaisten tietoon. Erillisistä esitutkintapöytäkirjoista on myös eduskunnan oikeusasiamiehen linjaus¹⁰⁹.

Esitutkintapöytäkirjaan on otettava kuulustelupöytäkirjat ja selostukset tutkintatoimenpiteistä ja niiden yhteydessä tehdyistä havainnoista, sekä liitettävä tutkinnassa kertyneet asiakirjat, tallenteet ja valokuvat, jos niillä voidaan olettaa olevan merkitystä asiassa ja jos laissa ei toisin säädetä (ETL 9:6). Esitutkintapöytäkirjaan otettava aineisto on kuitenkin eri kysymys kuin se, millä tavoin aineisto annetaan asianosaiselle, jäljennöksenä vai mahdollisuutena tulla tutustumaan aineistoon poliisilaitoksella. Esimerkiksi lapsen kuulemisesta tehty videotallenne sekä siitä litteroitu teksti tulee molemmat aina liittää osaksi esitutkinta-aineistoa. Näiden asiakirjojen antaminen asianosaisille on kuitenkin säädelty erikseen. Videotallenteen osalta noudatetaan menettelyä, että asianosaisille varataan tilaisuus tutustua aineistoon poliisilaitoksella, mutta tallennetta ei anneta epäillylle (ETL 9:7). Sen sijaan tallenne toimitetaan syyttäjälle edelleen tuomioistuimessa käyttämistä varten. Esitutkinnassa kertyneestä aineistosta, jota ei ole otettu esitutkintapöytäkirjaan, on tehtävä mer-

108 Poliisihallitus, 2013c

109 Päätös Dnro 1389/4/08

kintä pöytäkirjaan, jollei laissa toisin säädetä (ETL 9:6). Näiden kysymysten lisäksi esitutkintapöytäkirjan laadinnan yhteydessä tulee kiinnittää huomiota erityisesti esitutkinta-aineiston julkisuuskysymyksiin. Näitä kysymyksiä on käsitelty yleisellä tasolla tarkemmin julkisuusasioita käsittelevässä luvussa 5.

16.4 Asianomistaja suojelutarve – lomakkeen salassapidon määrittäminen

Asianomistajan suojelutarve -lomake on salassa pidettävä asiakirja ainakin sen arkaluonteisuuden perusteella (JulkL:n 24 §:n 1 mom 26 kohta), mutta se saattaa olla salassa pidettävä myös jonkin muun JulkL:ssa olevan salassapitokohdan perusteella. Tämä yleisöjulkisuuden poistava merkintä on lomakkeella jo valmiina. Salassapito tarkoittaa, että kukaan asian ulkopuolinen taho ei voi saada lomaketta nähtäväkseen tai saada siitä tietoja.

Rikoksen uhrin suojelutarpeen määrittämiseen liittyvään lomakkeeseen liittyy kuitenkin myös ongelmallisia salassapitoasioita ja sen vuoksi niiden tarkempi käsittely tässä yhteydessä on tarpeen. Kirjan aihepiiriin liittyvät rikokset ovat yleensä sellaisia, joissa suojelun tarve on olemassa ja lomake tulee täytettäväksi, kuten luvussa 9 on todettu. Esitutkintapöytäkirjan laatimisen yhteydessä joudutaan tällä hetkellä voimassa olevien säännösten perusteella arvioimaan sitä, liitetäänkö *Asianomistajan suojelutarve* -lomake esitutkintapöytäkirjaan vai ei. Samoin esitutkinnassa joudutaan (viimeistään esitutkintapöytäkirjan laatimisen yhteydessä) arvioimaan lomakkeen asianosaisjulkisuutta.

Suojelutarpeen selvittämiseen liittyvän *Asianomistajan suojelutarve* -lomakkeen lähtökohtana on asianosaisjulkisuus, mikäli lomakkeella on sellaisia tietoja, jotka vaikuttavat hänen asiansa käsittelyyn (ETL 4:15). Tutkijan tulee siis tiedostaa lomakkeen täyttämässä, että lomake saattaa jossakin vaiheessa prosessia joutua epäillyn haltuun ja kertoa tästä mahdollisuudesta myös asianomistajalle. Tämän asiakirjan osalta asianosaisjulkisuuden poistavaa suoraa säännöstä ei siis ole, vaan asiakirjan asianosaisjulkisuus joudutaan arvioimaan joka kerta erikseen yleissäännösten perusteella. Tutkijan tulee kertoa myös tästä mahdollisuudesta asianomistajalle ja tuoda asia myös tutkinnanjohtajan tietoon mahdollisen asianosaisjulkisuutta rajoittavan esitutkintapäätöksen tekemiseksi. Tähän palataan hieman myöhemmin.

Asianomistaja saattaa uhrin suojelutarvetta määritettäessä ja lomakkeen täyttämisen yhteydessä tuoda esille myös sellaisia seikkoja, jotka eivät liity epäiltyyn rikokseen millään tavalla (esimerkiksi seksuaalirikokset, joiden uhriksi henkilö on joutunut aiemmin). Samoin asianomistaja voi tuoda esille seikkoja, joiden perusteella ei ole tarvetta erityistoimenpiteiden määräämiselle tuomioistuimessa. Jos asianomistajan esille tuomat seikat ovat suoraan nähtävissä sellaisiksi, joilla ei ole vaikutusta erityistoimenpiteiden määräämiseen, tutkijan kannattaa kertoa asianomistajalle, ettei näitä seikkoja kannata lomakkeelle laittaa. Jos esille tuoduilla seikoilla on merkitystä erityistoimenpiteiden määräämiselle, mutta ei käsiteltävässä rikosasiassa, lomake ei lähtökohtaisesti kuulu asianosaisen tiedonsaantioikeuden piiriin sillä perusteella, ettei niillä ole merkitystä käsiteltävänä olevassa rikosasiassa. Toisaalta on huomatta-

va, että epäillyn esittäessä myöhemmin vaatimuksen saada nähtäväksi lomakkeen sisältö, kun erityistoimenpiteitä on tuomioistuimessa määrätty, esitutkintaviranomainen joutuu viimeistään tässä vaiheessa tekemään esitutkintapäätöksen (ETL 11:1) asianosaisjulkisuuden rajoittamisesta, jos sille on perusteet. Arviointi lomakkeen tietojen merkityksestä käsiteltävänä olevassa rikosasiassa kannattaa siis yleensä tehdä jo esitutkinnan aikana.

Asianosaisella on esitutkinnan aloittamisen jälkeen oikeus saada tieto esitutkintaan johtaneista ja esitutkinnassa ilmi tulleista seikoista sekä esitutkinta-aineistosta, joka voi tai on voinut vaikuttaa hänen asiansa käsittelyyn (ETL 4:15). Asianosaisen tiedonsaantioikeutta voidaan kuitenkin erityissäännöksen nojalla rajoittaa. Tällaisia asianosaisen tiedonsaantioikeuden rajoitussäännöksiä on esitutkintalaissa ja julkisuuslaissa.

Asianosaisjulkisuutta voidaan poikkeuksellisesti rajoittaa ennen tutkinnan lopettamista, jos tietojen antamisesta on haittaa asian selvittämiseksi (ETL 4:15). Lisäksi asianosaisen oikeutta voidaan rajoittaa, jos tiedon antamatta jättäminen on välttämätöntä erittäin tärkeän yleisen tai yksityisen edun turvaamiseksi (ETL 4:15). Asianosaisella ei ole oikeutta saada tietoa anonyymiä todistajaa koskevista tiedoista, yhteystiedoista, eikä vangin tai tutkintavangin vapauttamiseen tai vankilasta tai säilytyspaikasta poistumisesta asianomistajalle annettuja tietoja (ETL 4:15, jossa viittaus JulkL:n 11 §:n 2 mom 6a, 7 ja 7a kohtiin). Edellä mainitut asianosaisjulkisuuden rajoitukset onnistuvat esitutkinnan ja syyteharkinnan aikana. Asianosaisjulkisuuden pois sulkeminen on kuitenkin poikkeustilanne ja mikäli aineisto eli tässä tapauksessa uhrin suojelutarpeen selvittämistä koskevat asiakirjat annetaan oikeudenkäynnissä oikeudenkäyntiaineistoon, kaikilla asianosaisilla on oikeus saada niistä tieto. Huomion arvoista on, että erikseen säänneltynä edellä mainittuihin anonyymiin todistajaan, yhteystietoihin ja vangin vapauttamiseen liittyviin tietoihin asianosaiselle ei ole oikeutta oikeudenkäynninkään aikana, vaikka ne on annettu tuomioistuimelle.

Asianosaisjulkisuuden rajoittaminen tärkeän yleisen tai yksityisen edun turvaamiseksi on lisätty esitutkintalakiin epäillyn tiedonsaantidirektiivin voimaan saattamisen yhteydessä. Kysymyksessä on samansisältöinen säännös kuin julkisuuslaissa on ollut pitkään asianosaisjulkisuuden rajoittamisesta. Epäillyn tiedonsaantioikeuden rajoittaminen on säännöksen lainvalmistelutöiden mukaan mahdollista tärkeän yksityisen edun vuoksi, jos tiedonsaantioikeus saattaisi johtaa toisen henkilön hengen tai perusoikeuksien vakavaan vaarantamiseen¹¹⁰. Myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan 1 kohta sallii epäillyn tiedonsaantioikeuden rajoittamisen tärkeän yksityisen tai yleisen edun vuoksi, jos tiedonsaantioikeuden rajoittaminen on ehdottoman välttämätöntä. Tärkeän yksityisen tai yleisen edun vuoksi tapahtuva asianosaisen tiedonsaantioikeuden rajoittaminen on mahdollista tutkinnan lopettamisen jälkeenkin¹¹¹. Uhidirektiivin voimaan saattamisen yhteydessä on korostettu sitä, että arviointilomakkeen tiedot ovat epäillyltäkin salassa pidettäviä esimerkiksi silloin, jos niiden paljastuminen saattaisi johtaa toisen henkilön hengen tai perusoikeuksien vakavaan vaarantumiseen¹¹².

110 HE 71/2014 s. 20

111 HE 71/2014 s. 24

112 LaVM 4/2015 s. 4

Mikäli esillä olevan rikosasian yhteydessä on havaittavissa, että asianosaisjulkisuuden rajoittaminen on tarpeen toisen henkilön hengen vaarantumisen vuoksi, asiassa tulee tehdä esitutkintapäätös asianosaisjulkisuuden rajoittamisesta. Perustuslain 7 § antaa jokaiselle oikeuden elämään, henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Perustuslain 10 §:n mukaan myös jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu. Mikäli rikosasian yhteydessä on havaittavissa, että lomakkeen tietojen paljastuminen saattaa johtaa näiden asianomistajallekin kuuluvien perusoikeuksien vakaavaan vaarantumiseen, päätös asianosaisjulkisuuden rajoittamisesta tulee tehdä. Perustuslain 22 §:n mukaan tämä kuuluu julkisen vallan tehtäviin. Uhidirektiivin voimaan saattamisessa on tavoitteena uhrin aseman parantaminen, eikä menettely siten saa lähtökohtaisesti huonontaa uhrin asemaa.

Asianosaisjulkisuuden rajoittamisesta tehdään esitutkintapäätös (ETL 11:1), jonka tekee tutkinnanjohtaja. Tutkinnanjohtajan päätös esitutkinta-aineiston salassa pidettävyydestä ja tiedon saannin rajoittamisesta myös asianosaisilta tärkeän yksityisen edun vuoksi tehdään esitutkintalain 4 luvun 15 §:n ja julkisuuslain 11 §:n 2 momentin perusteella. Näistä lainkohdista tehdään itse lomakkeelle lisämerkinnät jo siinä olevan julkisuuslain 24 §:n 1 momentin 26 kohdan oheen. Päätöksen perusteluihin ei kirjata salassapidon kohteena olevia tietoja.

Ennen esitutkintapäätöksen tekemistä kannattaa kuitenkin varmistaa, että *Asianomistajan suojelutarve* -lomakkeella on vain sellaisia tietoja, jotka ovat siellä tarpeen. Arviointi voidaan esitutkintalain mukaan tehdä uudelleen, jos siihen on muuten perusteltua aihetta (ETL 11:9a). Jos lomakkeelle on merkitty sinne kuulumattomia tietoja, arvioinnin uudelleen tekeminen on ajankohtaista. Toisaalta esitutkintalaki velvoittaa tekemään uhrin suojelutarpeen arvioinnin uudelleen, jos arvioinnin perusteena olevat seikat muuttuvat merkittävästi (ETL 11:9a). Varsinkin pitempiketoisessa esitutkinnassa tämä on mahdollista. Uhrin suojelutarpeen uudelleen arviointi saattaa poistaa tarpeen asianosaisjulkisuuden rajoittamisestä.

Kun asianosaisjulkisuuden rajoittamisesta on tehty esitutkintapäätös, *Asianomistajan suojelutarve* -lomaketta ei liitetä esitutkintapöytäkirjaan. Muutoin perustetta lomakkeen jättämiselle pois esitutkintapöytäkirjasta ei ole (vrt. toisin *Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja*). Esitutkintalaki määrittää, että esitutkintapöytäkirjaan on otettava mm. esitutkinnassa selvitettäviä asioita koskevat havainnot sekä liitettävä esitutkintapöytäkirjaan mm. tutkinnassa kertyneet asiakirjat, jos niillä voidaan olettaa olevan merkitystä asiassa ja jos laissa ei toisin säädetä. Esitutkinnassa kertyneestä aineistosta, jota ei ole otettu esitutkintapöytäkirjaan, on tehtävä merkintä pöytäkirjaan, jollei laissa toisin säädetä. Suoranaisia säännöksiä käsiteltävän uhrin suojelutarpeen selvittämistä koskevien asiakirjojen jättämisestä esitutkintapöytäkirjan ulkopuolelle ei tätä kirjoitettaessa ole säänneltyä.

Kun harkitaan asianosaisen oikeutta saada tietoja tai tietojen rajoittamista, arvioinnissa on otettava huomioon asianosaisen oikeus puolustautua asianmukaisesti tai muuten asianmukaisesti valvoa oikeuttaan oikeudenkäynnissä. Toisaalta asianomistajan oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin on myös turvattava. Uhidirektiivin (22 artiklassa) edellytetyn asianomistajan henkilökohtaisen arvioinnin tarkoituksena on asianomistajan haavoittuvuuden ja erityisen suojelun tarpeen tunnistaminen sekä asian-

omistajan mahdollisesti tarvitsemien erityistoimenpiteiden määrittäminen. Näiden toimien myötä jo kertaalleen uhriksi rikoksen joutuneen oikeuksia pystytään parantamaan ja salassapitosäännösten soveltamisessa tulee huomioida myös tämä näkökulma.

16.5 Loppulausunto

Mikäli tutkittavasta rikoksesta on tehty ennakoilmoitus syyttäjälle, tutkinnanjohtajan on ennen esitutkinnan päättämistä kuultava syyttäjää siitä, onko asia selvitetty esitutkintalain edellyttämien tavoin (ETL 5:3). Syyttäjä vastaa osaltaan siitä, että asia on tutkittu asianmukaisesti, esitutkinta kelpaa syyteharkinnan perustaksi ja täyttää tehtävänsä rikosprosessin valmisteluna. Esitutkintaviranomaisen on kuultava syyttäjää erityisen suojelun tarpeesta ja sen vuoksi tarpeellisten asianomistajan suojelemiseksi toteutettavien toimenpiteiden tarpeellisuudesta, jos asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet tai rikoksen laatu sitä edellyttää (ETL 11:9a). Esitutkinnan lähestyessä loppua syyttäjän tulee arvioida, onko kaikki tarpeellinen saatavissa oleva näyttö hankittu ja onko asia muutoinkin selvitetty riittävän hyvin. Lisäksi syyttäjän tulee arvioida onko uhrin suojelutarpeen edellyttämät toimenpiteet arvioitu asianmukaisesti. Tämän jälkeen tulee ajankohtaiseksi pohtia loppulausunnon tarvetta.

Loppulausunnonsta säädetään ETL 10 luvun 1 §:ssä. Loppulausunnonssa asianosaisille annetaan mahdollisuus antaa lausunto esitutkinta-aineiston riittävydestä, näytön arvioinnista, oikeuskysymyksistä tai muista asian käsittelyyn liittyvistä tärkeistä asioista. Loppulausunnonssa voidaan käsitellä myös asianomistajan yksityis-oikeudellisia vaatimuksia. Loppulausuntoa ei tarvita, jos se on ilmeisen tarpeetonta, näyttö on riidatonta tai muutoin asia on selvä. Myös rikoksen laatu ja laajuus vaikuttavat siihen, tuleeko loppulausuntoja pyytää. Käytännössä loppulausuntojen tarpeellisuuden arviointi on keskeinen osa esitutkintayhteistyötä syyttäjän kanssa.

Rikosten oikeuskäsittelyn kannalta on tärkeää, että loppulausunnot annettaisiin vähänkin suurempien tai vaativimpien juttujen yhteydessä. Loppulausunnon tarkoituksena on, että rikosasia olisi mahdollisimman hyvin valmisteltu jo esitutkinnassa. Tämä helpottaa syyttäjän ja tuomioistuimen tehtäviä. Loppulausunntoimenettelyn tärkeänä tehtävänä on selvittää sitä, mikä asianosaisten välillä on riidatonta ja mikä riitaista. Tämä puolestaan auttaa tulevan rikosprosessin todistelutarpeen arviointia. Tarkoituksena on myös selvittää, onko asiassa mahdollisesti riitaisia oikeudellisia kysymyksiä kuten esimerkiksi laintulkintakysymyksiä. Se, mikä asiassa on riidatonta ja riitaista ei välttämättä ole tullut selväksi vielä tutkinnan aikana. Loppulausunnot voivat myös tuoda esiin esitutkinnan puutteita ja antaa aihetta todistusaineiston täydentämiseen. Loppulausuntoa ei tule nähdä erillisenä osana esitutkintaa, vaan saumattomana osana muita esitutkintatoimenpiteitä.

Koska lapsen kohdistuvien rikosten esitutkinta on pääsääntöisesti tavanomaista vaativampaa, on loppulausunnonkin pyytäminen niiden osalta pääsääntö. Tärkeää on, että poliisi ja syyttäjä neuvottelevat loppulausunntopyynnön sisällöstä. Syyteharkinnan ja mahdollisen pääkäsittelyn helpottamiseksi ja sen sujuvuuden varmistamiseksi saattaa olla välttämätöntä yksilöidä kysymykset, joihin asianosaisten tulisi erityisesti ottaa kantaa. Loppulausunntopyyntö tuleekin yksilöidä. Myös näistä kysymyksistä on

keskusteltava syyttäjän kanssa. Mikäli loppulausunto pyydetään, pyydetään se pääsääntöisesti molemmilta osapuolilta. Huomioitavaa kuitenkin on se, että vastaajien ei ole pakko antaa loppulausuntoa. Laitettaessa esitutkimateriaali loppulausunnoille, tulee myös huomioida asianmukaiset salassapitoa koskevat merkinnät.

16.6 Esitutinnan päättämistavat

Kun esitutkinta on valmis, asia toimitetaan syyttäjälle syyteharkintaa, rangaistusmääräyksen tai rikesakkomääräyksen antamista varten (ETL 10:2). Poikkeuksena tästä ovat ne tapaukset, joiden tutkinta on lopetettu esitutinnan aikana. Esitutkinta saadaan jättää toimittamatta tai jo aloitettu esitutkinta voidaan lopettaa tutkinnan aikana, mikäli se koskee rikosta, josta ei ole odotettavissa sakkoo ankarampaa rangaistusta ja jota kokonaisuutena arvostellen voidaan pitää ilmeisen vähäisenä tekona ja josta asianomistajalla ei ole vaatimuksia (ETL 3:9). Päätöksen esitutkinnan lopettamisesta tekee tutkinnanjohtaja. Lapsiin kohdistuneissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä on kuitenkin harvoin kysymys sellaisista teoista, jotka päätetään tällä perusteella.

Esitutkinta päätetään saattamatta asiaa syyttäjän käsiteltäväksi myös silloin, jos tutkinnassa on selvinnyt, että mitään rikosta ei ole tapahtunut tai ketään vastaan ei voida nostaa syytettä kyseisessä rikoksessa tai esittää muuta rikokseen perustuvaa julkisoikeudellista vaatimusta (ETL 10:2). Esitutkinta voidaan niin ikään keskeyttää tai jättää kokonaan toimittamatta, jos syyttäjä tutkinnanjohtajan esityksestä niin päättää. Tällainen päätös voidaan tehdä, jos syyttäjä tietyn lainsäädännön perusteella tulisi jättämään syytteen nostamatta eikä tärkeä yleinen tai yksityinen etu vaadi syytteen nostamista. Näitä säännöksiä on lainsäädännössä huomattava määrä. Lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen kohdalla yksi merkittävimmistä perusteista tutkinnan rajoittamiselle on se, että syyttäjä tulisi jättämään syytteen nostamatta oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain perusteella, eikä tärkeä yleinen tai yksityinen etu vaadi syytteen nostamista.

Syyte voidaan jättää nostamatta.

- epäillystä rikoksesta ei ole odotettavissa ankarampaa rangaistusta kuin sakko ja sitä on sen haitallisuus tai siitä ilmenevä epäillyn syyllisyys huomioon ottaen kokonaisuutena arvostellen pidettävä vähäisenä (ROL 1:7).
- epäillystä rikoksesta, josta epäilty ei ollut tekohetkellä täyttänyt 18 vuotta ja josta ei ole olisi odotettavissa ankarampaa rangaistusta kuin sakkoo tai enintään kuusi kuukautta vankeutta ja sen katsotaan johtuneen pikemmin ymmärtämättömyydestä tai harkitsemattomuudesta kuin piittaamattomuudesta lain kieltoja ja käskyjä kohtaan (ROL 1:7)
- Oikeudenkäyntiä ja rangaistusta on pidettävä kohtuuttomina tai tarkoituksettomina ottaen huomioon rikoksesta epäillyn ja asianomistajan välillä saavutettu sovinto tai muu epäillyn toiminta rikoksensa vaikutusten estämiseksi tai poistamiseksi, hänen henkilökohtaiset olonsa, rikoksesta hänelle aiheutuvat muut seuraukset, sosiaali- ja terveydenhuollon toimet tai muut seikat (ROL 1:8)

- Epäilty rikos ei yhteisen rangaistuksen määräämistä tai aikaisemmin tuomitun rangaistuksen huomioon ottamista koskevien säännösten johdosta olennaisesti vaikuttaisi kokonaisrangaistuksen määrään (ROL 1:8)
- Asian käsittelyn jatkamisesta aiheutuvat kustannukset olisivat selvässä epäsuhteessa asian laatuun ja siitä mahdollisesti odotettavissa olevaan seuraamukseen (ROL 1:8)
- Jos syyteharkinnassa on saman henkilön tekemäksi epäiltyjä rikoksia kaksi tai useampi ja hän on tunnustamalla edistänyt yhden tai useamman epäillyn rikoksen selvittämistä, syyttäjä voi päättää, että syytettä ei nosteta kaikista epäillyistä rikoksista (ROL 1:8).

Edellä mainittujen yleisten rajoittamissäännösten lisäksi muualla lainsäädännössä on toimenpiteistä luopumista koskevia säännöksiä, vaikka toisaalta joistakin erillisistä säännöksistä on myös luovuttu. Näin on tapahtunut rikoslain 20 luvun uudistuksessa koskien seksuaalirikoksia. Muutoksen jälkeen lähes kaikki seksuaalirikokset ovat virallisen syytteen alaisia ja erillinen toimenpiteistä luopumista koskeva säännös (asianomistajan oma vakaa pyyntö) on kumottu.

Edelleen syyttäjä voi tutkinnanjohtajan esityksestä päättää, että esitutkinta lopetetaan, jos jo suoritettujen esitutkintatoimenpiteiden perusteella on varsin todennäköistä, että syyttäjä tulisi jättämään syytteen nostamatta prosessuaalisella perusteella.

Näitä perusteita ovat:

- Epäilty rikos ei ole laissa säädetty rangaistavaksi (ROL 1:6 ja 1:6a)
- Epäillyn rikoksen syyteoikeus on vanhentunut (ROL 1:6 ja 1:6a)
- Epäillyn rikoksen osalta ei ole olemassa todennäköisiä syitä rikoksesta epäillyn syyllisyyden tueksi (ROL 1:6 ja 1:6a)
- Asianomistaja ei ole tehnyt syyttämispyyntöä (ROL 1:6a)

Tärkein näistä perusteista on, ettei asiassa ole olemassa todennäköisiä syitä rikoksesta epäillyn syyllisyyden tueksi (ei näyttöä peruste). Muita prosessuaalisia rajoittamisperusteita ovat esimerkiksi, että rikos on vanhentunut tai kysymyksessä ei ole rikos lainkaan. Esitutkinnan lopettaminen edellyttää lisäksi, ettei tärkeä yleinen tai yksityinen etu vaadi esitutkinnan jatkamista.

Syyttäjä voi ryhtyä omasta tai asianosaisen aloitteesta toimenpiteisiin syyteneuvottelun ja tuomioesityksen tekemiseksi ja sen käsittelemiseksi tunnustamisoi-keudenkäynnissä, jos epäillystä rikoksesta ei ole säädetty ankarampaa rangaistusta kuin kuusi vuotta vankeutta. Menettely ei kuitenkaan sovellu rikoslain (39/1889) 20 luvun 1, 4, 5, 6, 8a ja 8b §:ssä tai 21 luvun 4, 5, 6a ja 7–15 §:ssä tarkoitettuihin rikoksiin, eikä menettely siten tämän teoksen piiriin kuuluvissa asioissa ole mahdollinen. Tuomioesityksessä syyttäjä muun muassa voi sitoutua vaatimaan rangaistusta lievennetyn rangaistusasteikon (RL 6:8a) mukaisesti ja jättämään syytteen nostamatta yhdestä tai useammasta epäillyistä rikoksista.

Kaikki edellä kuvatut vaihtoehdot (ei kuitenkaan syyteneuvottelu) esitutkinnan päättämiseen voivat tulla kyseeseen myös lapsiin kohdistuneissa väkivalta- ja seksu-

aalirikosepäilyissä. Joskus todetaan, että mitään rikosta ei ole tapahtunut, ja tutkinta päätetään. Aina ei myöskään pystytä selvittämään rikoksen tekijää, vaikka rikos itsessään voidaan osoittaa tapahtuneen. Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä näytön löytäminen on joskus varsin haasteellista. Tämä tarkoittaa, että tehdyistä tutkintatoimenpiteistä huolimatta, tutkinnanjohtaja joutuu tekemään syyttäjälle rajoitusesityksen ei näyttöä -perusteella. Joissakin tilanteissa asia etenee syyteharkintaan ja syyttäjä tekee syyttämättä jättämispäätöksen vastaavalla ei näyttöä -perusteella.

17 LOPUKSI

Kuten tästä kirjasta on käynyt ilmi, lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkinta vaatii monialaista osaamista. Tutkittiin sitten minkälaista tapausta tahaan, tullaan aina varsin kokonaisvaltaisten kysymysten ääreen. Miten tutkinta saadaan suoritettua niin, että se ei aiheuta lapselle lisää haittaa, lapsen etu tulee huomioiduksi ja lapsen kokonaisvaltainen hyvinvointi turvattua niin prosessin aikana kuin sen jälkeenkin, unohtamatta kuitenkaan missään välissä myöskään epäillyn oikeuksia oikeudenmukaiseen kohteluun ja tutkintaan?

Pääsääntöisesti voidaan todeta, että yksikään poliisimies ei suoriudu tästä tehtävästä yksin. Lapsiin kohdistuvissa väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyissä viranomais-ten välinen yhteistyö onkin onnistuneen tutkinnan lähtökohta. Kun asiantuntijuutta jaetaan tarkoituksenmukaisesti, päästään usein parempaan lopputulokseen.

Toinen tutkinnan onnistumisen lähtökohta on se, että tapauksia tutkiva poliisimies tuntee niitä erityispiirteitä, joita lapsiin kohdistuviin rikoksiin kuuluu. Siksi tavoitteena onkin, että näitä rikosepäilyjä tutkisivat vain ne poliisimiehet, jotka ovat saaneet siihen erityiskoulutuksen. Tätä tavoitetta ei kuitenkaan saavuteta vielä hetkeen. Siksi jokaisen poliisimiehen on syytä muistaa, että erityispiirteistä huolimatta lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinta on siinä mielessä normaalia rikostutkintaa, että siihen liittyvät samanlaiset lainalaisuudet kuin kaikkeen muuhunkin rikostutkintaan. Erityispiirteiden korostamisen myötä tehdään joskus liiallista eroa lapsiin kohdistuvien väkivaltarikosten ja muiden väkivaltarikosten välillä. Lapsiin liittyviä rikoksia pidetään ikään kuin mahdottomana tavalliselle poliisimiehelle. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkansa eikä tutkintaa voi koskaan jättää tekemättä siksi, että ei ole saanut aiheeseen erikoiskoulutusta. Lapsiin kohdistuvissa rikoksissa kuullaan myös asianomistajia ja epäiltyjä aivan samalla tavalla kuin muissakin rikosasioissa. Näihin kuulemisiin liittyvät erityispiirteet pystyy jokainen kuulustelija tekemään poliisimies oppimaan. Lähtökohta tällöin on aloittaa tutkinta samoin kuin muissakin rikoksissa ja muistaa, että näihin tapauksiin liittyy erityisiä vaatimuksia. Mikäli erityisvaatimukset eivät ole omassa muistissa, löytyy apua niiden kertaamiseen tästä oppikirjasta, poliisin ohjeesta *Lapsen kohtaaminen poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa* (2020/2013/5071) sekä tarvittaessa erityiskoulutuksen käyneiltä poliiseilta ja syyttäjiltä.

KIRJALLISUUS

- Burmoi, Petri (2012). Esitutkintaprosessin hallinta ja kehittäminen: Pirkanmaan poliisilaitoksen esitutkintaprosessin prosessikuvaus. Poliisipäällystötutkinnon B-osan opinnäyte. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Duodecim (2013). Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn tutkiminen. Käypä hoito -suositus. Luettavissa: <http://www.kaypahoito.fi/web/kh/suositukset/naytaartikkeli/tunnus/hoi34040> (luettu 22.3.2016)
- Frände, Dan & Matikkala, Jussi & Tapani, Jussi & Tolvanen, Matti & Viljanen, Pekka & Wahlberg, Markus (2014). Keskeiset rikokset. 3. uudistettu ja laajennettu laitos. Helsinki: Edita.
- Granhag, Pär Anders (2010) (toim.). *Forensic Psychology in Context. Nordic and International Approaches*. Portland: Willan Publishing.
- Heinonen, Anna & Ellonen, Noora (2014). 'Crime or Not?' – Police Officers' Perceptions of Disciplinary Violence, Its Criminalisation and Investigation, Policing and Society, online-julkaisu ennen painettua julkaisua.
- Helminen, Klaus & Fredman, Markku & Kanerva, Janne & Tolvanen, Matti & Viitanen, Marko (2014). *Esitutkinta ja pakkokeinot*. Helsinki: Talentum.
- Helminen, Klaus & Kuusimäki, Matti & Rantaeskola, Satu (2012). *Poliisilaki*. Helsinki: Talentum.
- Himberg, Kimmo (2002). Tekninen rikostutkinta: johdatus forensiseen tieteseen. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirja nro. 9. Espoo: Poliisiammattikorkeakoulu. Luettavissa: <http://www.theseus.fi/handle/10024/87212> (luettu 1.5.2016)
- Humppi, Sanna-Mari & Ellonen, Noora (2010). Lapsiin kohdistuva väkivalta ja hyväksikäyttö: tapausten tunnistaminen, rikosprosessi ja viranomaisten yhteistyö. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 40. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu. Luettavissa: <http://www.theseus.fi/handle/10024/86714> (luettu 22.3.2016)
- Iivari, Juhani (2007). *Rikos- ja riita-asiiden sovittelijan opas*. Stakes oppaita 66. Helsinki: Stakes.
- Jokela, Antti (2015). *Pääkäsittely, todistelu ja tuomio: oikeudenkäynti III*. Helsinki: Talentum.
- Joki-Erkkilä, Minna & Rainio, Juha & Huhtala, Heini & Karhunen, Pekka (2014b). Evaluation of anogenital injuries using white and UV-light among adult volunteers following consensual sexual intercourse. *Forensic Science International*, 242: 293–298.

- Joki-Erkkilä, Minna ym. (2014c). Clinical forensic sample collection techniques following consensual intercourse in volunteers – Cervical canal brush compared to conventional swabs. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 27: 50–54.
- Koljonen, Eero (2010). Poliisin ja syyttäjän yhteistyön kehittäminen esitutkinnan johtamisen ja laadun näkökulmasta. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Korkman, Julia (2008). Lapsen haastatteleminen hyväksikäyttötapauksissa. Teoksessa Santtila, Pekka & Weizmann-Henelius, Ghitta (toim.). *Oikeuspsykologia*. Helsinki: Edita, s. 456–484.
- Kuehnle, Kathryn & Connell, Mary (2009). *The evaluation of child sexual abuse allegations: a comprehensive guide to assessment and testimony*. New York: Wiley.
- La Rooy, David & Lamb, Michael & Pipe, Margaret-Ellen (2009). Repeated interviewing: A critical evaluation of the risks and potential benefits. Teoksessa Kuehnle, Kathryn & Connell, Mary (2009). *The evaluation of child sexual abuse allegations: a comprehensive guide to assessment and testimony*. New York: Wiley.
- Laitinen ym. (2014). *Oikeuslääketieteellinen näytteenotto Suomessa*. Helsinki: THL.
- Lamb, Michael (2007). *Tell me what happened: structured investigative interviews of child victims and witnesses*. New York: Wiley.
- Lappalainen, Juha (2007) (toim.). *Prosessioikeus*. Helsinki: WSOY.
- Lappalainen, Juha (1988). *Todistajan esteellisyydestä: prosessioikeudellinen tutkimus oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 18 §: n tulkinnasta*. Helsinki: Lakimiesliitto.
- Lappi-Seppälä, Tapio & Majanen, Martti & Melander, Sakari & Nuotio, Kimmo & Ilkka Rautio, Ilkka & Hakamies, Kaarlo & Koskinen, Pekka & Nuutila, Ari-Matti & Ojala, Timo (2014). *Rikosoikeus. Oikeuden perusteokset*. 4. painos. Helsinki: WSOY.
- Lääkäriliitto (2010). *Lääkäriliiton ohjeistus lääkärintodistusten kirjoittamisesta 9.12.2010*, www.laakariliitto.fi
- Ojala, Timo (2012). *Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset*. Helsinki: Edita.
- Oksanen, Juha-Pekka & Ylikangas, Mikko. *Elektronisen todistusaineiston käsittely. Todisteellisen tiedon hankkiminen ja käyttäminen. Poliisin turvaluokiteltu ohjeistus*.
- Oikeusministeriö (2014). *Henkilövahinkoasiain neuvottelukunnan suosituksia*. 3. painos. Luettavissa: http://oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarquivo/1412163579487/Files/HEVAn_suosituksia_KH.pdf (luettu 10.4.2016)
- Poliisihallitus (2015). *Poliisin salassa pidettävien tietoaineistojen käsittely*, POL-2015-3101.

- Poliisihallitus (2013a). Lapsi asianomistajana ja todistajana poliisitoiminnassa ja esitutkinnassa, 2020/2013/5071.
- Poliisihallitus (2013b). Teknisen rikostutkinnan järjestäminen, 2020/2013/4592.
- Poliisihallitus (2013c). Ohje esitutkintapöytäkirjan laadinnasta, 2020/2013/5229.
- Poliisihallitus (2013d). Syyttäjälle ilmoitettavat rikosasiat, ilmoitusmenettely ja syyttäjän toimenpiteet, 2020/2013/1369.
- Poliisihallitus (2012a). Epäillyn oikeus avustajaan esitutkinnassa ja itsekrimointisuoja, kirje 9.10.2012, 2020/2012/3834.
- Poliisihallitus (2011). Vahingonkorvausten turvaaminen väkivaltarikoksissa ja ilmoitus asianomistajalle oikeudesta korvaukseen, kirje 7.4.2011, 2020/2011/1383.
- Pölönen, Pasi & Tapanila, Antti (2015). Todistelu oikeudenkäynnissä. Helsinki: Tietosanoma.
- Rantaeskola, Satu (toim.) (2014a). Esitutkintalaki: kommentaari. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjoja 21. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Rantaeskola, Satu (toim.) (2014b). Pakkokeinolaki: kommentaari. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjoja 22. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Rantaeskola, Satu (toim.) (2015). Poliisilaki: kommentaari. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjoja 23. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Rautava, Marie (2012). Yhteistyön karikkoja ja keinoja lapsen kaltoinkohtelussa. Teoksessa Söderholm, Annis & Kivitie-Kallio, Satu (toim.). Lapsen kaltoinkohtelu. Helsinki: Duodecim, 307–314.
- Rautio, Jaakko & Frände, Dan (2016). Todistelu: oikeudenkäymiskaaren 17 luvun kommentaari. Helsinki: Edita.
- Räty, Tapio (2015). Lastensuojelulaki. Käytännö ja soveltaminen. Helsinki: Edita.
- Savela, Petri (2012). Kohti parempaa oikeusturvaa kotietsinnässä: erityisesti kotietsinnän läsnäolo-oikeuden näkökulmasta. Poliisipäällystötutkinnon A-osan opinnäyte. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Sisäasiainministeriö (2016). Rikoksen uhrin suojelutarpeen arviointimenettelyn käsikirja. Sisäasiainministeriön julkaisu 14/2016. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-324-091-9> (luettu 31.5.2016)
- Sopanen, Leena (2012). Rikos- ja riita-asioiden sovittelu Suomessa. Teoksessa Kortelainen, Sonja & Koistinen, Jarmo (toim.). Sovittelu – vaihtoehtoinen valinta. Aducate reports and books 5. Joensuu: Koulutus ja kehittämisspalvelu Aducate ja Itä-Suomen yliopisto, s. 25–36. Luettavissa: http://www.sovittelu.fi/images/tiedostot/fi_sovittelu_978-952-61-0916-9.pdf (luettu 22.3.2016)

- Taskinen, Sirpa (toim.). (2003). Lapsen seksuaalisen hyväksikäytön ja pahoinpitelyn selvittäminen. Asiantuntijatyöryhmän suositukset sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstölle. Stakes oppaita 55. Helsinki: Stakes.
- THL (2015). Rikos- ja riita-asioiden sovittelu 2014. Luettavissa: http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/126309/Tr13_15.pdf?sequence=4 (luettu 22.3.2016)
- Tilastokeskus (2016). Poliisiin tietoon tullut rikollisuus -tietokanta. <http://www.stat.fi/til/rpk/> (luettu 22.3.2016)
- Tolvanen, Kari & Vuento, Marja (2012). Poliisi ja lapsiin kohdistuneet rikokset. Teoksessa Söderholm, Annlis & Kivitie-Kallio, Satu (toim.). Lapsen kaltoinkohtelu. Helsinki: Duodecim, 299–306.
- Tolvanen, Matti & Kukkonen, Reima (2011). Esitutkinta- ja pakkokeino-oikeuden perusteet. Helsinki: Talentum.
- Tuominen, Mia (2014). Lapsen edunvalvonta esitutkinnan näkökulmasta. Poliisi-ammattikorkeakoulun raportteja 111. Tampere: Poliisi-ammattikorkeakoulu.
- Tornberg, Johanna & Kuuliala, Matti (2015). Suomen edunvalvontaoikeus Helsinki: Talentum.
- Unicef (2011). Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja. Helsinki: Edita.
- Valtakunnansyyttäjänvirasto (2012). Epäillyn oikeus avustajaan esitutkinnassa ja itsekriminointisuoja / KKO:2012:45 / syyttäjän toimenpiteet, Dnro 35/34/11.
- Valtakunnansyyttäjänvirasto (2013b). Syyttäjälle ilmoitettavat rikosaisat, ilmoitusmenettely ja syyttäjän toimenpiteet, VKS 2013:4.
- Valtakunnansyyttäjänvirasto (2013a). Esitutkintayhteistyötä koskeva ohje. Valtakunnansyyttäjän viraston julkaisusarja nro 7.

VIRALLISLÄHTEET

Euroopan Unionin direktiivit

EU/2012/29: Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi rikoksen uhrien oikeuksia, tukea ja suojelua koskevista vähimmäisvaatimuksista sekä neuvoston puitepäätöksen 2001/220/YOS korvaamisesta. 2012/29/EU, annettu 25.19.2012.

Hallituksen esitykset ja lakivaliokunnan mietinnöt

HE 4/2016: Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi rikoslain 10 luvun sekä pakkokeinolain 6 ja 7 luvun muuttamisesta

HE 66/2015: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi esitutkintalain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi

- HE 164/2014: Hallituksen esitys eduskunnalle sosiaalihuoltolaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi
- HE 71/2014: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi esitutkintalain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi
- HE 46/2014: Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi
- HE 14/2013: Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi esitutkintalain ja pakkokeinolain muuttamisesta sekä eräksi niihin liittyviksi laeiksi
- HE 222/2010: Hallituksen esitys Eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi
- HE 126/2008: Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi lapsen seksuaalisen hyväksikäytön selvittämisen järjestämiseksi
- HE 221/2005: Hallituksen esitys Eduskunnalle kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisen Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimuksen ihmiskauppaa ja maahanmuuttajien salakuljetusta koskevien lisäpöytäkirjojen hyväksymisestä ja niiden lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta sekä laeiksi rikoslain 20 luvun ja järjestyslain 7 ja 16 §:n muuttamisesta.
- HE 146/1998: Hallituksen esitys Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi.
- HE 6/1997: Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi
- LaVM 4/2015 — HE 66/2015: Lakivaliokunnan mietintö – Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi esitutkintalain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi

Lait ja asetukset

- Valtioneuvoston asetus esitutkinnasta, pakkokeinoista ja salaisesta tiedonhankinnasta 13.2. 2014/122
- Erikoissairaanhoitolaki 1.12.1989/1062
- ETL: Esitutkintalaki 22.7.2011/805
- HetiL: Henkilötietolaki 22.4.1999/523
- HolhTL: Laki holhoustoimesta 1.4.1999/442
- Julkl tai Julkisuuslaki: Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta 21.5.1999/621

Järjestämislaki: Laki lapsen kohdistuneen seksuaalirikoksen selvittämisen järjestämisestä 19.12.2008/1009
Laki oikeustoimen ja toimituksen todistajan esteellisyydestä 12.6.2015/734
LHL: Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 8.4.1983/361
LSL: Lastensuojelulaki 13.4.2007/417
OK: Oikeudenkäymiskaari 1.1.1734/4
PKL: Pakkokeinolaki 22.7.2011/806
PolL: Poliisilaki 22.7.2011/872
PotilasL: Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 17.8.1992/785
Rikosvahinkolaki 29.12.2005/1204
RL: Rikoslaki 19.12.1889/39
ROL: Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 11.7.1997/689
SHAL: Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812
Sovittelulaki: Laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta 9.12.2005/1015
TietoturvaluusA: Valtioneuvoston asetus tietoturvallisuudesta valtionhallinnossa 1.7.2010/681
VahL: Vahingonkorvauslaki 31.5.1974/412
YTJulkL: Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa 30.3.2007/370

Oikeustapaukset

KKO 2016:25
KKO 2016:24
KKO 2015:50
KKO 2014:48
KKO 2013:97
KKO 2012:98
KKO 2012:45
KKO 2011:91
KKO 2008:84
KKO 2006:107
KKO 2002:12

Eduskunnan oikeusasiamiehen Päätös Dnro 1389/4/08

LIITTEET

Liite 1. Esimerkki tutkintasuunnitelmasta (lähde: Lapsiin kohdistuvien rikosten tutkinta -koulutuksen verkkomateriaali)

Tausta:

Veikko, Armi, Oona 9 v., Tiina 10 v. ja Petra 12 v. asuivat samassa osoitteessa tapahtuma-aikaan. Armi on eronnut Oonan isästä Petristä. Armi ja Petri ovat kaikkien yhteisten lasten Oonan, Tiinan ja Petran yhteishuoltajia. Veikko ja Armi eivät ole naimisissa. Tiina ja Petra ovat Veikon lapsia edellisestä liitosta. Rikoksen tultua ilmi, Armi ja Oona muuttivat pois Veikon luota. Tiina ja Petra jäivät isänsä luo asumaan.

Epäilty rikos:

Törkeä lapsen seksuaalinen hyväksikäyttö. Rikoksesta epäillyn Veikon epäillään käyttäneen Oonaa seksuaalisesti hyväkseen pakottamalla Oonan katsomaan Veikon kanssa pornovideoita. Veikon epäillään myös kosketelleen Oonaa alapäästä tunkeutuen samalla jollakin esineellä emättimeen.

Tapahtumapaikka:

Veikon kotiosoite

Asianomistaja:

Oona ja edunvalvoja Riitta

Todistaja:

Rikoksesta epäilty:

Veikko

Muut henkilöt:

Tiina ja Petra

Asema epäselvä:

Äiti Armi ja isä Petri, kun Oonalle on määrätty edunvalvoja rikosasiaan Riitta

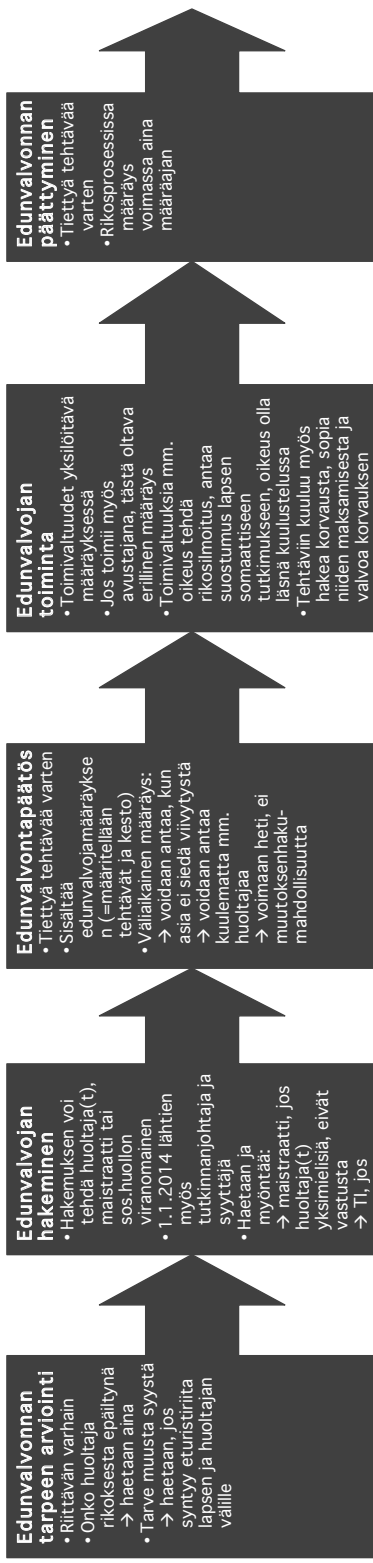
1. Edunvalvojan hakeminen käräjäoikeudelta ETL 4 luku 8 §.
 - a. Kyseessä on eturistiriita, sillä epäiltynä on äidin entinen avopuoliso. Äiti huoltajana ei voi edustaa asiassa, vaikka henkilöt ovat muuttaneet erilleen. Edunvalvoja valvoo lapsen etua.
 - b. Syyttäjän kanssa neuvotellaan siitä, kuka (TJ tai SJÄ) hakee edunvalvojaa erillisellä hakemuksella käräjäoikeudesta. Käräjäoikeus huolehtii suostumuksista ja edunvalvojan kelpoisuudesta ja esteellisyydestä.
2. Rikosnimike.
 - a. Törkeä tekemuoto, sillä kyseessä on läheisessä suhteessa oleva henkilö, joka on epäiltynä. Tämä voi olla haitallista lapsen kehitykselle ja kasvulle, sekä aiheuttaa erityistä henkistä kärsimystä. Tässä on otettu huomioon kokonaisarvostelu.

3. Lastensuojeluilmoitus.
 - a. Sosiaalihuolto voi ryhtyä tarvittaviin toimenpiteisiin.
 - b. Rikoksesta epäillyllä on myös muita lapsia (Tiina ja Petra), jotka asuvat rikoksesta epäillyn luona. Sosiaalihuollon tehtäväksi jää arvioida Tiina ja Petran tilanne.
4. Yhteishuoltajien aseman selvittäminen
 - a. Äidin (Armi) ja isän (Petri) aseman selvittäminen esitutkintayhteistyössä syyttäjän kanssa.
 - b. Huomioitava, miten edunvalvojan sijaisen määrääminen vaikuttaa äidin ja isän asemaan. Katso alla kuulusteluja koskevissa kohdissa mainittu aseman muuttumisen vaikutuksia.
5. Kuulustelut.
 - a. Äidin (Armi) kuullaan asiassa asianomistajana / todistajana aseman selvittyä.
 - Kuullaanko ulkopuolisen todistajan asemassa tapahtumista? Ei ole tämän jälkeen asianosaiselle kuuluvia oikeuksia.
 - Kuullaanko asianomistajan edustajan asemassa? Armille on voinut syntyä myös korvausvaatimuksia tapahtuman johdosta. Pystyy kertomaan havainnoistaan myös tässä asemassa ja säilyttäisi tällä tavalla asianosaisen edustajan oikeutensa asiassa.
 - b. Asianomistaja Oona kuullaan videolle, koska ala-ikäisyytensä vuoksi hänen ei itse tarvitse olla oikeudenkäynnissä ETL 9 luku 4 §.
 - ETL 9 luku 5 § mukaan Oonalle ei tarvitse varata tilaisuutta tarkastaa videotallennetta ikänsä ja jutun laadun perusteella
 - Avustajalla, edunvalvojalla, huoltajalla, mahdollisella tukihenkilöllä, syyttäjällä ja kuulustelutodistajalla on oikeus olla läsnä kuulustelussa, mutta mahdollisuuksien mukaan kuulustelu hoidetaan tutkija + lapsi. Muut henkilöt voivat olla katselemassa ja kuuntelemassa kuulustelua toisessa huoneessa, jossa monitori. Muiden henkilöiden läsnä olo ETL 7 luku 12 §, 13 § ja 14 §.
 - ETL 9 luku 4 § mukaan tutkinnanjohtaja voi päättää, että muukin kuin esitutkintaviranomainen voi kuulustelijan valvonnassa esittää kysymyksiä kuulusteltavalle.
 - c. Edunvalvojan kuulustelu asianomistaja edustajan asemassa, jossa käydään rangaistus- ja korvausvaatimukset.
 - d. Oonan isä (Petri) kuullaan asiassa asianomistajana / todistajana aseman selvittyä.
 - Kuullaanko ulkopuolisen todistajan asemassa havainnoista, joita hän on tehnyt Oonassa. Onko käyttäytyminen muuttunut tai onko Oona jopa kertonut jotain, mikä tukisi tutkintaa.
 - Kuullaanko asianomistajan edustajana? Pystyy kertomaan em. havainnoistaan myös tässä asemassa ja säilyttäisi tällä tavalla asianosaisen edustajan oikeutensa asiassa.

- e. Rikoksesta epäilty
 - Rikoksesta epäillyn oikeudet:
 1. Oikeus avustajaan
 2. Itsekriminointisuoja
 3. ETL 9 luku 4 § mukaan rikoksesta epäillylle on varattava mahdollisuus esittää kysymyksiä kuulusteltavalle. Jos rikoksesta epäilty niin pyytää, hänen kysymyksensä saa esittää myös asiamies tai avustaja. Kuulustelija voi kuitenkin määrätä, että kysymykset on esitettävä kuulustelijan välityksellä kuulusteltavalle. Tästä tehtävä merkintä kuulustelupöytäkirjaan tai johonkin muuhun paikkaan.
- 6. ETL 5 luku 1 § mukainen ilmoitus syyttäjälle (perustuu myös tämän rikoksen tutkintasuunnitelma)
 - a. Syyttäjällä on oikeus olla läsnä lasta kuultaessa PKL 9 luku 4 §.
 - b. Huomioitava myös uhrin suojelutarpeen määrittämisen mukainen kuuleminen.
- 7. Asianomistajan suojelutarpeen määrittäminen
 - a) Onko kyseessä tilanne, että uhrin suojelutarve tulee arvioida Asianomistajan suojelutarve -lomakkeen avulla.
 - b) Onko kyseessä tilanne, joka edellyttää asianomistajalle erityisiä toimenpiteitä esitutkinnan aikana ja toisaalta oikeudenkäynnin aikana
 - c) Syyttäjän kuuleminen asianomistajan suojelutarpeen määrittelyssä
 - d) Asianomistajan suojelutarve - lomakkeen asianosaisjulkisuuden määrittäminen
- 8. Rikosilmoituksen salaaminen, asianosaisjulkisuus esitutkinnassa ETL 4 luku 15 §, Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 11 §
 - a. Rikosilmoitus salataan, koska kyse on lapsen edusta. JulkL 11, 2 §:n, 1 kohdan mukaan tärkeä yleinen etu, lapsen etu tai tärkeä yksityinen etu perusteella asianosaisjulkisuus voidaan evätä siihen saakka, kunnes aineisto kuuluu oikeudenkäyntiaineistoon (käytännössä esitutkintapöytäkirjaan) ja jossakin poikkeustilanteessa aina tuomioistuimelle jättämiseen saakka.
 - b. Salaus on alkuvaiheessa tärkeä myös sen vuoksi, koska epäilty ei ole kiinni. Tieto edunvalvojasta on julkinen maistraatin mukaan, joten edunvalvojan määräämisen ajankohtaa olisi hyvää miettiä. Rikosilmoituksen salaamiselle erittäin painavat tutkinnalliset syyt.
 - c. Esitutkinnan aikana asianosaisjulkisuus voidaan evätä myös JulkL 11,2 §:n 2 kohdan nojalla, jos tiedon antaminen aiheuttaisi haittaa asian selvittämislle ja ETL 4:15,2, jos tietojen antamisesta on haittaa asian selvittämislle.
- 9. Pakkokeinot
 - a. Veikko otetaan kiinni rikoksesta epäilynä kyseisestä rikoksesta.

- b. Kiinnioton yhteydessä tehdään kotietsintä ja tapahtumapaikkatutkinta. Kotietsinnässä otetaan takavarikkoon tietokone, kamerat ja puhelin, koska on mahdollista, että epäilty on kuvannut toimintaa. Kotietsintä tulee tehdä vähimmän haitan periaatteella.
 - c. On myös varmistettava, että Veikon muut lapset olisivat kyseisellä hetkellä äidillään tai jollakin muulla henkilöllä.
 - d. Veikko rekisteröidään ja hänestä otetaan dna.
10. Videokuulustelu litteroidaan. Video laitetaan pöytäkirjan yhteydessä säilytettäviin materiaaleihin, johon epäillyllä on oikeus tutustua. Vain tuomioistuimien ja syyttäjien saavat videosta kopiot.
- a. ETL 9 luku 7 § mukaan ääni- ja kuvatallenteesta tieto voidaan antaa vain luovuttamalla tallenne esitutkintaviranomaisen luona nähtäväksi, jos tallenteen sisältö huomioon ottaen on syytä olettaa, että tiedon antaminen muulla tavoin voisi johtaa tallenteessa esiintyvän henkilön yksityisyyden suojan loukkaamiseen.
11. Asiantuntijalausunto ETL 11 luku 4 §
- a. Mikäli asiassa ei kuulustelulla tai muilla esitutkintatoimenpiteillä saada riittävää näyttöä, tutkija voidaan pyytää asiantuntijalausuntoa esimerkiksi terveydenhuoltoviranomaisilta lapsen kehityksestä tai lapselle tehdyistä tutkimuksista.

Liite 2. Edunvalvonnan pikaopas (lähde: Tuominen, Mia 2014)

Liite 3. Lapsen oikeuspsykologinen haastattelu (NICHD Investigative Interview Protocol)¹

Tämä strukturoitu haastattelurunko perustuu NICHD-haastatteluun, jota alun perin on kehitetty Yhdysvalloissa poliiseille, jotka työssään kuulevat lapsia rikosepäilyjen yhteydessä. Runko perustuu tieteelliseen tietoon lasten haastatteluista ja tavoite on maksimoida lapsen itse antama tieto vaarantamatta kerrotun sisällön luotettavuutta.

Tässä esitetty runko on lyhennetty versio vuonna 2008 julkaistusta NICHD-rungosta ja seuraa osin Stakesin 2003 suosituksissa esitettyä mallia (joka oli muokattu aiemman NICHD-rungon perusteella) mutta on siitä huomattavasti päivitetty versio. Rungon osien alussa on myös allekirjoittaneen toimesta lyhyesti esitetty kunkin osion perusidean.

Haastattelun kieli on rungossa esitetty kirjakielellä. Sitä ei ole tarkoitettu luettavaksi lapselle sellaisenaan vaan asiat tulisi käydä läpi mahdollisimman luontevalla tavalla ja lapsen ikää huomioiden sekä omaa puhetyyliä mukailten, kuitenkin niin, ettei asiasisältö muutu.

Ennen haastattelua

Haastattelun suunnittelu on tärkeää, eli ennen haastattelua tulisi esitietojen perusteella pohtia:

- Mikä on hyvä aihepiiri kontaktin luomista varten?
- Mikä on hyvä aihe harjoitushaastattelua varten?
- Miten tulisi lähestyä epäilyä? Useita kysymysvaihtoehtoa kannattaa pohtia siltä varalta ettei lapsi heti ymmärrä mistä on kyse. Mieti valmiiksi kaikista suurin tapa lähestyä/kysyä lapselta epäilystä jota voi käyttää johdattelematta liikaa, jotta minimoidaan johdattelun riski. Käytä reilusti aikaa epäilyn kokonaisvaltaiseen arviointiin!
- Mitkä ovat vaihtoehtoiset selitykset, tai *hypoteesit*, epäilylle eli mistä epäily voisi johtua ellei rikosta ole tapahtunut? Mieti ennen haastattelua kuinka näitä voi selvittää lapselta
- Lähtökohtana on hyvä olla, että varaa enemmän kuin yhden haastattelu keran. Useampi haastattelukerta on tarpeen erityisesti silloin, kun lapsi kertoo epäilystä.
- Haastattelun aikana on hyvä pitää taukoja niin oman kuin lapsenkin tarpeiden mukaan. Tauko on hyvä tapan saada aikalisä ja pohtia luontevia, ei-johdattelevia tapoja edetä ja käydä läpi hypoteeseja.
- Ennen haastattelua on hyvä pohtia, kuka tuo lapsen haastatteluun ja kenen kanssa lapsi on tauolla. Myös taustahuoneessa olijat tulee muistaa kertoa

¹ Tämä runko on muokattu versio NICHD-haastattelurungosta, ja sitä on kommentoinut ja muokannut PsT Julia Korkman. Versio perustuu Suomessa aiemmin julkaistuun, professori Pekka Santtilan työstämän versioon (Taskinen, 2003) sekä vuonna 2009 julkaistuun englanninkieliseen versioon (teoksessa Kuehnle & Connell, 2009). Tämä versio on lukenut ja kommentoinut professori Pekka Santtila sekä HUS Lasten ja nuorten oikeuspsykiatrisen psykologit.

haastattelussa lapselle iänmukaisella tavalla (esim. pienelle lapselle ei välttämättä tarvitse mainita vaikeaselkoiset virkanimikkeet).

- Valmistele tämän rungon pohjalta itsellesi ja tapaukseen sopiva runko, jonka voit ottaa mukaan haastatteluun
- Mikäli tallenteelle halutaan lausua rikosnimike, päivämäärä jne., voi näitä kertoa nauhalle ennen kuin lapsi tulee huoneeseen. Lapsen kannalta pitkä ja muodollinen selostus haastattelun alkuun voi olla hämmentävä.

Nimi:
Ikä:
Haastattelija:
Päivämäärä:

OSA 1. Esittely ja säännöt (Introduction)

Tämän osion tavoite: Kerro lapselle missä olette ja kuka olet, yritä saada hänet tuntemaan itsensä mahdollisimman rennoksi ja kerro nauhoituksesta, ja niistä oikeuksista ja velvollisuuksista jotka liittyvät haastatteluun iänmukaiseen tapaan.

Minä olen _____ ja olen poliisi/psykologi (/muu), ja minun työhöni kuuluu jutella lasten/nuorten kanssa asioista, jotka ovat heille oikeasti tapahtuneet / jutella lasten/nuorten kanssa kaikenlaisista asioista mitä heille on tapahtunut.

[Mikäli huoneessa on joku muu, kerro kuka hän on. *Suosittelavaa kuitenkin on, ettei huoneessa ole muita kuin haastattelija ja lapsi*]

Keskustelumme tallennetaan, jotta muistaisin kaiken mistä puhumme. Muuten voisin unohtaa asioita. [Riippuen lapsen iästä voidaan kertoa mihin tallennetta käytetään; esim. nuorelle, joka tietää kyseessä olevan rikoksen esitutkinta, voidaan kertoa, että jos asia etenee oikeuteen, niin tallennetta käytetään, jotta nuoren itse ei todennäköisesti tarvitse osallistua oikeudenkäyntiin. Pienelle lapselle voi sanoa esim., että kun tässä huoneessa juttelen lasten kanssa, niin keskustelut menee videolle ja osoittaa kameraa.]

Kerroin sinulle äsken, että minun työni on puhua asioista lasten kanssa, mutta sinun ei kuitenkaan tarvitse (/sinun ei ole pakko) kertoa minulle mitään, jos et halua. Ymmärrätkö?

(odota vastausta)

Hyvä. On kuitenkin tärkeää, että ne asiat, jotka kerrot minulle on totta. Niiden pitää olla sellaisia asioita, jotka ovat ihan oikeasti tapahtuneet (eli ei sellaisia, jotka joku muu on kertonut, tai olet leikkinyt tai keksinyt...yms.).

Muokkaa nämä lapsen iän mukaisella tavalla. Kouluikäistä lasta voi pyytää kertomaan mitä tarkoittaa puhua totta ja jos hän tämän osaa, voi sanoa että tässä on hyvin tärkeää kertoa vaan sellaista mikä on totta. Normaalisti kehittyneen teini-ikäisen voidaan olettaa ymmärtävän totuuden ja valheen välisen eron ja näin ollen voi olla riittävää, että alleviivataan totuudenpuhumisen tärkeyttä.

Minun olisi nyt tärkeä tietää, että sinä ymmärrät mitkä ovat sellaisia asioita, jotka on totta ja mitkä sellaisia, jotka ei ole totta.

Jos vaikka sanoisin, että kenkäni ovat siniset, olisiko se totta vai ei? /

Jos vaikka sanoisin, että tapasimme eilen, olisiko se totta vai ei? /

Kysy joku seuraavista ja jos lapsi vastaa väärin, korjaa sanoen esim. Tavattiinko me eilen? ja esitä uusi kysymys kunnes lapsi vastaa oikein. Mitä pienempi lapsi, sen helpompi kysymys. Teini-ikäisten kanssa ei välttämättä tarvitse esimerkkejä esittää, jos haluaa tehdä sen, voi kertoa että nämä harjoitukset kuuluvat asiaan kun nuoria haastatellaan.

Jos vaikka sanoisin, että kävimme eilen Linnanmäellä? /

Jos vaikka sanoisin, että tässä huoneessa on koira? /

Seuraavaksi kysytään asioista jotka *pitävät* paikkansa:

Jos vaikka sanoisin, että sinä olet 9-vuotias tyttö (lapsen todellinen ikä ja sukupuoli)?

Jos vaikka sanoisin, että minulla on mustat kengät?

Jos vaikka sanoisin, että me tavataan tänään täällä ensimmäistä kertaa?

Hyvä. Nyt tiedän että osaat sanoa mitkä asiat on totta ja oikeasti tapahtuneet ja mitkä ei.

Toinen asia, mikä myös on tärkeä, on se, että jos kysyn sellaisen kysymyksen johon et tiedä vastausta niin sano minulle ”en tiedä” tai ”en ymmärrä”. Tai jos vaikka et muista jotakin asiaa, niin sano vain suoraan että et muista. Eli jos vaikka kysyn sinulta, että mikä koirani nimi on, niin mitä sinä siihen vastaisit?

(odota vastausta)

Niin, ethän sinä voi tietää sitä (Jos lapsi sanoo nimen: tiedätkö koirani nimen? => Niin, sano vain suoraan jos et tiedä vastausta johonkin kysymykseen)

Ja jos minä erehdyn tai sanon jotakin, mikä ei pidä paikkansa, niin sano vain ihan suoraan, että ”olet väärässä”. Eli jos vaikka sanoisin että sinä olet 10-vuotias poika/5-vuotias poika/10-vuotias tyttö/5-vuotias tyttö yms., niin mitä sinä vastaisit?

(odota vastausta)

Niin, koska sinä olet _____. Hyvä, pidä puoliasi vain ja sano suoraan jos minä sanon väärin vahingossa.

OSA 2. Kontaktin luominen (Rapport building)

Idea tässä on saada lapsi puhumaan ja tuntemaan itsensä mahdollisimman rennoksi. Mikä tahansa lapselle mieluisa aihe kelpaa. Aihepiirejä on hyvä pohtia etukäteen. Vältä mahdollisesti ikäviä aiheita (koulusta kysyminen koulukiusatulta, perheoloista kysyminen mikäli epäily on perheen sisäinen tms.). On tärkeää saada lapsi tuntemaan itsensä rennoksi. Mikäli lapsi on hyvin jännittynyt, voi hänelle näyttää paikkoja tms.

Nyt haluaisin tutustua sinuun vähän paremmin / olisi kiva kuulla sinusta vähän asioita yms... Kerro vähän itsestäsi ja perheestäsi / mitä tykkäät tehdä.

Olisi kiva kuulla vähän asioita sinusta. Kerropa vielä jotain muuta itsestäsi ja perheestäsi. _____

Mitä muuta voit kertoa perheestäsi? _____

Mitä sinä tykkäät puuhastella kotona? _____

Nyt olet kertonut vähän perheestäsi. Kerropa nyt vähän tarhasta/koulusta. Kerro vähän asioista, joista pidät ja asioista, joista et pidä tarhassa/koulussa.

Mitä muuta voit kertoa tarhasta/koulusta? _____

Kerro minulle opettajasta/tarhan tädistä? _____

Kerro minulle muista lapsista/kavereista? _____

OSA 3. Harjoitushaastattelu (Training in episodic memory)

Tämän osion aihe riippuu tapauksesta. Selvitä ennen haastattelua lapsen elämässä äskettäin tapahtunut tapahtuma – ensimmäinen koulupäivä, syntymäpäiväjuhlat, muun juhlapäivän vietto tms. Mikäli mahdollista, valitse tapahtuma, joka on tapahtunut suunnilleen yhtä kauan sitten kuin epäilty rikos. Jos epäilty hyväksikäyttö/pahoinpitely on tapahtunut jonkun tietyn juhlapäivän yhteydessä, älä silloin kysy siitä juhlapäivästä.

Tapahtuma tulisi mielellään olla myös tarkistettavissa jostain. Harjoitushaastattelulla on kaksi tärkeää funktiota: Harjoituttaa lasta haastattelun keskustelutyylisiin, missä lapsi joutuu itsenäisesti kertomaan tapahtumista, sekä arvioida lapsen kykyä toimia kertojana ja kykyä muistaa. Lapsen kykyä muistaa ja kertoa voi myöhemmin peilata lapsen kertomukseen epäilyistä tapahtumasta.

*Tarkoitus on saada lapsi kertomaan jostain tapahtumasta tai kokemuksesta mahdollisimman itsenäisesti. Lapselle/nuorelle voi kertoa, että olisi tarkoitus saada häntä antamaan tapahtumasta mahdollisimman paljon tietoa ("kertoa mahdollisimman paljon" – käytä tilanteeseen sopiva ilmaisu) ja että harjoittelette tätä yhdessä ("**Nyt olisi tarkoitus harjoitella vähän sitä, kuinka yksityiskohtaisesti sinun olisi tarkoitus kertoa minulle asioista täällä**"). Voit rohkaista lasta kertomaan myös sellaiset asiat, jotka eivät hänestä ehkä tunnu tärkeiltä. Jos lapsi tässä vaiheessa saadaan kertomaan monisanaisesti ja itsenäisesti, ovat edellytykset huomattavasti paremmat saada hänet kertomaan epäilyyn liittyvistä asioista monisanaisesti.*

Vähän aikaa (muutama päivä/viikko) sitten oli _____ . Kerro minulle, mitä kaikkea silloin tapahtui? _____

Kerro minulle, miten sitä vietettiin _____ (esim. koulussa tms.) _____

Ajattele vielä _____ ja kerro minulle, mitä tapahtui siitä kun heräsit sinä aamuna siihen asti kun menit illalla nukkumaan. _____

Mitä muuta voit kertoa _____ sta?

Kerro minulle vielä lisää _____ sta.

Entä mitä sitten tapahtui? _____

Äsken mainitsit _____ /puhuit _____ sta. (Fokusoi lapsen kertomaan kohtaan.)

Kerro siitä lisää /kaiken minkä muistat. _____

Jos lapsi antaa yksityiskohtaisen kertomuksen, siirry epäilyaiheeseen (OSA 4), jos hän antaa niukan kertomuksen tapahtumasta, jatka seuraavilla kysymyksillä:

Eilinen päivä (mikäli harjoitushaastattelussa ei ole saatu yksityiskohtaista kertomusta)

Haluaisin todella tietää asioista, joita sinulle on tapahtunut. Voit kertoa minulle sekä hauskoista että ikävistä (hyvistä/huonoista) asioista.

Kerro minulle eilisestä päivästä (mitä tapahtui eilen) niin tarkkaan kun muistat. / Kerro minulle kaikki mitä tapahtui eilen aamusta kun heräsit iltaan kun menit nukkumaan.

En halua, että jätät mitään pois. Kerro minulle kaikesta mitä eilen tapahtui siitä kun heräsit kunnes _____ (tapahtuma tai osa tapahtumasta jota lapsi mainitsi).

Mitä sitten tapahtui?

Kerro kaikki, mitä tapahtui _____ (mainitun tapahtuman/asian) jälkeen siihen asti kunnes menit nukkumaan.

Kerro lisää _____stä (lapsen mainitsema asia).

Aiemmin mainitsit _____ / kerroit _____sta. Kerro siitä lisää /Kerro siitä ihan kaikki.

Käytä yllä olevia kysymyksiä niin usein kuin tarpeen.

Tänään

Jos lapsi ei edelleenkään ei ole antanut yksityiskohtaista kertomusta / pystynyt vastaamaan avoimiin kysymyksiin monisanaisesti, toista eilistä päivää koskevia kysymyksiä mutta kysy haastattelupäivästä:

On hyvin tärkeää, että kerrot minulle kaiken asioista jotka ovat todella tapahtuneet sinulle. Kerro minulle mitä olet tänään tehnyt, siitä kun heräsit kunnes tulit tänne tapaamaan minua.

OSA 4. Siirtyminen epäilyn aiheeseen (Transition to substantive issues)

Tämä osa on aina tapauskohtaisesti muokattava, jotta se viittaa tapaukseen liikaa tietoa antamatta. Tätä osaa on suunniteltava tarkkaan ennen haastattelua.

Mikäli tapauksesta on varmaa tietoa, esimerkiksi tallenteita (nettikeskusteluja, kuvia, videoita), voi näihin viitata, jos lapsi ei vastauksena avoimempiin kysymyksiin tuo esille tietoa epäilystä. Mikäli epäily perustuu vähemmän varmaan tietoon (esimerkiksi muun todistajan kertomukseen siitä, mitä lapsi on todistajan mukaan sanonut, tai somaattisiin löydöksiin, jotka mahdollisesti voivat viitata hyväksikäyttöön mutta myös muuhun) tulisi niihin viitata vain hyvin harkiten (pitäen mielessä, että joskus lapsia johdatellaan ja että keskusteluja muistetaan aikuisen taholta herkästi väärin).

Heti kun lapsi alkaa puhumaan epäilyaiheesta, siirry osioon 5.

Esimerkkejä vaihtoehtoisista tavoista viitata epäilyaiheeseen:

Nyt kun tunnen sinua vähän paremmin, haluaisin puhua siitä, minkä takia olet täällä tänään.

1. Tiedätkö itse, miksi olet tullut tänne puhumaan tänään?/ Kerro miksi olet tullut puhumaan kanssani tänään?

Oletteko kotona puhuneet siitä, että tulette tänne puhumaan?

tai

Mitä X (lapsen haastatteluun tuonut) sanoi siitä, että tulet tänne tänään? (Voi kysyä useammastakin henkilöstä. Tämä tapa voi olla helpompi pienemmille lapsille.)

Mikäli on varmuutta siitä, että lapsi tietää miksi tulee haastatteluun:

Kuten sanoin, työhöni kuuluu tavata lapsia / nuoria ja puhua heidän kanssaan asioista jotka heille on tapahtunut. Olisi tärkeää, että sanoisit, miksi olet tullut tänne tänään.

2. Olen ymmärtänyt, että jotain on ehkä tapahtunut sinulle. Kerro siitä kaikki (alusta loppuun). Huom! Tämä kysymys käyttökelpoinen lähinnä hyvin selkeiden epäilyjen yhteydessä kun on tiedossa, että lapsi/nuori tietää, miksi tulee haastatteluun. Vältettävä vähemmän selvien epäilyjen yhteydessä ja esim. huoltoriitojen yhteydessä.

3. Olen kuullut, että olet puhunut (lääkäriin/opettajan/sosiaalityöntekijän/muu ammattilainen) + missä ja milloin. Muistatko tämän?

Kerro mistä puhuitte.

Huom! Kun lapsi on ymmärtänyt, mistä on tarkoitus puhua, on tärkeää siirtyä puhumaan itse tapahtumasta mahdollisimman nopeasti (esim., jos lapsi sanoo puhuneensa siitä mitä baarissa oli tapahtunut, pyydetään kertomaan siitä mitä baarissa oli tapahtunut)

Jos lapsella on näkyviä vammoja/mustelmia, haastattelija on nähnyt kuvia vammoista tai haastattelu toteutetaan sairaalassa tai heti somaattisen tutkimuksen jälkeen, sano:

4. Näen /kuulin, että sinulla on/haava/mustelma/muu vamma _____ssa. Kerro minulle niistä kaikki / Kerro, miten ne on tullut.²

5. Onko sinulle tapahtunut jotain (aika ja/tai paikka)? Huom! Älä mainitse epäiltyä tai epäilyyn liittyviä yksityiskohtia.

6. Onko joku tehnyt sinulle jotain sellaista, mikä ei mielestäsi ollut oikein? /Onko sinulla itselläsi mielessäsi jotain, mistä olisi hyvä puhua?

7. Onko _____ huolestunut, että sinulle olisi voinut tapahtua jostaikin? Mistä hän on huolestunut?

TAUKO. Oletko valmis jatkamaan? Olisiko järkevämpää pitää tauko ennen kuin jatkat? Jatka ainoastaan, mikäli sinulla on valmiiksi muotoiltuna kysymykset 8 ja 9. Jos näin ei ole, pidä tauko / järjestä uusi tapaaminen ja suunnittele kysymykset huolellisesti.

8. Onko joku _____ /Kuulin, että joku on voinut _____.
Kerro siitä. *Kuvaa lyhyesti epäiltyä tapahtumaa sanomatta epäillyn nimeä ja tuomatta esille liikaa yksityiskohtia epäilyyn liittyen. Esim. onko joku lyönyt sinua / pyytänyt sinua riisumaan tms. Huom: mikäli epäilyyn liittyy vahva vaihtoehtoinen selitys siitä, että joku on yrittänyt vaikuttaa lapsen kertomukseen (esim. huoltoriita) kannattaa olla esittämättä näin suoria kysymyksiä.*

9. Opettajasi/lääkäri/psykologi/naapurisi kertoi minulle / näytti minulle (piirustuksen jonka olit piirtänyt tms.), voisitko kertoa siitä?
Jos epäily liittyy piirustukseen tai leikkiin: Miten sinulle tuli mieleen piirtää / leikkiä tuota?

”Siirry avoimiin kysymyksiin heti, kun on selvää, että lapsi ymmärtää, mistä on tarkoitus puhua (OSA 5).

² Englanninkielinen kysymys Has anyone been bothering you? on jätetty pois tästä versiosta.

OSA 5. Epäilyn tutkiminen

5.1 Avoimet kysymykset (Open-ended questions)

Jos lapsi on alle 6-vuotias kannattaa aina viitata lapsen kertomaan asiaan pyytämässä lisää tietoa siitä (Lapsi: Setä koski pyllyyn. Haastattelija: Kerro siitä kun setä koski pyllyyn) jotta lapsi varmasti pysyy aiheessa.

Kerro minulle kaikki siitä.

Mitä sitten tapahtui? / Kerro vielä lisää siitä.

Mitä muuta pystyt kertomaan siitä?

Käytä näitä niin usein kunnes olet saanut kattavan kertomuksen epäilystä.

MIKÄLI LAPSEN KERTOMUS ON HYVIN YLEINEN TAI MUUTEN ON EPÄSELVÄÄ, ONKO VASTAAVIA TAPAHTUMIA OLLUT YKSI VAI USEAMPIA, SIIRRY OSIOON 5.2.

Mieti tarkasti tuota päivää (iltaa/yötä) ja kerro minulle kaikki mitä tapahtui _____ (lapsen mainitsema epäilyä edeltävä tapahtuma) lähtien kunnes _____ (epäily lapsen kuvaamalla tavalla).

Kerro lisää (henkilöstä / asiasta / toiminnasta lapsen kuvaamalla tavalla)

Mainitsit (henkilöä / asiaa/ toimintaa). Kerro siitä enemmän.

Aikaisemmin kerroit jotakin _____sta. Voitko kertoa minulle siitä lisää / kaiken minkä vaan muistat siitä?

Jos lapsen kertomat asiat ovat epäselviä, voit tuoda asian esille esim. sanomalla:

Olet kertonut (jaksanut kertoa / auttanut paljon kertomalla) paljon asioita, mutta minulle on edelleen vähän epäselvää. Jotta varmasti ymmärtäisin oikein, voisitko kertoa alusta asti tarkalleen, miten kaikki tapahtui (miten kaikki alkoi / miten kaikki loppui / mitä tapahtui ensin ja mitä sitten / missä mitkä asiat tapahtuivat jne.)

5.2 Tapahtumakertojen erottelu

Tapahtuiko tämä kerran vai useamman kerran?

Mikäli lapsi kertoo asian tapahtuneen usean kerran, käy läpi jokaista kertaa mahdollisimman tarkkaan.

Kerro minulle viimeisestä (ensimmäisestä /kerrasta tietyssä paikassa /jonka muistat parhaiten) kerrasta, kun jotain tapahtui. Haluan tietää, mitä tapahtui ihan alusta ihan loppuun saakka.

Esim. ”Kerro siitä keittiössä tapahtuneesta kerrasta alusta loppuun”.

Mitä tapahtui ensin?

Mitä sitten tapahtui?

Kerro siitä lisää.

Mitä muuta pystyt kertomaan siitä?

Miten se tilanne loppui?

Mitä tapahtui sen jälkeen?

Onko vielä jokin kerta, jota muistat hyvin? Kerro minulle siitä kerrasta. Haluan tietää, mitä tapahtui ihan alusta ihan loppuun saakka.

Mieti tarkkaan tuota (ajankohtaa) ja kerro minulle kaikki, mitä silloin tapahtui alusta loppuun (konkretisoi: siitä kun menitte taloon kunnes hän sanoit että voit mennä kotiin).

Mitä sitten tapahtui?

Kerro siitä lisää.

Mitä muuta pystyt kertomaan siitä?

Kerro lisää (lapsen mainitsemasta ihmisestä, paikasta, toiminnasta).

Mainitsit (ihmistä, toimintaa, paikkaa). Kerro siitä lisää.

5.3 Tarkentavia kysymyksiä liittyen lapsen mainitsemaan tietoon (Focused questions relating to information mentioned by the child)

Mikäli keskeisiä yksityiskohtia vielä puuttuu, näihin voi viitata ja sitten pyytää lasta kertomaan niistä lisää. Esimerkiksi:

- **Kerroit, että olitte kaupassa. Missä tarkalleen olitte?(odota vastausta) Kerro siitä kaupasta.**
- **Aiemmin mainitsit, että hän löi sinua kepillä. Kerro siitä kepeistä.**
- **Kerroit naapurista. Tiedätkö hänen nimeään? (odota vastusta) Kerro hänestä.**
- **Kerroit, että luokkakaverisi näki tämän. Mikä hänen nimensä on? (odota vastausta) Kerro, mitä hän teki?**
- **Sanoit, että katsoitte TV:tä. Missä tarkalleen olitte?(odota vastausta) Kerro siitä kaikki.**

Muista myös tarkistaa epäilyn kannalta keskeiset termit, joita lapsi on käyttänyt ts. mitä lapsi on niillä tarkoittanut.

Esim. Kun sanoit, että hän pahoinpiteli / löi / hiplaili sinua, niin mitä sinä sillä tarkoitat? ”Haluan vielä tarkistaa, että ymmärrämme samalla tavalla sen, mitä sinulle on tapahtunut, koska sinä olit siinä ainoana paikalla. Kerro minulle vielä mitä tarkoittaa _____” Tai ”joskus ihmiset tarkoittavat eri asioita puhuessaan _____sta, sen takia olisi hyvä jos voisit selittää tarkkaan mitä sillä tarkoitat”.

Lasta voi myös pyytää näyttämään (Esim. miten käsi oli _____lyödessä?) tai piirtämään (Esim. talon pohjapiirustus tai asentoa tms.).

OSA 6. Tauko

Nyt haluan varmistaa, että olen ymmärtänyt kaiken, ja katsoa, jos minun tarvitsee vielä kysyä sinulta jotain. Minun pitää hetken katsoa muistiinpanojani (/mieltä mitä olet minulle kertonut / käydä juttelemassa työkaverin kanssa).

Tauon aikana: käy läpi mitä lapsi/nuori on kertonut ja arvioi, onko puuttuvaa tietoa niin paljon (tai onko haastateltava niin väsynyt), että kannattaa pitää uusi haastattelu toisena päivänä. Jos jatkat tauon jälkeen, muotoile valmiiksi kysymykset itsellesi paperille.

Käy läpi testattavat hypoteesit (vaihtoehtoiset selitykset) epäilylle ja varmista, että niihin on pyritty saamaan mahdollisimman paljon tietoa, sekä suunnittele kysymyksiä, joiden avulla niitä voidaan vielä testata.

Esimerkiksi, mikäli lapsi on kertonut isän lyöneen mutta vaihtoehtoinen hypoteesi on, että lapsen äiti on vaikuttanut lapsen tapaan käsittää tilannetta, pyydetään lasta kertomaan tarkasti äidin käsityksistä ja äidin kanssa käydyistä keskusteluista, esim: Miten äiti sai tietää tästä?

Mitä äiti on isästä puhunut?

Tauon jälkeen: *Kysy avoimia ja tarkentavia (Kerro lisää ___sta / Missä /milloin jne.) kysymyksiä aiheista joita lapsi ei ole maininnut tai joista hän ei ole kertonut kattavasti. Jokaisen tarkentavan tai suoran kysymyksen jälkeen, käytä ”Kerro siitä lisää”-muotoa.*

OSA 7. Kysymykset koskien asioita joita lapsi EI ole maininnut (*Eliciting information that has not been mentioned by the child*)

Käytä näitä vain mikäli olet jo kokeillut avoimempia kysymyksiä mutta arvioit että tärkeää tietoa vielä puuttuu. Aina kun mahdollista, käytä ”kerro siitä”-muotoa kun olet tuonut jonkun uuden asiaan keskusteluun.

Huom! Mikäli tapahtumia on useita, viittaa tapaukseen lapsen käyttämällä sanoilla ja pyydä lasta ensin kertomaan lisää yksityiskohtia ennen kuin siirryt tarkentaviin kysymyksiin. (”Kerro vielä siitä miehestä” ensin, sitten tarkennetaan: Minkänäköinen, minkäniminen jne.)

Kysymysten muotoilu (kun kysytään asioista, joita lapsi EI ole ennen maininnut):

Kun kerroit minulle (tapahtumasta, viitaten aikaan tai paikkaan), **mainitsit** (henkilöä / tapahtumaa / toimintaa). **Tekikö / oliko** (tarkentava kysymys)?

Odotava vastausta, jos sopivaa, kysy:

Kerro minulle kaikki siitä.

Esimerkiksi:

- **Kun kerroit siitä kerrasta kellarissa, sanoit että hän riisui housujaan. Tapahtuiko sinun vaatteillesi mitään?** (odota vastausta) → **Kerro siitä.**
- **Kun kerroit viime kerrasta kun jotain tapahtui, niin sanoit että hän kosketteli sinua. Koskiko hän vaatteiden päältä?** (odota vastausta) → **Kerro siitä.**
- **Kun kerroit viime kerrasta kun jotain tapahtui, niin sanoit että hän kosketteli sinua. Koskiko hän vaatteiden alta?** (odota vastausta) → **Kerro siitä.**
- **Kerroit, että jotain tapahtui leikkipuistossa. Näkikö kukaan sitä?** (odota vastausta) → **Kerro siitä.**
- **Tiedätkö, onko sellaista tapahtunut muille lapsille?** (odota vastausta) → **Kerro siitä.**
- **Kerroit, että jotain tapahtui aitassa. Tiedätkö, milloin tämä tapahtui?**

OSA 8. Mikäli lapsi ei ole antanut epäilyyn liittyvää tietoa (If child fails to mention information you expected)

Käytä ainoastaan ennalta mietittyjä kysymyksiä. Tässä vaiheessa on hyvä, että on ennen haastattelua miettinyt valmiiksi suorimman tavan kysyä epäilystä. Mikäli lapsi ei ole kertonut epäilystä tai ei kerro suorimmakaan kysymyksen jälkeen, on todennäköistä, ettei haastattelua kannata enää jatkaa.

Suorin viittaus epäilyyn voi olla esim.

*”Olen ymmärtänyt, että päiväkodissa olisit puhunut jotain pippelin pussaamisesta. Kerro siitä... Mitä sillä tarkoittit? / Mitä se pippelin pussaaminen tarkoittaa?” TAI
”Olen nähnyt käymiäsi nettikeskusteluja joissa kirjoitat, että sinua olisi käytetty hyväksi. Voisitko kertoa siitä / mitä sillä tarkoittit”*

Jos epäily perustuu lapsen aiempaan kertomukseen epäilystä, sano:

Kuulin, että puhuit _____lle (missä, milloin). Kerro mistä puhuitte.

Jos lapsi alkaa kertomaan, jatka avoimilla kysymyksillä (”Kerro siitä”), jos ei, siirry seuraavaan kysymykseen (muotoile tapauskohtaisesti):

Kuulin (_____sanoi), että kerroit (epäilyn yhteenveto mainitsematta epäiltyä ja antamalla mahdollisimman vähän yksityiskohtaista tai epäilyn syyllisyyteen viittaavaa tietoa). Kerro minulle siitä kaikki.

Jos epäily perustuu silminäkijätodistajaan, sano:

Kuulin, että joku näki (epäilyn yhteenveto mainitsematta epäiltyä ja antamalla mahdollisimman vähän yksityiskohtaista tai epäilyn syyllisyyteen viittaavaa tietoa). Kerro minulle siitä kaikki.

Jos lapsi alkaa kertomaan, jatka avoimilla kysymyksillä (”Kerro siitä”), jos ei, siirry seuraavaan kysymykseen (muotoile tapauskohtaisesti):

Onko jotain tapahtunut sinulle (aika/paikka)? Kerro minulle kaikki siitä.

Jos lapsella on vammoja, mustelmia tms., sano:

Näen, että sinulla on (vammoja/mustelmia tms.). Kerro minulle siitä.

Onko joku (epäilyn yhteenveto mainitsematta epäiltyä ja antamalla mahdollisimman vähän yksityiskohtaista tai epäilyn syyllisyyteen viittaavaa tietoa)? Kerro minulle siitä kaikki.

OSA 9. Tietoa ilmitulosta (*Information about the disclosure*)

Mikäli lapsi on kertonut kertoneensa tapahtumista jollekulle, siirry heti kysymyksen nro 6 alla. Jos ei, kysy seuraavaa:

1. **Mitä tapahtui (1. tapauksen) jälkeen?**
2. **Mitä sitten tapahtui?**
3. **Tietääkö kukaan muu mitä tapahtui? (→ Kuka?)**
4. **Miten (henkilö/henkilöt) sai(vat) tietää tästä?**
5. **Kuka oli ensimmäinen henkilö sinun ja (tekijän) lisäksi joka sai tietää asiasta?**
6. **Kerro minulle miten (henkilö) sai tietää tämän?**
7. **Tietääkö kukaan muu (lapsen kertomasta asiasta)?**

OSA 10. Lopetus

Kiitä lasta siitä, että hän on ollut tapaamassa sinua, mutta älä palkitse. Kysy vielä:

- Onko vielä jotain, mitä minun pitäisi mielestäsi tietää?**
- Onko sinulla jotain, mitä vielä haluaisit kertoa minulle?**
- Onko sinulla minulta kysyttävää?**

Mikäli mahdollista, anna lapselle yhteystiedot, mihin hän voi halutessaan olla yhteydessä:

Jos sinulle tulee tämän jälkeen mieleen jotain, mitä haluat minulle kertoa, voit (soittaa / kirjoittaa / tulla) tähän (numeroon / osoitteeseen, mahdolliset ajat).

OSA 11. Neutraali aihe

Mitä aiot tehdä kun lähdet täältä tänään?

OSA 12. Vastakuulustelu

Tämän tulisi tapahtua mahdollisimman pian edellisten kuulemisten jälkeen, eli se on suunniteltava jo alusta asti. Kuuleminen tulisi myös suorittaa samalla tavalla kuin aiempi kuuleminen ja tilaisuutta tulisi muistaa hyödyntää myös muun mahdollisesti aiemmin tarkentamattoman tiedon keräämiseen.

Epäillyn ja hänen avustajansa esittämien näkökohtien läpikäynti.

Käydään uudelleen läpi, että pitää puhua totta, saa sanoa ettei ymmärrä tai tiedä ja pitää korjata haastattelijaa, jos hän tekee virheen.

Muotoile kysymykset lapsen ikätason mukaisesti.

Liite 4. Tutkinnan tarkastuslista
(Alkuperäinen lähde Burmoi, 2012. Muokattu.)

Rikosilmoitusnumero: _____

Rikosnimike: _____

Asianomistaja / RE: _____

Asianosaisen oikeudet:

	Tarkistettu	Lisätietoja
Vastaajakelpoisuus tarkistettu	☐	_____
Avustaja hankittu / epäilty	☐	_____
Oikeudenkäyntiavustaja hankittu / asianomistaja	☐	_____
Edunvalvoja tarve määritelty	☐	_____
Edunvalvoja tarvittaessa hankittu	☐	_____
Tukihenkilön tarve määritelty	☐	_____
Tukihenkilö tarvittaessa hankittu	☐	_____
Esitutkintayhteistyö tutkinnan aikana	☐	_____

Epäillyn rekisteröinti:

Epäillyn kuvaaminen	☐	_____
DNA	☐	_____
Jalkineenjäljet	☐	_____
Sormenjäljet	☐	_____
Muut tuntomerkit	☐	_____

Paikka- / tekninen tutkinta.

laite-etsintä suoritettu:

laite-etsintä suoritettu	☐	_____
TEK -pöytäkirja laadittu	☐	_____
Päätelaitetutkinta suoritettu (laite-etsintä)	☐	_____
Valokuvaliite	☐	_____

Rekisterit:

Etsintäkuulutustiedot tarkistettu	☐	_____
Aseluvat tarkastettu	☐	_____
Ajo-oikeuteen liittyvät luvat:		
Ajokorttisyöttö tehty	☐	_____
Ammattiajo- tai opetuslupa ym.	☐	_____
Muut luvat (JV -kortti jne.)	☐	_____
Epäillyn avoimet jutut tarkistettu	☐	_____
Sarjoittamis- ja vihjetiedot välitetty:		
RTP	☐	_____
Alueneukkari	☐	_____

Lapsen kuuleminen:

Suoritettu itse	☐	_____
Virka-apuna oikeuspsykiatrisessa yksikössä	☐	_____
Jos virka-apuna, virka-apupyyntö	☐	_____
Jos virka-apuna, lausunto tarvittaessa	☐	_____
Litteroitu teksti	☐	_____
Videotallenne	☐	_____
Vastakuulustelu	☐	_____
Luotettavuuden arvioinnin tarve arvioitu	☐	_____
Haitta-arvio	☐	_____
Esitutkintayhteistyö lapsen kuulemiseen liittyen	☐	_____

Somaattiset tutkimukset

Virka-apupyyntö	☐	_____
Luvat	☐	_____
Lausunnon tarpeen arviointi	☐	_____
Oikeuslääketieteelliset näytteet	☐	_____
Esitutkintayhteistyö somaattisten tutkimusten aikana	☐	_____

Lastensuojeluyhteistyö

Lastensuojeluilmoitus tehty	☐	_____
Jos epäilty alle 18 v. → ilmoitettu lastensuojeluun	☐	_____
Jos epäilty alle 18 v. → kuulustelukertomus lastensuojeluun	☐	_____
Ilmoitettu lastensuojeluun tutkinnan lopputuloksesta	☐	_____
Esitutkintayhteistyö lastensuojeluyhteistyöhön liittyen	☐	_____

Muuta:

- ETL 5:1 ennakkoilmoitus syyttäjälle tehty _____
- Pakkokeinot:
- Voimassaolevat pakkokeinot merkitty kansilehdelle _____
 - Patjamerkinnot _____
- Tutkintamuistio:
- Päivittäminen _____
 - Avainsanat syötetty tutkintamuistioon _____
- Sovitteluun _____
- Lastensuojeluilmoitus tehty _____
- Rikosuhripäivystys _____
- Asianomistajan suojelutarve arvioitu _____
- Sivunumerointi (sis. liitteet) tarkastettu _____
- Salassapito / julkisuus _____
- Loppulausunto _____
- Rikoshyödyn jäljittäminen huomioitu _____
- Menettämisseuraamus _____
- Turvaamistoimenpide _____
- Ulkomaalaisen maassaolon edellytykset tarkastettu _____
- Ulkomaalaisen käännätyksen/karkotuksen edellytykset tarkastettu _____
- Esitutkintayhteistyö muissa asioissa _____

Päiväys _____ Allekirjoitus _____

Lapsiin kohdistuva väkivalta ja seksuaalinen hyväksikäyttö ovat moniulotteisia ilmiöitä. Niiden tutkinta vaatii moninaista osaamista ja monipuolista viranomaisyhteistyötä. Rikostutkinnan näkökulmasta lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkinta on aina ns. vaativaa rikostutkintaa. Varsinkin lapsen kuuleminen tulisi aina keskittää näihin tapauksiin erikoistuneille poliiseille. Todellisuudessa lapsiin kohdistuvia väkivalta- ja seksuaalirikoksia tutkivat kuitenkin myös näiden rikosten tutkintaan erikoistumattomat poliisit, koska erityiskoulutuksen saaneita poliiseja ei ole riittävästi edes lapsen kuulemistilanteisiin. Toisaalta näidenkin rikosten tutkinnassa on sellaisia esitutkintatoimenpiteitä, jotka eivät edellytä erityiskoulutusta. Siksi jokaisen poliisin on tärkeä tuntea ne erityispiirteet, jotka liittyvät lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen tutkintaan ja omata valmiuksia perehtyä niihin, kun tällainen tapaus tulee tutkittavaksi omalle kohdalle.

Tähän kirjaan on koottu lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen rikostutkinnan erityispiirteitä kaikista esitutkinnan eri vaiheista. Kirja on ensisijaisesti tarkoitettu oppikirjaksi poliisin tutkinto- ja täydennyskoulutukseen mutta toimii myös oppaana tapauksia tutkiville poliiseille. Kirjassa ei kerrata kaikkia yleisesti rikostutkintaan liittyviä toimenpiteitä, vaan nostetaan esiin niitä asioita, joihin tulee kiinnittää erityistä huomiota tutkittaessa lapsiin kohdistuneita väkivaltarikoksia.

Kirja perustuu vuonna 2016 voimassa olevaan lainsäädäntöön ja ohjeistuksiin, poliisien ja muiden asiantuntijoiden kokemustietoon sekä aiheen uusimpaan tutkimustietoon. Kirja on koottu yhteistyössä sellaisten eri alojen asiantuntijoiden kanssa, jotka työskentelevät päivittäin lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen parissa. Kirja kattaa siten hyvin kaikki ne lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosepäilyjen rikostutkinnan erityispiirteet, joihin tutkinnassa tulee kiinnittää huomiota. Käytännön ohjeet erityispiirteiden huomioimisesta kuitenkin muuttuvat niin nopealla tahdilla, että sovellettaessa kirjan ohjeita käytäntöön, on hyvä vielä varmistaa uusimmat ohjeet hallinnon sisäisestä ohjeistuksesta.

ISBN 978-951-815-314-9

